

BERENSE WAΨMAHŪNA WAΨ HYD.

Stilistika—grammatikanŭn aŭŭylmaŭ ver  le en t skil it ; ul da  ul ul grammatika wuŭnsa  jŕ nel  torqan tel fakttarŭn esen  ala. L kin ul telm r de t rl  formalarda birev m mkinlekt ren  ulaj ul aŭŭm hu   r den h m  jtemd r deŭ y s n m dq lekt ren  jŕ t .

Be  wyl j ylmala, m mkin tiklem,   wyl telm r kul'turahaŭna eŭ wulw  s n k r kle wulqan kynegevd r de gen  w erg  t ŕ  t ŕ .

Stilistika tel d rese men n werg  ytel . Uq t w ŕ grammatikanŭn tege j ki wyl wylegen ytk nd n huŭ,  uq  w jle wulqan stilistik kynegevd r w erg  teŕe .

Awtord r.

IKENSE WAΨMAHŪNA.

D reslekten wergense waŭmah  „Stilistika wuŭnsa kynegevd r j ylmah “ isme men n s qqajŭ. L kin d reslek tik kynegew materialdarŭnan q na tormaj. Kynegew materialdarŭ men n werg  ulard ŭn teoretik  le   i  w rel . O sono   s n d reslekten wyl waŭmah n „Stilistika“ isme men n s qqarw   teŕe  tart ŕ .

Awtord r.

 S NS  WAΨMAHŪNA.

Praktik e t  q j nl ŕ t w ŕw ŕ m mkin wulqan qajŭŕ ver kynegew materialdarŭ alma ŕw l  . Qajŭŕ ver wylekt rg  ja  materialdar   t lde, ja  qaq   l ŕ w relde.

Awtord r.

48

Провинция

DƏRESLEKTƏGE MİFƏLDAR AFTYNA QULBLOQAN BAŞ XƏREFTƏR
TYBƏNDƏGE AVTORBARDƏ ANLATALAR:

Aksakov S.—S. A.
Bajron—B.
Lermontov—Ler.
Nekrasov—Nek.
Puşkin A.—A. P.
Şoloxov M.—M. Şol.
Turgenev I.—I. Turg.
Furmanov D.—D. Fur.
Gor'ki M.—M. G.
Majakovski V.—V. M.
Neverov A.—A. Nev.
Ostrovski N.—N. Ost.
Rustoveli Ş.—Ş. Rus.

Tuqaj A.—A. T.
Dajan Q.—Q. D.
Gərəj J.—J. G.
Qafuri M.—M. Qf.
Kərimov X.—X. K.
Niqməti R.—R.N.
Vəli Ə.—Ə. V.
Bikvaj B.—B. B.
Сапыş Ə.—Ə. C.
Qəlimov S.—Qf. S.
Kərimov M.—M. K.
Taqtaş H.—H. T.
Xəj M.—M. X.

5-SE S Ы J N Ы F

I. GRAMMATIK STILISTIKA.

I. HYÐÐÆR JAHALЪSЪ.

Hyddær jahalъsъ төrlösә vula: qajhъ ber hyddær ike•jә-ki ber nisә tamъr hyddæn quşъlyp, qajhъlarъ jahavъsъ jal-qavdar jalqanъv julъ menән jahalalar.

1. Tyvәndәge par hyddәrdән quşma hyddær jahap jađъqъđ. Qara+qoş, qыrқ+ajaq, Aq+tamъr, jaңъ+әlif, jarъ+qanat, vыl+kәn, vыl+jъl, aq+qoş.

Ө l g ө: *Jarqanat.*

Ike tamъr hyđ bergә quşъlyp, ber төşәnsә anlatqan qajhъ ber hyddær tyvәndәgesә jahala: vaşta kilgән hyddән kileş jalqanъ, ađaқта kilgән hyddән zat jalqanъ төşәp qala.

M ә ғ ә l ә n: *ojoqvaş (ojoqtoң vaşъ).*

2. Tyvәndәge hyddәrde quşma hyddәrgә әjlәnderegeđ.

Kөndөң sьqъsъ, көndөң vatъsъ, almanъn aqasъ, aştyп javъqъ.

Teldә qajhъ ber hyddær yđ allъ ajrъm hyđ vulъv mәq-nәhendә kilmәj, vәlki yđenән alda kilgән hyddән mәq-nәhen көsәjtev, deјәmlәşterev, jъjnav—tөrkөmlәv, şьmalav hәm obrazъ mәqпә birev formahъnda kilәlәр. Vьndaj hyddәrde, kyp vaqъt, quş hyđ, jәki taqъlmaly hyddær tip tә jәrәtәlәр. Vьlar hәр vaqъt hьđъqsa (defis) aşa ja-đъlalar.

Ө l g ө l ә r:

Havъt-hava, kyrşe-kylән, vala-saqqa, qьđ-qыrқып, jeget-jelән, mal-tъvar h.ө.

3. Тувэндэге һүддәрде қуһыр һөйләмдәр төдөгөд.

Mal-tъvar, vala-saqqa, kejem-halyт, qart-qoro, havыt-hava.

Ө 1 g ө: *Stolovoјđa havыt-havalardъ bik tađa totalar.*

Һүддән мәднәһенә вилдәһедлек **вигев** өсөн, қажһь бер һүддәрдән аҫақьна *фәлән* қуһыла, һәм һыдьқса аша јадылалар.

Ө 1 g ө: *Pavel, verәр tanъs-fәlән osoramaыт tip, koridorđa ver аđ valъp torđo; verәv đә kyrenmәgәs, sekretar' vylmәhenә inde.* (N. Ost.)

4. *Fәlән* һүдән қуһыр өс һөйләм уялар јадырды.

Kilasәk zaman хәвәр қылымдын берлек өсөнсө zatta килгән варырды һәм журырды бергә **қуһылыр** әјтелгәндә, ularдың икеһенә уртақ булқан бер төһөнсә килер сықа. Булар һәр вақыт һыдьқса аша јадылалар.

М и ф а л д а r: *Jeter-jetmәnъ, vulыr-bulmәnъ, telәр-telәmәnъ* h. v.

5. Тувэндэге һүддәрдән һөйләмдәр төдөгөд.

Beler-belmәф, kyneger-kynekmәф, көләр-көлмәф, ешләр-ешләмәф, jeter-jetmәф.

Ө 1 g ө: *Eшләр-ешләмәnъ jәрөгән keшelәр kolxozoqa kәрәkmәj.*

Урды әјтелгәнсә, қажһь бер һүддәр ике јәки бер нисә тамьрдән қуһылыр бер һүдјаһақан кекек, қажһь бер һүддәр јаһавсы јалқавдыр јалқаныв **julъ** менән дә јаһалалар.

М ә ф ә л ә n: *Itek—itekse, timer—timerse.*

6. Тувэндә бирелгән тамыр һүддәрде (јаһавсы јалқавдыр **јардымь** менән) һөнәр ејәһен аңлата торқан **јаңь** һүддәр итер үдгәртегед.

Hunar, valыq, umarta, igen, taш, јадыв, јыг, quraj.

7. Тувэндэге һүддәрде хузалықтың бер төгөн аңлата торқан һүддәр итер үдгәртегед.

Baqsa, qoш, urman, mal, umarta, valыq, igen.

Ө 1 g ө: *Malsыыq.*

8. Тувэндэге һүддәрде тејеһле **јалқавдыр јардымь** менән иркәлек мәднәһендәге һүддәргә әјләндерегед.

Mal, duḥ, wala, kygərsen, qarluqas, handuqas.

Θ 1 g 0: *Qarluqasqaj.*

9. Tywəndəge hyḏḏərde irkəlek həm wəlek zat jalqawb menən yḏgərtegeḏ.

At, mal, kygərsen, handuqas, awb, wawaj, araj, gəl, duḥ, il, Aqıḏel.

Θ 1 g 0: *Ilkəjem.*

10. Tywəndə wərelgən sɣfattarḏb əjwərḏen tulb wulmaqan təḥən wəlderə torqan sɣfattar (aḏhətyv sɣfatb) itər yḏgərtegeḏ, həm şul yḏgərtelgən sɣfattarḏbɔ hər wərehən həjləm menən jaḏbqḏb.

Aq, jəşel, kyk, qḏḏb, harb, al, horo.

Θ 1 g 0: *Alhəw. Bolothoḏ taḏda əfəq sittərənə alhəw nurḏar hisələ.*

11. Tywəndə wərelgən sɣfattarḏbɔ iɔ juqarəb dərəzəhən (kəsəj-tevḏe) aɔlata torqan hyḏḏər itər yḏgərtegeḏ, şul yḏgərtelgən sɣfattarḏan 2—3 həjləm təḏəgeḏ.

Oḏon, aqıllb, qḏḏb, matur, kəsle, jəşel, harb, jaqşb, toḏlo, kynelle, aq, ḏur.

Θ 1 g 0: a) *Bik kəsle*, b) *Ytə qḏḏb*, c) *Qəp-qḏḏb. Kisə bik kəsle dawb wulḏb.*

2. HYḐḐƏR YḐGƏREŞE

a) Isem.

Qajhb wər urtaqlıq isemḏər kiɔ məqənəle jərəjḏər.

Miḥal əsən, qoş həm qad tigen ike urtaqlıq isemde alɔ qarajbq. Beḏ wənda qad tigen isemgə qaraqanda qoş tigen isemden məqənəhe kiɔ ikənlegen kyrəweḏ. Sənki weḏ qoş tip wətə osa torqan qawbɣhənlb tereklektərgə əjtəweḏ. Məḥələn: *qad, əjrək, torna, jəwalaq, aqqoş, handuqas, qarluqas, wərkət, qarşəqa* h. w.

12. Tywəndə kilterelgən miḥaldar esendə urtaqlıq isemḏərḏen qajhılarə tar məqənəne həm qajhılarə kiɔ məqənəne aɔlatalar? Şularḏb asbqlar kyrhətegeḏ.

a. Nindəjḏər wər jərtqəş qujb qəwəqlıqtan hikerep sɣrtə la, uɔnar, qomqa jəḏ tywən jattə. Ul—saxranbɔ məngelek qunaqḏ—kəsle *jalbarəb* ine (*Lermontov*).

2. Уога (ylem аqасъна—ансарога) **qоғ** та һәм **kejek** тә килмәј.

(P u š k i n).

3. Бы хәл булқандан һун кыр мен јыдар ytte. Альһта, дингеҗ арјаqында, көнсьqыс јаqында, дур иҗел иле бар. Нәр аqас јарраqы һәм yлән һаваqы unda ајавһыҗ qыҗыv qојағтан кеҗегә һаqlанырлыq к yләtkә бирә ul илдә. (M. G o r ' k i. „I z e r g i l ә v e j “).

4. Ньv бујында, ујһьv туqайлыqта

Аq **sәskәlәр** ата **mujьldar**.

5. Бәтә qоғтон да yҗенсә һајрань бар, ѕиqы бар,

Qarqа, meҗken, јьrlaj belmәј, qыsqыra tik: „Qar“ da „Qar!“

Q. T u q a j.

Keҗe isemdәre һәм familialary аҗаqына кyplek јalqav-
дарь qуғqанда, unan ғul isemdәge һәм familialaqы keҗe-
nen кыр булыv аnлағылмај, vәlki ғunьn kevek keҗelәр,
ғunьn menән бергә torqan, бергә булqan, бергә еғләgән
keҗelәрден кыр булыv аnлағыла.

Мәғәлән: 1) *Beҗ Mahidәр brigadahь menән sotsia-
listik jarьsqа sqыtьq.*

2) *Savir Qatalar menән ber jotta tora. h. v.*

в) Сьјfat.

Сьјfat һyҗдәр кyplek, zat, килеғ јalqavдарь менән кил-
гәндә (ul һyҗдәрден аньqlаныvсьһь төғәр qalqанда),
isem мәqпәһendә киләләр. Ikenselәј әјtkәндә, аньqlаныv-
сь һyҗ һәјләм esendә nindәј јalqav menән килergә тејеғ
bulha, сьјfat (аньqlavсь һyҗ) ғul јalqavдь qavul itә.

Миғалдар: 1) *Aqыһьддан maqtalqansa, aqыльnan
ber tirgәl* (хальq мәqale).

Бы миғалда аньqlаныvсь һyҗ—*keҗe* төғәр qalqan. Tultь-
гьр әјtkәндә вьлај булы ine: „*Aqыһьд keҗenән maqtalqan-
sa, aqыль keҗenән ber tirgәl*“. Lәkin бы urьnda *keҗe* tigән
һyҗден his кәрәge јuq. Sөнki вьлај да һyҗ keҗe turahьnda

варқанлыкъ асыкъ кыренер тора. Вьлај әјтев јьјнақ та, јенел дә һәм стилстик јақтан да матурырақ.

2) *Ақыллы тиргәгәндә, тиле мақтаныр* (халық мәқалә).

Вьл миғалда ла ҫундај уқ хәл.

13. Isem мәқнәһендә килгән сьјфаттарды тавьрды.

1. Safa өлкәндәр мәктәвәндә уды.

2. Beđden jәštär qarttarды ololajdar.

3. Sotsialistik төдөлөштә еҫе менән танылқандар мақталалар.

4. Јаңрды сақта

Кеҫегә қьјьп,

Қажды уқа—

Нидыҫсы вила алмај бер уде.

Нәр бер көслө—

Унь ваҫ ејдерә,

Хатта

Көшөддөн дә икеһе. (V. Majakovski)

14. Удегеддән ујлар, јәки хudozestvolь әбәрдәрдән 3 һөјләм тавьрды. Вьл һөјләмдәр есендә иsem мәқнәһендә килгән сьјфат һүддәр вилһьн.

Сьјфаттар иsem урһьнда килгән кеveк, иsemдәр дә сьјфаттар урһьнда киләләр.

Миғалдар: *Таҫ јорт. Тула қуньс. Halam ҫләрә.*

15. Сьјфат урһьнда килгән иsemдәрде тавьрды.

1. Қыккә кytәrelгән таҫ тавдарьп

Јагыр уткән timer јул менән

Варқан сақта тирә-јаққа қарар,

Нидәр генә утмәј кынeldән. (M. Q. „Zlatoust“.)

c) Нан һәм нан мәқнәһендәге вьтән һүддәр.

16. Нәр һөјләмгә тьвәндәге һүддәрдән берәр һүд қуҫыр, 5 һөјләм төдөгөд.

Вер, јаңрды, һьңар, вердән-вер, верәв.

17. Јөд (мең јәки миллион) анық һандь аңлатмајьһьса, кыр тигән һүдде аңлathьн. ҫуқа 3 миғал тавьрды. Миғалдарды хudozestvolь

əbərđərđən jəki kəndəlek həjləneştə jəş qəna osoraj torqan hyd-
đərđən alırdıa məmkin.

Miǝal:

1. *Tik beđ genə jerđə verense qat*

Esən matur jəşəv kytərđek.

Meñ—milliondar vögen şul jəşəvde

Həjə-həjə təđər jərəjdər. (Q. S.)

18. 2 miǝal tabırdı: „verense“ tiğən hyd ver miǝalda jaqş məq-
nəhendə, ikense miǝalda başlanırs jəki təvge məqnəhendə kilhen.

Əlgələr: 1. *Beđden məktəptə Səlim verense uqıvsı.*

2. *Səlim verense sirektə vətə dərestən də „otlicno“ aldı.*

19. M. Qafuridən Oktəv' revolytsiahəna tiklem vılqan eşselər
tormoşon saqırdırdıan „Eşse“ roemahınan alırdıan tıvəndəge
əđəmtələge *berəv* həm *ber* hydđəreneđ məqnə *ajrımlırdıarın* ky-
həteged.

Berəv əjdər hala əj narattan,

Qırdıa sərđər kitə par attan.

Berəv eşkə kitə ilen taşlap,

Qoştaj zarırdırdı qajta qavattan.

Ah, ah!.. avır xəl!..

Keşe tydə almaǝlıq siten xəl.

Berəv kirvədlənər, köjədlənər,

Əs-dyrt kyldək keja *ber* kəngə.

Berəv ylep, jergə kymelgəndə,

Ber qat seprək tapmaj kəfəngə...

d) Almaş.

20. Tıvəndəge almaşardı inderep, həjləmdər, təđөгөđ.

Oşo, şul, vırdaj, kem, nəmə, min, ul.

21. Şundaj uq eş.

Əllə kem, əllə nəmə, qasandırdı, hisber, nisek.

U*l*—zat almaş la, kyrhətev almaş la vılər jөгөj.

Məǝələn:

Bıjıl beđden kolxozqa ver jəş agronom kilde. Ul, kilep
ber-ike kən torqas ta, kolxozsılardı jıjırdı, kəñəştə ytkər-

*de. Beđ ul agronom qatnaşlıqı menən ytkarelğan kənaş-
mənə bik jarattıq.*

22. Вл мибалдарда алмаштарды ниндәј һыддәрде алмаштыр ки-
левдәрен кырһәтегед.

1. Jartь sәqәttән һun Nikolaj Petrovic ваqсаqа, удеһen
jaratqan besedkahьна китте. Уһьң ваşьна qајqьль uјdar tәş-
tә. Ul удеһen ulь менән ајғыльşqаныqьн verense tarqьr
asьq itep tәşәndә. (I. S. Turg. „Atalar һәм balalar“.)

2. Bөгөн „şaqir һәм vatşa“ нь
Таqь һөјөр, һөјөр qarаһьм.
Belmәм, вл qarаһьм nişәnseler,
Әle һaman qarар tuјmaһьм.
Hin ylgәngә хәдәр jәd jьl ytte,
Hin, zamandaş minә, bik jaqьn;
Bөгөн kino-kartinala kyrep,
Jaqьnajttьm һme min taqь.
Mineң janda ike jeget bulдь,
Ular... ular sьđaj алmaһь,
Hin jьqьlqas, ular hiđmәј qaldь
Kyđdәrenәң jәštәр tamqаның.
Minә qarанылар, oјaldьлар,
Berehe eјeler һөртtә kyđ jәşen;
Puşkin ylde!—tine,
Әјterһen dә,
Juqalttь ul duşьn, iptәşen.

(J. G ә r ә j „Haqla, jәрәk, Puşkin xistәren“.)

23. Kyр nөktә urnьна tyvәndә birelгән алмаштарды mәqнә jaqь-
nan tejeşle bulqan urnьdaғына qujьr, miбалдарды kyserep jađьqьđ.

Ul, undaj, вл, уһьң, веđ, min, вьна.

1... Korcagingә tiđ genә qarар aldь la, ваşьn kytәrmәjen-
sә jađьvьnda davam itte.

2... eštәр vөtөрөldә. Lәkin kilәsәktә... eş eşlәrgә jara-
maj. Ul dissiplinаһь jemerә.

3... kyđdәre şlem kozьjrogь aştьnda duđtarsa jьlmaja ine.
(N. Ost.)

4... qәzәrlәner:

— Krepost' qajđа һuң?—tip horаһьм. Jәмşik avьlqа qaraj
kyrhәter: „... tora ul“,—tip, javар бирде, һәм şul һyđdәrде
әtkән mәldә... avьlqа kilep indek. (A. P. „Kapitanqьđь“.-

д) Қылым.

Вақыт алмашыны.

Хикәјәне јәмләндерев өсөн, қажһь вақытта, үткән заман қылым хәдгерге заман қылым менән алмаштығыла.

М и ъ а л д а р:

1. *Kypergә ебенән хәлһәдләнгән һылрән кешеләр менәләр. Ылар passazirdәр tygel. Kyper арқырь, вашыса, timer jul rajonyньң, кешеләге қалаға сықалар.* (N. Ost.)

24. Ыл өдөмтәләге һәр қылымдың һәм вақидаһың қажһь заманда килевен кырһәтегед.

Қоторонқан халық сәкисттың өйтөнә јавығыла, ультытыв комиссиялар таратынан 4-се номер вагонға тир бирелгән билетарды уһың моронона төртә. Һәр вагон алдында асылы һүгенев, қысқытыв, вәргеләнев. Павел ылар рожезға ылај қына ультытывға мөмкин tygel икәнлеген кыра, ләкин ультытывға кәрәк, јуқиһә конференсия вулмај қаласақ.

У1, Ритань бер јақ ситкә сақытыв алды ла, уға үденев плань аплатты: ул вагонға инәсәк, унан тәдрәне асыр, Ритань тәдрә аша аласақ. Вақытаса вулмај. (N. Ost. „Қорос нисек сынықты“.)

25. Мәқнә јақынан мөмкин вулқан уғында, үткән заманды хәдгерге заман итер үдгәртегед.

Ваһаһь үлде, әвеје үлде, унан һуң атаһь. Мишка әсәһе һәм ике вәләкәј енеһе менән генә қалды. Вәләкәјенә дырт, уртансыһна һигед јәш. Мишканың үденә ун ике јәш. Вәтәһе лә вақ, ешкә јарамай торған халық. Вереһе бутқа һорай, икенсеһе ысақ менән уһынысық јел тирмәне јаһай. Әсәһе асылтан авытқылај. Јылаға һывоға варһа, кәс-хәл менән генә әйләнер қайта. Қыд јәше һәр көп һаһың тыгелевгә қарамытан, асылқ һис қытқанмај. Јә шунда бер ир кешене зияратқа алыр китәләр, қажһь сақта икешәрен бер јуль. Mixail ақай да үлде, Marina арај да үлде. Һәр өј үлек кымергә әдерләнә. Аттәр, һыһрдыр вар ине, ыларды асар вәтөрдәләр, инде ет менән вәсәјде авлај ваһланьлар.

Мишка тәрән уҗа сумды.

— Semja ċur, ul in ʙʂanʙslʙhʙ. Uler aldʙnan atahʙ ʂulaj tip ʂitte lʂ:

— Hin, Miʂka, xuzax urnʙna vulʙrhʙn inde,—tine.

Miʂka uramʂa ʂʂqʂ. Muziktʂr Taʂkentʂ iʂkʂ alalar. Igen ʙik arzan unda, tik varʙr jeteve genʂ qʂʂʂn. Ike meʂ saqrʂm varʂrʂa, ike meʂ saqrʂm qajʂrʂa kʂrʂk. Aqsahʂd mʂmkin tygel: ʙiletʂa la, propuskaʂa la ʙirergʂ kʂrʂk.

Miʂka oċaq qʂna tʂnlar torʂandan hun, horanʂ:

— ʂ unda ʙʂlʂkʂjċdʂrgʂ varʂrʂa jarajʂʂ?

— ʂllʂ varʂrʂa telʂhenʂe?

— Ni ʙula ti? ʙerʂr jarʂrʂa qʂʂʂʂrʂmʂn da, mine kyrevse lʂ ʙulmaʂ.

Muziktʂr kʂlʂʂtʂlʂr:

— Juq, Miʂka, hinʂ ʂjċdʂ ultʂrʂrʂa tura kiler. ʂle hinʂn teʂlerʂktʂr ċdʂ kire ʂjʂnʂp qajʂtalar unan. ʙer ʙiʂ-altʂ jʂʂ yʂ—unan hun varʂrhʙn.

(A. Nev. „Taʂkent—igenle qala“.)

Qajʂhʂ ʙaqʂtta, ʂjtemgʂ ċur kʂs hʂm jegʂrlelek ʙirev ʂsʂn, lozungtarċda, prikaz hʂm qararċdarċda ʙojoroq qʂʂm urtaq qʂʂm menʂn almaʂʂrʂʂla. (Lozungtarċda—tejeʂlekte, ʂndʂvċde, saqrʂʂvċdʂ; prikaz hʂm qararċdarċda—qabul itevċde, quʂʂvċdʂ, ʙojorovċdʂ anlata.)

Miʂal dar:

1) *Ramlʂ eʂlʂrgʂ, kulʂturalʂ jʂʂʂrgʂ!* (Lozung)

2) *Jaċqʂ ʂʂsev ʂsʂn kʂrʂkle ʙuloʂan ʂʂtʂ inventarċdarċdʂ oʂo ike kʂn esendʂ taqʂ la ʙer qat ʙarlar, tikʂerʂp ʂʂqʂrʂa.*

Sovxoz direktorʂ:...

(prikaz)

3) ... *ʂamil ʙiktaʂovʂ komsomolʂa clen itʂp alʂrʂa.*

(qarar)

26. Kolxozda urozaj jʂjnavʂa qarata ʂjtelergʂ mʂmkin ʙuloʂan 2—3 lozung jaċqʂċdʂ. Komsomol jʂjʂʂʂʂnʂ, jʂki ʙaʂʂv udarniktʂre ʂjʂʂʂnʂn qararċdarʂnʂn alʂnʂan ʂjʂm momenttar kevek itʂp, urtaq qʂʂmdar jarċdamʂ menʂn 3—4 miʂal kilteregʂdʂ.

27. Tyvʂndʂ kiltirelgʂn miʂaldarċdarċdʂ ʙojroq qʂʂmdarċdʂ urtaq qʂʂmdar menʂn almaʂʂrʂrʂdʂ.

1. Dʂreskʂ hunlavċdʂ ʂʂtʂrʂgʂdʂ!

2. Халық-ара proletarдардың бердәмлек **важға**рып жуғары тоғоғод!

3. Ниқыс техникаһна ея вильорды!

4. Ниқыс provokatorдарына қаты отпор бирергә әдер тоғоғод!

28. Urtaq qylymdar jarđamy menen 3 lozung tēdēgēd.

29. Əsen jarđamlyqy quşyr 2—3 lozung tēdēgēd.

Өлгө: 1. Kul'turaly tormoş əsen kərəşergä!

30. Түвәндәге қылымдар менән prikazдар, lozungтар тәдәгәд:

Haqlarqa, kytərerгә, vətərergә, ireşergә, qaldyrmaґqa, vaşlarqa.

31. Бнда кырһәтелгән миғалдардағы војроқ қылымдардың қажылығын (һөйләм мәқнәһе вужьна) уртақ қылым менән алмаşтырғарға мөмкин, һәм қажылығын мөмкин тығел? Şularды аяғыр кырһәтегед.

1. Уқывдың жақшы сыґфаты өсөн көрәшегед!

2. Оғәлләм, һин вл kitарты уқыр сыґырғарға тығы!

3. Сыґнфи ужавлықты көсәјтегед!

4. Неғ ваşлақан ешегедде јарты јилда таşлар қалдырмақды!

5. Progul jahamaқды!

Еşтен јәки хәлден вильвьна јәки вилмавьна пиндәј генә қаршы şarttar osraha la; уның үтәlevenә нық ыşанывды алатын өсөн, қажы вақытта, şart қылым хедмәтен (funksiaһьн) војроқ қылым үтәр килә.

Миғалдар: Јамоғыр јавтақажы, таş јавһьн, varam, plandy өдәсәгем јуқ. (Јамоғыр јавыу қына тығел, таş јавһа la, varam, plandy өдәсәгем јуқ—мәқнәһендә).

Еşтен јәки хәлден көтөлмәгәндәрәк вильвь турահьнда һөйләгәндә, војроқ қылым үткән zaman хәвәр қылым funksiaһьн үтәр килә.

Өлгөләр: 1) Оғәдәт вужьна ішек қақыр инергә кәрәк бит, ә мин вәр да ин (вардым да индем—мәқнәһендә).

2) Ul minə ver кемгә лә һөйләмәнкә қушты, ә мин директорға јад да влр (јаддым да бирдем—мәқнәһендә).

3) Уға атлар қына вәрғарға кәңәş бирделәр, ә ул tot ta јөгөр.

32. Вожроқ қылымдың хәвәр қылым funksiahын утәр килевен кыр-
һәткән (жуқарғылақь мифалдар кебек итер) 5 һөйләм тәдөгөд.

Qajhь ver vojroq qylymdarqa **qyrь-gere, qoro-gere,**
qyrь-kere, qoro-kere jalqavdarь quşqanda, ulardan
teläk mәqпәhe anlaşyla.

M i f a l d a r:

- 1) *Вьна һиңә, вьна жәдәң қара,
Вьна һиңә тийьһиң, һьноқьрь!
Жуқал куә алдымдан ојатһыә нәмә,
Kit хәдәр ук ыләт қьроқьрь!*
- 2) *Аван, жәдә қара вьлоқьрдарь,
Het һавьһиң харар itkәндәр. (Н. Т. „Тәвфиқле vesәј“.)*
- 3) *Ni Kәrәk? кем вьл? Qara төндә вақтыһыә кем жәреј?
Ni нәмәң var, qara төндә, әј вьсақьт кегере!*

(„Ој. Туқаж— „Һьв аһаһ“.)

33. Тувәндәге вожроқ қылымдарға жуқарғыла кырһәтелгән жал-
қавдардың тејешлеһен тавьр қушырды да, şularдан һөйләмдәр тәдөгөд
Kil, vul, al, төş.

Vojroq qylymdarдың адақьнда *сь-se, һана-һәнә* jal-
qavdarь kilgәндә, ulardan ytenev, jalyһьv-jalvarьv mәq-
пәhe anlaşyla.

M i f a l d a r:

- 1) *Barsь әle, qustьm, oşo хattь pocta jәscigenә һальр
kil!*
- 2) *Һиң ver аә қьдқан mine,
Qotqarsь, әј әдәт genәт!
Вьһан арь удеңә,
Uльһа, пәһелеңә тејтәт.*

(Ој. Т.—„Şyrәle“.)

34. Тувәндәге мифалдардың қажыларь ytenevде, қажыларь жал-
һьv-jaivarьvды аңлалатар? Şularды ажьыр кырһәтегөд.

1. Mişka qьsqьrьr:

— Ақаж, jәnem... қьдқансь mine!—tine.

(N e v e r o v—„Tәşkent—igenle qala“.)

2. Hin atьndь tiđerək qьvsь vavaj,
Juldarьn da ođon aldьnda. (Q. S.)

3. Jəšel genə sana, jəšel duqa
Jekterhənə Fatьjmam turь atqa.
(Хальq jьгьnan).

I ƒ k ə r m ə: *Quj* tigən vojroq qььmqa **sb** jalqavь
quşьr, qavatlap ətkəndə, asьv, rizahьdьlьq anlaşıla.

M ə ƒ ə l ə n: *Qujsь, qujsь, həjləmə inde ul xəjərselek
menən ytkən kəndərde: vajđar vəxete əsən genə tir
tyktek bit.*

Şart qььmdardən hun **sb-se** jalqavđarь kilgəndə, ulardən
ytenev, jəki ykenev məqnəhe anlaşıla.

M i ƒ a l d a r:

1) *Yđen, uqьr sьqqas, oşo kitabьndь miñə virep torhanьsь.*

2) *Heđ dimləgəndə uqьrqa kithəmse!*

35. 3 həjləm təđgəd: şularđьn ikehe ykenevde, verehe ytenev-
de anlathьn.

3. HУD BƏJLƏNEŞE.

a) Javaj həjləm.

36. Tuvəndə kilterelgən əđəmtəne uqьr sьqьqьđ, şunan hun, aj-
rьm həjləmdərdə kyrhətkən tьnьş bildələre qujьqьđ.

Stanitsa majđanьnan alьƒ tygel, qujь vaqsala Sovot yđe-
nenə eskadronьn zasadaqa jəşerdə uqa tьmьq tən urtahьnda
janь obstanovkala taqь eş kyrhətergə tura kilde huqьşşьlar
tavьşhьđ qьna ylən arahьnda jatalar.

Attar vaqsa urtahьna mujьl həm almaqastarqa vəjləngən
qojma vujьnda sittəge aqas votaqtarьna hər jerdə kyđətse-
lər jəşerengəndər Sovot vaqsanьn ver vaşьnan ikense vaşь-
na tuqtavhьv jərəp tora jatqan huqьşşьlarqa, attarqa hyd-
heđ-niheđ qarap ala həm aqas votaqtarьndaqь kyđətselərde
tikşerə.

Şismələr tirəhenə həm unan aғь allealar vujlap vedđen va-
tal'ondar jatalar təngə ataka turahьnda vətəhenə lə xəvər
itelgən.

(D . F u r m a n o v .)

37. Şundaj uq eş.

Davъjdov jъjъbъstan Razmjotnov menән bergә kitte qar jeveş hәм qujъ vәrә me qaranqъlyqta qajъhъ ver ugъndarda ut kibәktәre jaltъraj jel olovъ menән әdәklәngән et әrәv-dәre xutor vujlar tonоq hәм tuqtavъhъdъ jaпqъraj Davъjdov Jakov Lukictәn qоş totov turahъnda hәjlәgәndәren iбenә tәşәrdә.

(M. Şol.—„Kytәrelgән sirәм“.)

38. Tyvәndәge hәjlәmdәrgә ydәgeddән hyddәр quşъp, kyserәp jađbъqъd.

- Qojaş nurđarъn hibә. 2. Qoştar hajrajđar. 3. Kin jalan.
- 4. Besән savalar. 5. Irken savъnlyq. 6. Kumәklәşәp jъrlajđar.
- 7. Jъrdar jaпqъraj.

Ө l g ө: *Kөләs qojaş jergә nurđarъn hibә.*

39. Ike rәt menән birelgән tyvәndәge hyddәrdә jъnar, „Kөd kilә“ tigән temaqа janaј hәjlәmdәр tәdәgөd.

- 1. Jamqъr, jel, japraqtar, ylәndәр, qoştar;
- 2. Hibәlәj, әrә, qojolalar, harqajalar, osalar.

40. Juqarъlaqъ hyddәrgә taqъ la tyvәndәge hyddәrdә quşъp, „Kөd kilә“ tigән temaъnъ tulъraq iter jađbъqъd:

Vaq, halqъn, aqastardъn, tuqajda, jъly jaqtarqа.

41. Tyvәndәge hyddәrdән „Tөjдөгән hәм tavъqtar“ tigән ber vә-lәkәj xikәjә tәdәgөd.

1. Jъly irtәhe, qъtqъldaşalar, mahajъp qъsqъra, sipeldәjđәр, kiler sьqа, tьnalar, qasъp vәtәlәр.

2. Jәjđәn, tavъqtar, tәkәvver әtәs, seveştәр, төjдөгән, qoş-tar, qajъnъhъ kelәt ađъtъna, qajъnъhъ harajqа inep.

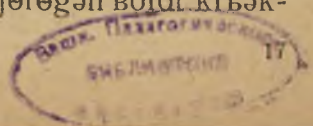
Byl xikәjәgә taqъ la tyvәndәge hyddәrdә әbtәrgә:

Qura jaпqъratъp, asьq tavъşly, vәlәkәj genә harъ, şul va-qyтта qarъl qъna, şunda uq.

42. „Hyv vujъnda“ tigән teksttaqъ hәр hәjlәmgә tyvәndә birelgән hyddәrdә quşъp, kyserәp jađbъqъd.

„HYV BUJЪNDA“.

Qojaş qъdđъra. Kyktә vuşlyq menән qojaş qъna. Xatta, әfәq әbtәndә kyrener-kyrenmәf taralъp jәrәgән volot kibәk-

10806

tərə lə juq. Balalar hьv vujьna aqьlalar. Ular qomda jalar-
qas jatьp, qojaş nurđarьn alalar. Şunan hun, qojaş nurьna
jalьrap jatqan hьvqa inələr. Hьv jarđarьn tavьştar jaqь-
ratalar.

„Hьv vujьnda“ tekstьna ɵbtəv ɵsən hyđđər teđməhe. 1-se həj-
əmgə: *ut kevek*, 2-se həjləmgə: *təphəđ, jaqьbđ*. 3-səhənə: *aqьl*,
4-sehənə: *jəgərəşə-jəgərəşə*. 5-sehənə: *qьđьv*, 6-sьhьna: *brilliant-
taj saf*. 7-sehənə: *şat*.

43. Tyvəndəge hyđđərđən iajđalanьp. „Bulasaq inzener“ tigən
temala inşa jađьqьđ.

Bələkəj vylmə. Malaj. Bьsqь. Bьsaq. Faner taqtahь. Certjoz-
dar. Samoljot modele. Propeller. Konkurs. Bylək.

44. Tyvəndə birelgən hyđđərđən (javaj həjləmdər menən) „Avьl-
da byre“ tigən inşa jađьqьđ.

Qьş. Tən. Jondodđar. Halqьn. Qar. Byre. Avьl. Qajhь ver
tədrələrdə uttar. Ettər. Mьltьq tavьşь.

в) Jaraşьv.

1. Eјə menən xəvərđeң ver yk vaqьtta həm ver yk han-
da kileve **eјə menən xəvərđeң jaraşьvь** tip atala. Timək,
eјə verlek vulha, xəvər đə verlek vulьrqa teјeş.

Mə ғ ə l ə n: *Nəfisə uqьj. Alsu eşləj.*

2. Ləkin eјə kyplektən vulqanda, eјə menən xəvər ara-
hьnda jaraşьv vulmaғьqa la mөmkin.

Miғal ɵsən tyvəndəge həjləmdərdə tikşerep qarajьq.

JьLDьN DьRT MİDGELE

- 1) Bođ həm qar irene,
Hьvdar jəgərdə,
Ilap jьlqalar.
Jəştər tygelde.
Kəndər ođaja,
Təndər qьғqara.
Byl qajhь vaqьt?
Jə, əјter qara!

Aşlyqtar yŕte,
Başaqtar beşte.
 Qojaş beşerə,
 Tırgə təşerə.
 Xalıq aşyqa,
 Kitə vaşvıqqa,
 Uraqlı uqa,
 Bı qajhş saq vula?

Qırđar vuş qala,
Jaqıqırđar java,
Jerđar dımlana,
 Bı qajhş saq vula?
 Hər jer qarlanqan,
 Hıvđar vodlanqan,
 Ujnaj jel buran,
 Bı qajhş saq tuqan?

Q . T u q a j .

- 2) Упън кyдđәре кyрмәј.
- 3) Алъѣтан кyкhel тавđар кyренә.
- 4) Bolothodđ kыktә jondodđdar jana.
- 5) Ajaqtarъ quđoqlmaj.
- 6) Tәңkә qarđar java ваşьна (H. T.)
- 7) Јаđоъ јьloqalar таша.
- 8) Baqsala gөldәр уѣә.
- 9) Tıdđәn uqıvđar vaşlana.
- 10) Ваşьvđar jәşerә.

Bına kyrəheged, bı mıbalarda eяlär kyplektän, хәвәр-
 дәр verlektän kilälär. Bılarđıñ хәвәрдәren kyplek itep tә ә-
 tergә mөmkın. Lәkin kyplek itevđen kәрәge juq. Mәqnә vь-
 laј dа tulь anlaşьla, stilistik tögällegen juqaltmaj, kirehensә,
 maturlana qьna.

Oşonq өsөн, әдәр höjlәмden мәqnәhenә kәмselek kil-
 mähә, höjlәмden stilistik tögällege, şmalьoъ juqalmaha,
 eяnen kyplektә kilevenә qaramaştan, хәвәрде verlek itergә
 lә mөmkın.

3. Eя kyplektәge verense hәм ikense zat almaşьoъ-
 nan torqanda, хәвәр hәр vaqьt kyplek vılyp kilergә tejeş.

М а ъ а л а н: а) *Beđ varavyđ.*
в) *Heđ varahьqьđ.*

4. Ber hөjlөmdө verlektөn kilgөn ber nisө ejө vulьp, ularđьn urtaq хөвөрдөre isem vulha, хөвөг һөг vaqьt kyp-
lektө kilө.

М а ъ а л а н: *Puřkin, Lermontov, Nekrasov, Majakovski—
өөjөk řaqirdar.*

5. Әгөг hөjlөm esendө zat almařtarьnan kilgөn ike (jө-
ki ber nisө) ejө vulьp, unьn esendө verense zat almařь
vulha, хөвөг verense zattьn kyplegendө kilө.

М а ъ а л а н:

- 1) *Min hөm hin irtägө Mөskөvgө kitөved.*
- 2) *Min hөm ul irtägө Mөskөvgө kitөved.*

6. Әгөг hөjlөm esendө zat almařtarьnьn 2-se hөm 3-sө
zattь menөn kilgөn ike jөki ber nisө ejө vulha, ul vaqьtta
хөвөг 2-se zatta kilө.

М а ъ а л а н: *Hin hөm ul irtägө Mөskөvgө kitөheged.*

45. Jөjө esenө aьnqan qььmdardь хөдөрге jөki kilөsөk zaman
iter, ularqа teješle zattь hөm handь quřьp, kyserep jađьqьđ.

1. *Min hөm hin Iřemvajqа (v a r ь v).*
2. *Min hөm ul bergө (u q ь v).*
3. *Min, hin hөm ul kartockaqа (t ө ř ө v).*
4. *Beđ hөm heđ irtägө ekskursiaqа (k i t e v).*

7. Hөjlөmdөn ejөhe kyplek vulьp, хөвөre rөveř jөki sьj-
fattan vulha, хөвөг, qөđөttө, verlek vulьp kilө.

М и ъ а л д а р:

- 1) *Xөder kolxozьlardьn tormořtarь jaqřь.*
- 2) *Kavkaz tavđarь inь kitkes matur.*

46. Tyvөndө birelgөn hyđđөrdөn һөг verehen ejөhe kyplek vul-
qan hөjlөmdөn хөвөre iter, hөjlөmdөr төдөгөđ.

Bejek, juqарь, ođon, jөmle, tөpөř, qьđьl, oslo, jaqřь, matur,
qapaqь, qatь.

II. HYÐLEK.

1. SINONIMIKA.

a) Əjtemden dərəbləgə.

Teldə hər ber xərakət, əjber həm unьn sıfatь şulaj uq ydsənlege ydenə maxsus hyđ menən bildələnə.

Jađьvsьlar yđđəre jađa torqan telde jentekle rəveştə əjrənələr, yđđəren solqap alqan xalyqtьn həjləv telen đur iqtivar menən qarajđar; hyđlektər təđəjđər, yđđəre əsən kərəkle bulqan ajrьm hyđđərđe, əjtemdərđe, termin-dərđe jađьv knizkalarьna jađьp varalar. Ular, ytkən tor-moş turahьnda jađqanda la, yđđərenen əbərđərenə şul zaman xalyqtarьnьn həjləv teldərendəge tarixi ydsənlek momenttarьn birələr.

Məbələn, Məzit Qafuridən Oktəbr'gə tiklem bulqan tormoştə kəvđələndərgən əbərđərendə *batman*¹, *kiset*², *qadna*³ kevek bəgəngə kəndəlek həjləşev telendə qulla-nylmaj torqan hyđđər osrajđar.

Əgər avtor *batman* unьna—*kilogramm*, *sentner* jəki *tonna* tihə, *kiset* unьna *magazin* jəki *kiosk* tihə—ul zamandaqь həjləşev tele dərəbь birelməgən bulьr ine.

b) Omonimdər.

Teldə ber yk hyđ tərle məqnələ jərərgə məmkin. Un-daj hyđdərđe *omnimdər*⁴ tip atajđar.

Miřal əsən *qara* tigən hyđde alyp qarajьq. Bьl hyđ tel-mərđə əs tərle məqnə birev əsən xedmət itə.

¹ *Batman*—авьргьq ylsəve.

² *Kiset*—castьj magazin.

³ *Qadna*—eşse həm krəbtən telendə xəkymət məqnəhendə jə-rəj ine: qadnaqə maj birev, jahaq *tyləv* h. v.

⁴ Boronqo grek hyđe, ber tərle atama məqnəhendə.

1. *Bereved̄ har̄ s̄asle, bereved̄ qara,*
Har̄ s̄asle ul—min inem.
Qara s̄asle, qun̄q̄rt̄ qara kȳdle,
K̄ekre ajaql̄ d̄un̄t̄m, j̄en kin̄agem,
Ul, Moq̄ataj v̄aq̄rem, hin ineq̄.

(H. T a q t a ş.)

(Bыл мифалда **qara** əjverdən төһөн вelderə торқан (сыжат) һүд вuльр килгән).

2. *Qara hin alqa!*
Kyr̄ah̄eq̄me unda
Q̄b̄d̄yl vajraq̄t̄

Bujalqan qanqa. (M. Q̄.—, Q̄b̄d̄yl vajraq̄“).

(Bыл мифалда **qara** воjроқ қыльм (хəвəр) вuльр килгән).

3. *Korrekturany qara men̄n (lak̄in q̄b̄d̄yl qara men̄n tygel) t̄ədt̄erḡə k̄ərək.* (Bьnda isem вuльр килгән).

47. „Jed“ tigən һүдде inderep, əs həjləm t̄ədəḡəd. Omonimdər-
 deң nindəj məqnə **vir̄ev̄d̄eren** konkret həjləm esendə genə velep
 vula. Berense həjləmdə „Jed“ han вuльр, ikensehendə воjроқ қы-
 льм, əsənsəhəndə—isem вuльр kilhen.

48. Тувəndəgə һүддərде inderep, ikeşər həjləm t̄ədəḡəd.

Jad (воjроқ қыльмдың ikense zaty həm jyл vaq̄t̄nyң ve-
 rehənə vir̄elḡən isem itep), **al** (воjроқ қыльм həm сыжат
 itep), **kədḡə** (jahalma сыжат həm isem itep), **qala** (isem həm
 əsənsə zattaq̄y x̄ədḡerge zaman x̄əv̄ər q̄lym itep), **alma** (воj-
 роқ қыльм həm isem itep), **jar̄ş** (isem həm q̄lym itep).

c) Sinonimdər.¹

Ber yk aңd̄y t̄ərlə һүддər men̄n vir̄ergə m̄əmkin.
 Мəqnələre urtaq vulqan oşondaj һүддər **sinonimdər** tip
 atalalar. Ular ber yk məqnəne vir̄gəndə tik məqnə otte-
 noktary men̄n genə ber ađ ajr̄ylalar.

Sinonimdərде дөрөһ қullanьv—мəqnənen tulььq̄y həm
 asьq̄lyq̄y əsən k̄ərək.

¹ Boronqo grek һүде, ber yk t̄ərlə məqnəhendə.

49. Ајгър *kyrhätelgän* һыддәргә мәқнә јақыннан оқшаһь һыддә јәјә есенән һајлар аһьқыд.

1. Ul kisä rojezqa ölgöröv ösөн **аһьқа** ine (*qabalana, аһьқна, јelkenä*).

2. Uqьtьvsь vedgä jaпь kitaptar **tarattь** (*birdä, öläšte*).

3. Bedden adьmdar taqь la **qьdьvlana** başlanь (*jähatlänä, көsäjä, şavajä, јetedlänä*).

4. Jäјge **vörkөv** көn (*qьdьv, јelheđ, ene*).

50. Ös nöktä urnьna **tyvändä** birelgän sinonimdärden berehen қијър (tejeşle grammatik formala), höјlämdärde kyserep jađьqьd.

1. a) Bed müzejgä ekskursiaqja varqas,

... Rim aqsalarьn qьdьqьhьnьr qarapьq.

b) Jarьm qaranoqь, vuş zalda nindäјder ... көј ujnajdar ine.

c) Kyp jьldar kьrmägän... tanьştь osratьv ytkän көndärde хäterlätte.

d) ... vaqьtta ved vөгөngө vaxetle tormoş-ton tamsьhьn da kьrә almanьq.

inьke

elekke

voronoqo

kyptänge

2. a) Mәskөvgä ekskursiaqja varьvьm ösөн **vik...**

b) Qalqan ike дәrestән дә „otlicno“ аһьv Rөstämde **taqь** la...

3. a) Min Stalin uramь, 5-se jortta...

b) Kapitalistik ildärдәge eşselärden... şartta-гь көndән-kөн nasarlana vara.

şatlanьv

qьvanьv

kinәnev

tormoş

jәşәv

torov

51. Tyvändәge sinonimdärde inderep, höјlämdär jađьqьd.

1. Vaqьt, zaman, saq, mäl, miđgel. 2. Qјөmөрlөk, mән-gelek. 3. Anlatьv, төşөndөрөv. 4. Dür, ölkән, olo. 5. Ölgә-şev, irәşev.

d) Antonimdär.

Qарma-qarşь мәқнәләге һыддәр antonimdär¹ (jәki anti-tezalar) tip atalalar.

¹ Boronoqo grek һыде—qарma-qarşьық мәқнәhendә.

Ike aſtemde saqſtır̄p qaraſp: *goſ tele ham saqat tele*. Berensehe—goſ tele—*turana-tura aſteu* (janlek bilda-
he); ikensehe—saqat tele—*kyserep aſteu* (ſartib bilda).
Qoſ menan saqatten urtaq buloan ber terte la sſjattar̄p

2. TELMARBEN METAFORALBOP.

1. Qajm bavaſ, bedge kilep, ydenen ſat̄bopn da... ur-
taqtaſa torqajm.
2. Bɩ poemanyn **vaſp** nindaſ kuplet menan baſlanha...
ſunp qabatav menan beta.
3. "Oſo gelamdar̄den... haſtaſp albqbd, **nasardar̄n** kire
bireged",—tine uq̄t̄vſp.
55. Oſ nehta urna garm-garſp maqna anlata torqan hyddar
quſp kyserep ſadbqbd.
54. Oſo hyddar̄ge garm-garſp maqnale q̄lymdar̄ ta vbqbd.
Xater̄ta, baſta, in, joq̄la, ſap, kamet, kil, quptar, bir.
53. Oſo hyddar̄ge garm-garſp maqnale q̄lymdar̄ ta vbqbd.
Ibke, haſ, hirak, beſek, q̄lmmat, qoro, doreſ, ted.
52. Tybandege hyddar̄ge garm-garſp maqnale iſemdar̄ ta vbqbd.
ſat̄ibq, duſ, ſeſlek, ſaq̄ſlybq, bat̄lybq, ſanq̄ſlybq, ſalqav-
lyq.
- 4) *Juqar̄v—lyvan; wuſ—arqar̄v; ſalpaq—jomoro* (k̄emr̄o);
br̄nqaj—tinkare; onta—ar̄ta; alda—ar̄tta; ſap—aq̄r̄n; alb—
ſaq̄r̄n; t̄op—ted, —kap—kare.
- 3) *Maqta v—xurla v; t̄od̄ov—jemer̄ev; toqand̄ar̄v—hyn-*
der̄ev; b̄ir̄ev—alb v; kile v—kile v.
- 2) *Avr̄v—salamat; dur—balakaj* (*keſkaj*); *jenel—avr̄v;*
ſvaſ—ural; matur—jamhed; halq̄n (*hv̄vq*)—*ene; akt̄iv—*
paſſiv.
- 1) *Huq̄ſ—t̄n̄ſlybq; ta vſ—t̄n̄lybq; horav—ſavap; t̄en—*
k̄en.
- Mibaldar̄:

juq. Şunbñ ɵsɵn s   tk  qarata *tel* hy de kyserep  jtev — **metaforik** hy  itep qullanb lan.

Telm rd  ajr m hy dd r gen  tygel, ajr m  jtemd r d  kyserelg n m  qn l  kilerg  m mk n.

M   l n:

1. *Japraqtarbñ j j p, kɵng  qarap,*
S sk l n  mujbl ja d bulqas. } tura m  qn hen-
Aq s sk g  kymelep, h j n p hajraj } d ge  jtem.
H r k n hajbñ ta da handuqas. }
(Q. D.)

2. *J şlegemden ş n m b g ld re*
S sk l ner qbşbñ, j jend , } Kyserelg n m  -
Unbñ japraqtarb kejereler, } n l ge metaforik
Kɵng  qarap, irken j jel . }  jtem.
(X. K.)

56. Tura h m kyserelg n m  qn le (metaforik)  jtemd rd  ajr b r, kyserep ja b q d.

1. Aqas **tambrb**. M s' l nen **tambrb**. 2. J p **jom  aq b**. Eş **jom  aq b**. 3. Tav **it ge**. Kyld k **it ge**. 4. Keş  **aj aq b**.   t l **aj aq b**. 5. Kynel **tulq bnb**. Dinged **tulq bnb**. 6. Ijyn **tanb**. Eş **tanb**. 7. Keş  **j r ge**. M sk v—SSSR **j r ge**.

57. Şundaj uq eş.

1. Keş nen **qb bnb**. Mejesten **qb bnb**
2. J l qa **t r nlege**. Aqbl **t r nlege**.
3. Kynel **jom şaq b b**. Qar **jom şaq b b**.

58. Şundaj uq eş.

1.  jber **kyt rev**. Tavbş **kyt rev**. 2. Xalbq **aqartbv**. Sa-
manbr **aqartbv**. 3. Taş **vatbv**. Baş **vatbv**. 4. Ky  **vujav**.
Stena **vujav**. 5. Eşt  **j d v**. H vd  **j d v**. 6. T j nd  **sisev**.
M s' l ne **sisev**.

59. Tura h m kyserelg n m  qn l  qullanb lan hy dd rd  kyrh -
teged.

1. Qađ qanattarь aq vulyr,
Ir qanattarь at vulyr,
Savyđarьn qanatlanьr vaqtь
Məktərtərdə uqьr saq vulyr.

(*Q. Tuqaj*).

2. Ul ver tən 'esendə vətənləj yđgərgən: jəđə ylek tə-
bənə ingən, kyđđəre şeşener vətкən. (*M. Q.*)

3. Parovoz kyđđəre təndən qujь qarəqьlyqьn jarьr vara.

4. Patəşkin həđək tav itəgenə ultьrьr, qujьn dəftərenə
səjfrđar jađa. (*N. Ost. „Qoros nisek sənyqtь“*).

5. Şьrь hьđđьlar. Uttь kejem itəktəre menən jeldən qar-
lar, taqtaqə jađьloqəndь uqьnьlar. (*N. Ost. „Qoros nisek
sənyqtь“*).

6. „Beđ, kiləsəktə milli kul'turalardь dəjəm ver telle (for-
mahь menən də, jəkmətkehe menən də) dəjəm ver kul'tu-
raqə *quşьv* jaqlь vulyr ta, şunьn menən bergə xəđerge mo-
mentta, proletariat diktaturahь osoronda, milli kul'turalardь
səskə attьrьv jaqlь vulyrvьvьđ qəzər tojolorqə məmkin.
Ləkin vьnda qəzər bulqan ver ni də juq. Milli kul'turalardь
dəjəm ver telle dəjəm ver kul'turaqə *quşьv* şarttarьn tьv-
đьrьv əsən, milli kul'turalarqə, yđđərenən vətə potensiala-
rьn asьr, *ybergə* həm jəjelergə məmkinlek virergə kərək
(*I. V. Stalin—„Leninizm məs'aləlarə“ 10 vərmanan tər-
zəmə, 519 vit*).

7. Aq, qьđьl, al, har-harь
Zəngər jəşeldən səskələr;
Hər tarafıta təmlə jəftər
Səskələj vьl səskələr. (*Q. Tuqaj*.)

60. Tyvəndə kilterelgən metaforik əjtemdərdə aqlatьr viregeđ.

1. Ramkanan sьqьv. 2. Eşкə varmaq aşa qarav. 3. Məgeđ
sьqarьrqa mataşьv. 4. Qaş təđətəm tip, kyđ sьqarьv. 5. Vь-
saq horaqanqə valta virev. 6. Duqə menən besən savьv.

61 Yđgeđ uqlar metaforik əjtemlə vış
hejləmə təđgeđ.

62. Тувэндә бирелгән миһалдардың қажыларында *tel* Hyde үденен туранан-тура мәқнәһендә һәм қажыларында кысереп әйтеп мәқнәһендә килгән? Җуларды аңлатыр биреге.

1. Сеховтың теле жеңел. 2. Телден һөјәге жуқ. 3. Упың теле көрмәлә ваһлань. 4. Теленде қыһқарақ тот. 5. Бы еһ телдә генә ытәлгән. 6. Теленде сарларға кәрәк. 7. Ниңә јавар бирмәјһен, теленде јоттонмо әллә? 8. Әсе телле кеһе. 9. Худозестволь әһәр теле.

10. ... Тургеневтың, Толстойдың, Добролюбовтың, Сербј-шевскийдың теле вәјәк һәм көслә.

(V. I. Lenin.)

11. General Orlov, 1821 јылда җақирде Киевтә оsrатын менән қәзәркә қала. Сөнки ул ватһа хөкүмәтенен Пушкинде Peterburgтан Көнјаққа һөргөнгә јевәргәнән белмәј:

— Hin niһәр вьнда?—tip horaj Orlov.

— Tel Kievкә tiklem дә јеткерә ikән ul,—tip javar бирә Пушкин.

12. ... Julaj қилына қамсы алып һелтәне. Җул сақта ваһқорт: зәқиф һәм јалварыны тавыһ менән ыңқыраһты, ваһын сајқар, авыдың асты. Упың авыдыңнда tel urnында телден кибелгәндән һуң қалоқан қыһқа қына өләһә қыһмылдај ine.

(Пушкин, „Kapitan қыды“).

63. Тувәндәге һуыдәрден һәр вәреһенә икеһәр һөјләм төдөгөд вәреһендә алыңқан һуы тара мәқнәһендә, ikenseһендә—кысерелгән мәқнәлә вуһын.

Теһ, -арқа, дингең, тәрән.

3. POETIK ANЬQLAVЬS (EPITET).

Аньқлавьстар өс төрлә вуһыңға мөмкин: 1) көндәлек һөјләв теленән алыңқан аньқлавьстар (*јақһе кеһе, авыр мәс'әлә, қыһқы төн*), 2) қилми телдән алыңқан аньқлавьстар: а) тарихи атамалар (*Қанлы јәкһәм-ве, Қыдыл Армия*); в) географик атамалар (*Ақ дингең*); с) тәвиқәттәге төрлә тerekлеккә, үһемлеккә һ. в. җ. к. ви-

relgən isemdər (*aq ajьv, kygəl əjrək*); d) maşınalar, qoral-
dar, materialdar h. v. ş. birelgən isemdər (*timer kərək,*
taş kymer) həm 3) əjberde, xəl jəki vaqıqanь hyrətlər,
„jənle“ itep kəvdələnderev əsən qullanьlqan roetik anьq-
lavьstar jəki epitettar (*səskələngən jəşlek, jalqьnlь jərək*
qanatь jьldar)¹.

Epitettar qьna tygel, kəndəlek həjləv telenən alьnqan
anьqlavьstar da asьq hyrətləvde—kyd alьna vaftьrgьvдь
birergə məmkin.

Məfələn:

... *Dvorən jortonon kreslohьnda ođon vujь, javьq, tьr-
rajqan səsle, nədek selən moronlo, inьke qəşkəri kejemən*
asьr jevərgən ver keşe kyrende (I. S. Tur).

64. Jəjə esendəge sьjfat hydđərdən berehen, jəki ikehen alьr,
məqinə jaqьnan tura kilməgəndəren qaldьr, isemdər menən ver-
gə kyserep jađьqьd.

1. Убеş (*vəjək, inь kitkes, qoros*). 2. Jьldar (*jəgərək, hal-
maq, şavьlь*). 3. Tьnlьq (*tərən, şomlo*). 4. Boroloş (*kiьken,*
əlkən, đur). 5. Urman (*sikheđ, qalьn, qara*). 6. Kərəş (*ajav-
hьd, qanьlь, jeňel*). 7. Şişmə (*tonoq, sьltьrap aqqan, halqьn*).

65. Kyp nəktələr urnьna beleşmələ kyrhətelgən sьjfat hydđərdən
berehen qujьr, kyserep jađьqьd.

1. Ul yđenen... aktivlegen kyrhətte. 2. Hin eşkə... keşe.
3. Ul zamanьnda... kompozitor bulqan. 4. Bьl romandьn
gerojь... keşe. 5. Ular massa arahьnda... urnьn totalar. 6. Min
uqьlqan əbərden avtorь... jađьvсьlar rətenə inə. 7. Bьl—
rəsem.

Beleşmə.

*Bьl qəzəp, kyrnekle, kyptənge, đur, kəslə, klassik, hə-
latle.*

66. Kyp nəktələr urnьna beleşmələ kyrhətelgən isemdərdən məq-
nə jaqьnan inь jaqьn bulqandarьn qujьr, kyserep jađьqьd.

¹ Əgər *səskələngən jəşlek, jalqьnlь jərək, qanatь jьldar* əjtem-
dərendəge epitettarдь jəşlekten səskələneve, jərək jalqьnlь, jьldar
qanatь tip isemdərgə əjlənderhək, metaforik əjtemdər vulyr ine.

1. Tarixi ... 2. Jalqynly ... 3. Danly ... 4. Şajan ... 5. Ну-
qыг ... 6. Zəngər ... 7. Tərhəd.

Beleşmə.

Qəmət, jel, tən, səskə, yneş, kyk, sələm.

Poetik anıqlavystar tyvəndəgelərde kyrhätərgə mөmkin:

1. Əjberdən kyləmen (*oshođ-qyryjhyđ urman*).
  2. Vaqtyн (*kəp, aj, jyl*).
  3. Təbən (*qara-qusqyl tətən toloмо*).
  4. Jeñen (*xuş jeyle səskə*).
  5. Əjberdən tavşyn (*əse taşş menən jel ilaj*).
  6. Jevşlek dərəzəhen həm temperaturahyn (*dьmlь jer, je-
veş valsьq, bөrkөv hava*).
  7. Xərəkəttən tidlegen (*jөгөрөk hьv*).
  8. Əjberdən fajdalь jəki fajdahьđ vilyьyn (*serek vyrənə*).
67. Tyvəndə birelgən anıqlavystar əjberdeң qajhy jaqyn (təbən-
mə, tavşynты h. v.) tasvirlej? Şularđь aјьгьr kyrhətegeđ.

1. Jel. Halqyn (hьvьq), jьly, jomşaq, asьvly, uʙal, kəslə, qotoroq, şajan, tanqь, kəđgə.

2. Səskə. Matur, jeñle, şingən, kirkən, qoroqan, huly-
qan.

3. Hava. Bөrkөv, eñe, halqyn, kiske.

4. Hьv. Topoq, qomlo, qıjьrqan, volqansьq, halqyn, aqьm, jomşaq, şlytьrap aqqan, taşqan.

68. Şundaj uq eş.

1. Qьđьl Armia. Batьr, kəslə, danly, jeyelməf.

2. Нуqьş. Qanly, qatь, aјavhьđ, kışken.

3. Tormoş. Jaqşь, kul'turalь, vəxetle, kynelle, şatlyqlь, rəxət.

I. GRAMMATIK STILISTIKA.

1. HУДДӘR ЈАНАЛЪШЪ.

1. Jәjә esendәge jalqavdarъь tyvәndә birelgән qыьmdarqa quşьp, kyserep jađьqыđ hәм jalqavdarъьң vыl qыьmdarqa nindәj mәqпә birevдәren аңлатьp biregeđ.

(Şтьr—şter, qыla—qыла, kelә—gelә).
Byl, al, qara, var, tart, tәjnә, әjt.

2. Tyvәndә ike rәt menәn birelgән qыьmdar arahыnda mәqпә jaqыnan nindәj аььmalар var?

Kilgelә, Kilgelәşter, qaraşтьr, qaraşтьrqыла, uqьşтьrqыла uqьşтьr.

3. Hәр hәjlәmdә tyvәndәge qыьmdarъьң verehen quşьp, әs hәj- lәm uјlar jađьqыđ.

Barqылаşтьr, kilgelә, qaraşтьr.

4. Tyvәndәge *ist* jalqavъь hуđdәrđe ike vaqanaqa аьььp, jađь- qыđ.

1. Keşelәrđen qaraşтьrъьn (ubezdenielәren), telәktәren, al- qa quјьloqan maqsattarъьn аңlata torqan hуđdәr.

2. Keşelәrđen spetsial'nostarъьn аңlata torqan hуđdәr.

Kommunist, maşinist, traktorist, tankist, marksist, materia- list, telegrafist, zurnalist.

|| Telmәrđә vildәle ber hуđdәn mәqпәnen kәsәjtev әsәn, şul uq hуđde qavatlar әjtәlәр.

M i ş a l d a r:

1) *Jәrәj-jәrәj arьp vәttәm.*

2) *Idәldә ođon-ođon byrәnәlәр jәđә.*

5. Juqarğala kyrhätelgän miñaldarđaq kevek qavatlanıp әjtelgän hyddäre bulqan dyrt höjlәм ujlap jađьqьđ.

6. Ber yk tamьrdan төрө Jalqavdar jarđamьnda jahaloqan tyvәndәge hyddәрden mәqпәlәren aqlatьp biregeđ hәм şul hyddәрden hәр verehenә ber höjlәм төdөгөđ.

Uđqьnsь hәм uđьvsь, juldaş hәм julsь, elmәk hәм elem-tә, vylmә hәм vyleksә, huqьs hәм huqьş.

7. Şundaj uq eş.

Өdөklөk hәм өdөmtә, hөdөk hәм hөdөmtә, jetәkse hәм jetәkselek, julbaşşь hәм julbaşşьlyq.

Hyddәрden tamьrьn tavьv, unьn mәqпәnen tulьraq aqlavqa jarđam itә.

8. Tyvәndәge hyddәрden tamьrğarьn tavьqьđ.

Ojoşma, velges, şaxtjor, materializm, realizm, romantizm, osqos, ilәk, quşьmta, işkәk, көrәk.

2. JARĐAMLYQ.

Әjberdәрden, eş jәki xәlden teđelep hanalьvь jarđamlyq menәn jәki jarđamlyqьhьđ vulyrqa mөmkin. Hanaloqan nәmәlәрden jarđamlyqьhьđ vulyvь, kyr vaqьtta, әjberdәрden, jәki xәl teđmәlәrenen өbtәn genә saqьlyp kiteven көv-dәlәnderә.

М ә б ә л ә н:

1. *Kyđ aldьnda priiska, kazarmalar, zemlәnkalar, „at vaşьndaj altьn“, bergә eşlәgәn iptәštәr, Sivәqәt vavajđar Xәdisә, tege jamav jamar ultьrqaq qatьndar vaşьp toralar. (M. Qj.)*

2. *Stansialaқь vagondar төrkөmөнә kilep ingәs, vagon ploşcadkalarьndaқь ajaqtar, quldar, vaştar, attar, arbalar kyđgә salьlyp ytә vaşlanьlar.*

(A. Nev. „Taşkent—igenle qala“).

Kyr jarđamlyq, kirehensә, teđmәnen mәqпә tulьly qьndaқь asьlyqьtь, hәр verehenә ajrьm iqtivar itergә көrәklekte kyrhәtә.

Мәбәләп:

*Qəlim də, Savir də həm Mansur də—Qəđyl Armia sa-
fənda vuloqan jegettər.*

3. HYD BƏJLƏNEŞE.

a) Quşma xəbər.

Başqort telendə quşma xəbərđər, kyberək, quşma qy-
lymdarđan kilələr.

Міѣaldar:

1. *Ənvər, uqytvsynny horavna javar virgəndə, janlyşa
jaddə. (Saq janlyşmanь—məqnəhendə).*

2. *Həjrdarəndə havər ala hal. (Tid genə havər al—
məqnəhendə).*

3. *Min ətkən jomošto onota kymə.*

4. *Başlaqan eşənde eşləj vir.*

5. *Ydəñə anlaşylmaqan hyđdərde hyđlek dəftərəñə ja-
dər ala var.*

6. *Min kilgənsə, hin gazeta uqyj tor.*

7. *Başym avırta tihəñ, saf havaqə səqyr jörör qara.*

Qajhь ver quşma xəbərđərgə anlatmalar:

Kyr xəđerge zaman xəbər qylymdyñ verlek əsənsə za-
tyna quşlyqanda, ytenevde, jomşaq vojrovdyñ anlata.

Мәбәләп: а) *Min ətkənde eşləj kyr!*

в) *Jьjьlyşqa hunlaj kymə!*

Qara—xəđerge zaman xəl qylymqə quşlyr kilgəndə, eş
jəki xəlden ytəlevenə aldan nьqly ьşanьs vulmaha la, şunь
eşlər qararqə kəñəş birevde anlata.

Мәбәләп: *Uqyrqə horar qariza virep qara.*

Jevər—xəđerge zaman xəl qylym menən kilgəndə, eş jə-
ki xəlden qaryl, kətəlməgəndərək eşlənev məqnəhe anla-
şyla.

Мәбәләп: *Rəjvin, quldarın tıvıqtarına huqır, kələp jevərde.* (M. G.)

Bul (jəki *bul* huđenəp jahaloqan vutəp qıym)—vojroq həm şart qıymdarđan vaşqa, vətə tər qıymdarqa quşıyır, quşma xəvər jahaj.

Bul—ytkən zaman sıjfat qıymta quşıqanda, eş jəki xəlden ɵftən genə, iqtıvarhıđ qıpa, tik isem ɵsən genə vaşqarılıyn anlata.

Miǰaldar:

1) *Ul ətkənde jađır ultıroqan bul.*

2) *Min uqır ultıroqan bulırtın.*

3) — Nuru! hin ur... ə min

Tege vaşta jərəgən bulırtın

R. N. „*Barıv xəkətə*“

İtkərmə: *Bul* sıjfat qıymdarqa quşıqanda, həjləmdən məqnəhənə qarap, vojroq xədməten də ytər kilə. Məbələp:

1) *Oşo vaşlaqan eşənde kiskə tiklem eşləp vətərgən bul!*

2) *Dəresənə huqlar jərəjəsək bulma!*

„*Bul*“ huđenəp jahaloqan qıym *maqş-məkse* jalqavlı qıymdarqa quşıqanda, huđenə qarap, vəqdə itevde həm teləkte anlata.

Miǰaldar:

1) *Ul miñə ver kitap birtəkse buldı.* (vəqdə itev)

2) *Ul Məskəvgə varır qajtmaqş vula.* (telək)

9. Тувəndəge quşma xəvərdər menən həjləmdər tɵđөгөđ.

Kiler jetməkse buldı; varır kilməkse buldılar; eşləp birtəkse buloqan; varmaqş buloqandar.

10. Тувəndəge qıymdarđı quşır, quşma xəvərlə həjləmdər-tɵđөгөđ.

Ala, qajta, vara, jađa, uqır, eşləp, varoqan, həjləməkse.

11. Тувəndə birelgən miǰaldarđaq quşma xəvərdər nişek jahalqandar həm həjləmgə nindəj məqnə birələr? Şularđı asıqlar, aqlatır bireged.

1. Traktorđı tɵđəttek tigəs, Usman qart şatlanır kitte.

2. İgendər jəşərəp kilə.

3. Yđenə anlaşımaqan huđdərde jađır ala var.

4. Jəş saqıy **uqır qal.**
5. Dəresenə **vara hal.**
6. Vaqıt var bit əle, ver ad **eşləj təş.**
7. Tik torqans, eşende **eşləp al.**

Quşma xəbərdir isem, sɔjfat, almaş həm ɔmlıq hyddər-
gə jarđamlıq qylım quşvı jılb menən də jahalalar.

Miǰaldar:

1. *Kolxozsɔlar raxət qəmər itələr.*
2. *Kisə kən vik matur ine.*
3. *Kəkere ajaqlı dınlım, jən kinəgem, ul, Moqamaj
baqrem, hin inen (H. T.)*
4. *Ul ah itte.*

12. Isemgə, sɔjfatqa, almaşqa həm ɔmlıqqa jarđamlıq qylım qu-
şvı jılb menən jahalqan quşma xəbərle 8 həjləm uclar jađırdı.

в) Həjləm esendə hyddər tərtime.

Başqort tele həjləməndə, qəđəttə, tyvəndəge tərtip kyp
qullanıla (şunıñ ösən unı **normal' tərtip** tip əjtergə lə
məmkin).

a) Ejə xəbərdir alda. в) Tultırvıvsı hyddər yddərə
tultırvıp kilgən hyddərdir alda kilələr.

Miǰaldar:

1. *Pıgacov komendant əjənən aldında kreslola ultıra
ine. (A. P. „Kapitan qırdı“).*

2. *Arıqan sɔrajın hıtqan Pjotr kiler inə. (M. G. „Əsə“).*

Juqarıla kyhətəlgən tərtip yđgərməj torqan fakt ty-
gel. Hyddərdir bıl tərtime həjləmden məqnə virev jenel-
legenə həm stilistik şmalırdına qarar, jış qına yđgərə.
Həjləmdəge hyddərdir qəđəttəge tərtime yđgərevenə **in-
versia** tidər. Inversia, kyvehensə, kəjlə əbərdir¹, ho-
rav həm əndəv həjləmdərdir, lozungtarđa jış osoraj.

¹ Inversianıñ in kyp qullanıqan unı kəjlə əbərdir (şıqırdı, jırdı, taqmaqta h.v.ş.). Sənki kəjlə əbərdir tele qəđəttəge həjləşev telenən, proza telenən ydenen ritmikals, kəjlə vılvıv menən ajırdı. Bildəle ver ritmika menən **əjtev** ösən, həjləmdə hyddərdir qəđəttəge tərtime kyp vaqıtta yđgərə.

M i ʒ a l d a r:

1. *Buldъ julьmda kәrtәlәr, ettән kyvәjәde doʒmanьm, Sәnki zalimdәrdә, Өntөndәrdә jaqlaj almanьm. Qajtmanь ys, vөttө kөs, һyndь qьlys, ʒul vuldь eʒ, Kerlәnep vөttөm ydem, donjanь raklaj almanьm.*

(Oj. Tuqaj.)

2. *Bөгөн jьjьlyʒta vuldьnьmь hin?*
3. *Ujьnqa mavьqьp dәres әdәrlәvençde onotma hin!*
4. *Jәʒәhen kommunisttar partiaһь!*

13. Tyvәndә **virelgән** әdәmtәlәrdә ʒhyddәrdәn qәdәttәge tәrti-
ve ydgәrev niçән tora? ʒulardь kyrhәtegeđ.

1. Taʒla inde hin unьd menән vaʒ әjlәnderevde! Ber sә-
qәt vujьna ul ʒarьrьnьp torđo, ә qolaqqa alyrlyq hyde
vulmanь! Әjдә, kiter joqlaһьn. Kit, Makar! (M. ʒol. „Ky-
tәrelgән sirәm“).

2. Tuđvaʒ jьlan tav arahьna, vejekkә, ʒьvьp mende lә,
dyngәlәk vulьp jattь, dingedgә qarap.

(M. Gor'ki).

3. Kөtmә, kilmәʒ inde ul.
4. Bьl kitartь uqьnьnьmь hin?

14. Inversia menән 4 һөjlәм tәdөгөđ: ikehe horav, ikehe өndәv
һөjlәм vulьn.

15. Xәvәр inversiaһь menән 2 һөjlәм tәdөгөđ.

I ʒ k ә r m ә. Qajһь ver һөjlәм esendәge hyddәр tik ver genә
tәrtiptә kilә alalar. (Urьndarьn almaʒtьrьp qujqanda mәqne vo-
đola).

Miʒal өsөн ike һөjlәм alajьq: *Әsә vala jarata. Bala әsә jarata.*
Berense һөjlәmdә әsәneң vala jaratьvь turahьnda, ә ikense һөj-
ләmdә valanьd әsә **jaratьvь** turahьnda һөjlәnә. Bьl һөjlәmdәrdәn
hyddәren almaʒtьrьp qujьv mөmkin tygel.

c) Atama həjləm.

Atama həjləmdər, kuyehensə, tasvirlavdarda qullanırlar. Ular qəđəttə, vaqıqanьn urnьn, vaqtьn, təvıqəttən toroşon, keşenen nastrojeniehen kyrhətələr.

Miǝaldar:

1. *Urman. Tən. Kyktə qara volottar.*
2. *Fevral'. Tan aldьndaqь zəngər tьnьq. (M. Şol. „Kytərelgən sirəm“).*
3. *Şinvarđьn verense kəndərə.*
4. *Jađ. Jondodlo tьmьq kis.*
5. *Şatlyq. Ujьn. Kəlkə.*

16. Tyvəndəge miǝaldar esənən atama həjləmdərdə tabьqьđ həm kyrhətəlgən formala tərkmədgə aьььr, kyserep jađьqьđ.

Vaqıqanьn urnьn kyrhət- kən atama həjləm	Vaqıqanьn vaqtьn kyrhət- kən atama həjləm	Təvıqəttən toroşon kyr- hətkən atama həjləm	Keşenen nastro- jeniehen kyr- hətkən atama həjləm

1. Tən urtahь. Avьl təngə jalqa tьnqan.
2. Jađqь tan. Ajađ.
3. Urman.

Unda davьl simfoniahь.
 Unda yđenə vaşqa tavьştar;
 Unda qьraqaj qoştar,
 As byrelər jьrlaj,
 Unda şavljaj kyldər, qamьştar... (H. T.)

4. Qьşqь jalan. Kyđ asqьhьđ vuran.
 Qajdalьr ađaşqan julsьlar tavьşь, tilergən qьrdar menən
 kiler, qolaqqa vərələ.

5. Fevral'...

Hьvьqtar jerde qьǝa... (M. Şol., „Kytərelgən sirəm“).

6. Şatlyq. Ujьn. Kəlkə. Jьr. Bejev.

17. Тувэндөгө һөйләмдөрдөн қайһыларын, төр мөқдөлөгөн үд-
гәртмөҗөнсә, атама һөйләмдөргә әйләндерегә мөмкин? Мөмкин бул-
мандарын атама һөйләм итер кысереп јабырды.

1. Јаә килде. Јылақалар таға. Воддар кита.
2. Қыҗетте. Буран қотора.
3. Болоттар қуҗыра. Јәшен јәснәј. Кук кукрәј.
4. Қоҗаҗ сәҗтә. Дингеҗ јалтырај. Ақсарлақтар һыҗа атыр,
валық авлајдар.

18. Јадрык јәки кәдрәк кәндөн иртәһен қыҗақ қына итер (вер нисә
Јулдан) тасвир итегеҗ. Тасвирдык вер јәки вер нисә атама һөйләм менән
вәҗлақарды.

19. „Јаланда“ јәки „Urmanda“ тигән темала вәләкәј генә хикәјә
төдөгөҗ. Хикәјә атама һөйләм менән тамамланһын.

d) Өндәв һөйләм.

Өндәв һөйләмдәр, қәдәттә өндәвдә, вәјроқто, кәслә
шатлықты, асынды, һоқланьды, мәрәзәқәт итевдә, теләкте
вәлдерәләг.

Миҗалдар:

1. *Pioner, алға!*

Әур кәрәш алда. (H. T.) (өндәв.)

2. *Сәқәт һигеҗдән һуңға қалма! (вәјроқ.)*

3. *Јәсәһен Бәјәк Stalin!!! (кәслә шатлық.)*

4. *Лақнаҗ иҗке тормаҗа! (асыв.)*

5. *Іх, ниндәј саф һава! (һоқланьв.)*

6. *Әј, таң қыды! Ниң талқан јулсын*

Таңда иҗкән јомсақ јел менән

*Сәләмдәр јесәрә ... (мәрәзәқәт итев.) (H. T., „Urman
қыды“.)*

20. Тувәндөгә миҗалдардын қайһыларын өндәвдә, қайһыларын асынды,
қайһыларын мәрәзәқәт итевдә һәм қайһыларын һоқланьдык вәлдерәләг?
Шулардык аҗырып кыһәтегеҗ.

1. Іх, матур да инде вәј тавдар!
2. Туқта, тыла әле, қәдерлем! Ул турала аҗақ һөйләсервәд...

3. Blasъn, vətə kəsən jьjьp, qajqъ həm hьđlanъv menən:
— Ax, ver genə tarqъy vulha la, kykkə kytərelergə inel!
Doşmandъ, kykrəgemden jaralarъna terəp, qъbar mem min...
lx, kərəş vəxete!—tip qъsqъrđb. (M. G.)

4. Alqa, alqa!

— Xəđer juq sigenev!

— „Qart şajtan“ dьd mujъnъn eđəp taşlajъq!

— Bəthən jer jəđəndə qan tygev!

(M. Q. „Qart tarixtən, huqъb kəndərə“.)

21. Dyrт əndəv həjləm təđəgəđ. Berehe əndəvde, ikensehe vəj-
roqto, əsənsəhe əsьvđb, dyrtensehe kəsle şatlıqъb velderhen.

22. Əs əndəv həjləm təđəgəđ: ikehe ьmlyqъtar jarđamъ menən,
berehe vəjroq qъym jarđamъ menən vulhьn.

23. Əndəv həjləm menən ike lozung təđəgəđ.

đ) Horav həjləm.

Horav həjləmdən isme yk yđenəp esəndə horav varlıqъn
kyrhəter tora. Horavđar tərle məqnələ kilergə məmkin:

1. Tura horav. Ъyl javap əlv maqsatъ menən birelə.
Məfələn: *Bəgən jьjьbş klusta vulamъ?*

2. Asьvlanъvđb, voşonovđb ənlata torqan ho-
rav. Məfələn: *Baş-baştaqlanъroja həđgə kem quştъ?*

3. Qəzəplənevde ənlata torqan horav:

Nəmə kyrəm? Əllə şaşamъ?

Berəv də juq...

Ə min yđ ilemə

Eđləp qajttъm atam, əsəmdə. (H. T.)

4. Ritorik horav—javapъtъ yđ esənə ala:

*Rustъn vəjək şəqire A. S. Puşkinde kem veltəj? Unь
vətə donja velə.*

5. Vəjroqto ənlata torqan horav:

— *Nəmə ьnda vorsop tavъşlanahьqъđ? (M. G.)*

6. Kire ujlavđb, ykenəvde ənlata torqan horav:

*Nigə min, uqъvmdь taşlap, altъn kevek vaqъttarъmdь
əram ittem ikən?*

7. Alda xəvəg varlıqъn veldərə torqan horav:

Barđym, varham ni kyrəm? jəki ni kyđem menən kyrəjəm? (timək, byl horavđan huđ xəvər vulyrqa tejeş).

24. Əs horav həjləm təđөгөđ, verehe qəzərlənevde, ikensehe ytenevde, əsənsəhe voşonovd̄y aqlath̄yn.

e) Dəjəmləştərev həm vildəhedlek xarakterında vulojan ejuhəd həjləmdər.

25. Tyvəndəge həjləmdərđə kilgən qylymdarđyn məqnə alymlyqtar̄yn kyrhətegeđ.

1. a) Bəgən min vik ođaq **joqlanym**, əllə kisə vik **aryqanym** inde.

b) Bəgən vik ođaq **joqlandy**, əllə kisə vik **arylojan** inde.

2. a) **Bik əşənəm**.

b) **Bik əşəttə**.

3) a) Bəgən kyr **jərənəm**.

b) Bəgən kyr **jərəldə**.

Telmərđə oşondaj həjləmdər osoraj: xəvərđərdə ularđyn xəđerge zaman jəki kiləsək zaman qylymdyn 2-se zatında kilə, ə ejlərə, huđ aqyşynan, *hin* vulyv velenə. Byl *hin* teləhə kemgə qarata əjtəlgə məmkin. Bəndaj həjləmdər dəjəmlək xarakterında jərəjdər. Şuqa kyrə ular kyberək məqaldərđə, əjtemdərđə qullanylalar.

Məfəələn: *Havanda hajraştahan, ыrdьnda ыңыра-şьrhьң.*

Bəndaj tiptaqy qajhь ver həjləmdərđyn xəvərđərə 3-se zatta la kilələr.

Məfəələn: *Seveşte kəđ hanajdar.*

Həjləmgə dəjəmləştərev məqnəhen vojroq qylymdar đə birə alalar. Məfəələn: *Aşaqanda qolaqyң helkenhen, eşlagəndə jərəgen, jelkenhen. (Xalyq məqale).*

26. Dəjəmləştərev xarakterında vulojan tyvəndəge həjləmdərđeñ—xalyq məqaldəreneñ—xəvərđəreneñ iqtibar itegeđ.

1. Baqyrd̄y ni tiklem jyvhañ da, alyyn vulymaf.

2. Jetyen səshəñ, kyldək kejerhen.

3. Javəqaj tajd̄y xurlama, jadqaj syqha at vulyr.

4. Kynelhedgə kyldək kejdərməjdər.
5. Тывмақан балақа сәнгeldək аһмајдәр.

Хәвәре өсөnsө zatta kilep, ејәhe atalьp әјtelmәgән һөј-
lәmdәр maqәldәrdә genә tygel, jавaj һөјlәşev telәndә lә
jьş qьna osorajdәр. Mәҗәlәn: *Bьl turala vedden, avьl-
da kьp һөјlәjdәр* h. v.

II. HYDLEK.

1. SINONIMDӘR.¹

27. Tyvәndә kilterelgән sinonimdәrdәn mәqnlәgen аңlatьp vi-
regeđ.

Asьvь һәм uҗal; kәslә һәм vatьr; uјav һәм hiđger; şuq
һәм şajan; oҗta һәм belges; eşlekle һәм buldьqь; kьrnekle
һәм mәşhьr; qәderlәv һәм xәrmәtlәv; kipterev һәм qorotov.

28. Oşo sinonimdәrdәn һәр vәrehenә vәrәr һөјlәm tәđөгәđ.

Qatь, nьq, đur, olo, әlkән; valalьq, savьjьq; sьđamьq,
tyđemlek; kynelhedlәnev, kәјefhedlәnev, voјoqov; tә'bir
itev, joqondo jahav; jәl, qьđqanьs, aјanьs; şatlanьv, qьvanьv,
һөјөнөv; kinәnev, hiđev, toјov.

29. Oşo hyđdәrgә sinonimdәр tavьqьđ.

Qevәt; dәрәzә; tatьvьq; jamanьq; qoroloş; tuđđьrv; ja-
ratьv; fekerlәv; qarьl; vәlәkәj; qьjьv; ьsьn; janьş; huңqь;
tәvge.

2. ANTONIM.²

Antonimdәр tәrlә mәqnlәge hyđdәrdәn kilergә mөmkin.
Mәҗәlәn:

1. Kьlәm vujьnsa: *fil һәм seven.*

2. Vaqьt һәм jәş vujьnsa: *kөн һәм tөн; jәş
һәм qart.*

3. Tәm toјov vujьnsa: *val һәм deget (vәr qalaq
deget vәr miskә valdь vođa).*

¹ Sinonimika vujьnsa 5-se sьjьnьfta vaşlanqan eştәn huđьmь.

² 5-se sьjьnьfta vaşlanqan antonimdәр (qарma-qarşь mәqnlәge
hyđdәр һәм әјtelmdәр) әbtәndә eşlәvđәn huđьmь.

4. Avытлыкъ Буыьна: *tonna ham gramm.*
5. Јеб тојов Буыьна: *jenle gel ham aren jenne;*
6. Харакаттен јуналеге ham харакат итевден характерь Буыьна: *alqa ham artqa.*

3. METAFORA.

Nindaj bulha la бергг эйберден јдсанлек сьфаттарьнан беренен his та уртақьыь булмаған ikense бер эйберге кьсереv јакі бетен бер эјтемден јд мағнаһенан тьш бутан мағна аналтv өсөн кьсереleve метафора тip атала.

Мәһәлән:

Qoroston osondaj ydsanlek sьfattarь bar: a) erej abv-sьbьqь, b) sykeganda jьjelmavselege, tit hьnyvanьbьqь, c) havatalaqь kistorod menen qushla almausьbьqь, d) taşqь avьbьmьqь ьbьqь qarşьbьq ьtve—qatьbьqь h. v.

Xәder „d“ punktьnda kьrһәtelgen sьfatьn—qatьbьqьn his та уртақьыь булмаған эйберге јакі кеһеге кьсерһәк, metafora vula. Мәһәлән: *qoros әelәk.* Ында qorosto кеһеге qarata алғанда, ьmьn „a“, „b“, „c“ punktь menen kьrһәtelgen ydsanlek sьfattarь ibәrkә alьmьjdar.

Ajьtm әјtem formahьndaqь metaforalarda ytelgen dәver, tormoş ham көn ьtәv буыьна vildәle бер тармақ еһ—кәseр ьtәv saqьlmalarь haqlana (tьvәnda killerelgen mьfәbaldarь qaratьqd).

30. Osondaj tavlitisa төдөгөд. Tavlitisanьn ajьtm бүлектәrenә tьvәndәge metaforalь әјtemdәrdә ьrьnlaşьtьbr кьсерер јadьbьqd.

Тормош ham vildәle бер тармақ буыьна еһте saqьldьtьqьn metaforalar.

İgensәlek hәm malsьbьq буыьна	Urmansьbьq vьjьnsa	Hunarsь hәm valьdsьlar tor- moşonan	Vractar hәm kulinar еһenән	Teatr еһenән	Tegevse еһe- nән	Huqьpş еһenән
-------------------------------------	-----------------------	---	-------------------------------	--------------	---------------------	---------------

Rol' ujnay; tođaqqa təşərev; urmanqə valtahnđ varəv; borsaq səsev; tamььnan jolqov; viş tarqyr ılsəv, ver tarqyr qyrqyv; jarəq kəməgə ultərv; jəndə ьnəjəna hьrvəv; retsip menən genə eş itev; qadьnv; ver yk valьq vaşьn səjnəv; vinigret; tər vaşьna ultərv; kəmə qomqə terəlev; ike qujan atam tip, verehenən vuş qalv; avьđ veşev; ver arşinqə ılsəv; sinertkənən qurqyr igen ikməv; ajvđan qurqyr, urmanqə varnav; ike kəmə qojroqon totorqə mataşьv; aqastь totqan jerenən hьndərv; duqə menən vesən savəv; butqə veşerev; av qorov; ver qaşьqtan aşav.

4. JƏNLƏNDEREV.

Ber əjberdən ydsənlek bildələren ikense ber əjbergə— qəđəttə, terelərdən tere vulmaqan əjberdərgə kyserev— jənlənderev tip atala. ьndaj kyserevdər tasvir itelə torqan əjberdə kyđ aldьna vaftьrvьlьq iter kəvđələnderev—ovrazlььqть kəsəjtev əsən qullanьlalar.

Jənlənderev menən metafora arahьnda đur ajьma vulmaha la, ver ni tiklem vaşqalьq var: jənlənderevdə ber əjberdən sьjfatьn vaşqə ver əjbergə kysergəndə, ul əjber bildələrenen kypselek ələşə kyserelə, ə metaforala—nindəj vulha la verər genə vildəhe alьna.

Miǰaldar:

1. *Ođatьp qaldь mine kyk dinqedđər,*
Ođatьp qaldь Qьrьm jəşərep. (Q. S.) } jənlənderev

2. *Qart qajьn, ьnraşьp,*
Sajqala jaңqьđь,
Ul ilaj, tьn qьna,
Jəşlegen haqьnьp. } jənlənderev.

(B. Bikvaj.)

3. *Bolottarđьn səse qoңqort qara,*
Tən pərdəhe kykte qaplaqan. } metafora

31. Jelde jənlənderev əsən nindəj jənlə əjberdərdən sьjfattarь kysereleven kyrhətegeđ.

1. Uram vujlar jel ver iʒerek menən
 Gyləjt itep qajtər kilə ine;
 Ə ləvəj qart, jynhed, kərək totop,
 Jort aldında qarđar əjə ine.
 — Bəl ni xəl bəl?—tine jel kyrdə lə,—
 Nəmə tihen inde keşelərgə,
 Aşv kilə şundaj eşte kyrep,
 Qulym kytərelməj eşlərgə!—
 Min tav əjöp kitəm,
 Ə keşelər sьoqalar da şunb kərəjdər,
 Min maturlajmьn,
 Ular sьoqьr tarap jərəjdər...
 — Tfy!—tine,
 Uđe đur uramdan
 Ere-ere qьrqa atlanь.
 Aşv itep qьrdan qarđar taşьr,
 Bətə uramdarđь qarlanь... (H. T.)
2. Taң aldь. Kyl tьn jata,
 Tomvojoqtar ojop joqlaqan.
 Qojaş, tavđar aşahьnan yrelə lə,
 Kyl əbtənə qarap hoqlana.
 ... Jel sьqtь,
 Kyl tulqьnlандь,
 Tomvojoqtar qurqьr ujanđь!
 (B. Bikvaj.)
3. Mart ajьnьn neskə velle jele,
 Nuđьlьr jatьr jergə qar aşaj.
 (H. T.)
4. Volga kilde janь qьrdar aşa,
 Tьnlar əsən Məskəv şatьlqьn.
 Məskəv vəjək, Məskəv Stalinь,
 Məskəv—vəjək vəxet taşqьnь. (Q. D.)

32. Nindəj vilha la verər əjberde jəki kyneşte jənlənderep, irekle temaqa qьbьra qьna xikəjə jadьqьd.

5. EPITETTAR.

Poetik anьqlavьstar jəki epitetlar, kyp vaqьtta, sьjfatlarđan həm isemdərđən kilələr. Epitetlar ver nisə hyđđən də kilərgə məmkin. Bьndaj epitetlar qatmarь epitetlar, tip atalalar.

Миѣал:

Dala jaqьnan inьkən jomşaq, tьmbq jel qoñqort qara volottarđь qьvalaj. Qьđoqьlt harь tontəge altьn nurđarьn səsep, vatьrqa əđerləngən qojaş qalьn, qujь volottar an-tьna inep juqaldь.

33. Тувəндə бирелгəн ѕиқьг едөмтөлөгөнəн ериттарđь тавьрқьđ һəм ularđьң ниндəј һыđ төддəренəн килевен əјтегедь.

1. Кьгəмһедь, дуђтарьм, көд килде тьшта,
Одақ тормаф, килер ақ тунь қьş та.
Китə ваşлань инде веддəн қоштар,
Улар веддəн альф јерддəрдə қьşлар.

(Ој. Туқаж. „Көд“ ѕиқьгьнан).

2. Ал нурдариң тыгер gekтардариқа
Тавдар арјақьнан таң тьвдь.

(R. N.)

34. Тувəндə бирелгəн ериттарđь қишьр, һөјләмдэр төдөгөдь.

Бөдөрə; тəлгəş; һалқьн; зəнгəр; қара.

6. OQŞATЬV.

Ниндəј вулһа ла оқшаş билдэлəре вулқан ике əјверде јəки кьрнеште верехен икешехенə оқшатьр, сақьштьгьр кьрһəтєв, оқшатьв тир атала. Оқшатьв—овразлььқты кəсəјтевдəге тасвирлав сараларьньң верехе.

Грамматик төдөлөштəре јақьнан қарақанда, оқшатьвдар кьвехенсə, јарđамсь һыддэр менəн бирелэлэр. Мəфəлən: кекек, һьмақ, төһлө, ѕикелле, əјтерхен, гујə, тап, нəқ, һəм дај—дəј, дəј—дəј, тај—тəј, лај—лəј јал-қавдар јарđамьнда.

Миѣалдар:

1. Сьоьр ваş қалқыта сəхрəлə узьт,
Јəşел хəтфə ѕикелле, итə јьт-јьт. (Ој. Т.)
2. Tomanlap kykte qarlap,
Јə ul јьртқьстай укерə,
Јə vala kevek ilaj. (A. P.)

3. *Qoʻdoqon qanattarʼ hʼmaq,*
Bədrələnə qara səstərə. (Bajron).

4. *Аныланьу жөгөрә... Ваһындағы күк јавлығы паровоз*
tötөнө kevek јelberdaj. (S. Agiş).

5. Aq səskələr kevak qar qojola
Tədrə aldındaғы şomorttan.

(R. N.)

35. Түвəндə бирелгəн оқсатындардың грамматик төдөлөштəрəн һәм образлыықтарын тикшерегед.

1. Унын аты қартаяр вөткән һәм ҫундај сьвар, әјтерһен дə, қасандыр вьл ақ атты ибerek вуйавсь бер көндө төрлө вуйавда вуйарда тотонор та, вуйар вөтөрмәј қалдырған.

(M. G. „Bala saq“).

2. Ультра ине јар вуйында агьһлан кеvek бер јеget.
Атын тотқан теdгененən, уде илај куд јəş tyger;
Nuqta, ejər һәм qoralдарь—enjegə vidəkləngən,
Jərəgenən urqьp sьqьp jəşe java kuddərenən.
Balqьj јulварьһ tirehe in vaһында altьn kevek,
Ваһына la keјgən jeget һәм ҫундај uq јaltьr byrek.

(Şota Rustaveli)

3. Куд асьр куд јомоқан арала сақьльр kitкән соқордар
кин асьлоқан авьддaj қараяр, кyренер қалалар.

(A. Nev. „Tashkent—igenle qala“).

4. Јапқьд қəвер таş јul вуйында
Јулсь кyнелен tartқан ҫikelle,
Вьл ҫiqьгьm da hine ydenə tarthьn,
Јəlep ithen nesкə kynlende

(Bajron).

5. Atқан uqtaj atьldь Salavat,
Qarsьqalaj talьndь Salavat,
Bajarдарда ut haldь Salavat,
Tyralərden qoton aldь Salavat.

(B. B.)

6. His vaqьtta, his бер јerdə gəldər
Beddekeləј səskə atmaqan.
Bedden gəldər vətə teldərdəge
Matur hyddər menən maqtala.

(M. X.)

7. Aq İdelden jardaında
Jəjelep yəə jəş tirək,
Jəş tirəktəj irken jəşə,
Şat qəmərlə jəş jərək.

(Q. D.)

8. Beđ kiləveđ davəldardaj,
Matur jergə, gəldərgə;
Beđ kiləveđ jərlaj-jərlaj
Al biđəlgən kəndərgə.

(Q. S.)

9. Tav vaşna vaşer alyətarqa
Qarap torđo vyl qart jylmajer.
Ana İdel, kəməş taşma təşlə,
Uraler aqa irken jul alyer.

(Q. D.)

Teldə „*qujan kevek qurqaq*“, „*təlkə kevek xəjləkər*“
həmaq qajhə ver tər oqşatvđar osoraj. Bəndaj oqşatv-
đardaqlə saqləşterəv—oqşatv əsən alyənan əjberđər (ke-
jek həm jərtqəstar, jort xəjvandarə, yəemlektər h. v.) yđ-
đərə yk bildəle ver səjfatə, yđsənlekte, qylyqtə h. v. vil-
dələrdə veldərgənlektən, simvolqa əverəlgəndər. Məşələn:
qurqaqləq simvolə vulyer „*qujan*“, xəjləkərlek simvolə
vulyer—„*təlkə*“, qomhođloq simvolə vulyer—„*vyre*“ jərəj.

36. Tyvəndə kilterəlgən jənle həm jənheđ əjberđərđen nindəj
bildələrgə simvol vulyer jərəven kyrhətegeđ.

Arəşlan, ajəv, julvarəş, işək, harəq, jylan, vəkət, han-
duqas, qarqa, qyrməşqa, timer, granit.

Obraz təvđərv kəşə jaqlənan oqşatvđardə ikegə vy-
lərgə məmkin: 1) telmərdə artəq jəş qullanəlyənanlyətan,
o b r a z t ь v đ ь r ь v, kyđ aləna nindəj vulha la kar-
tinanə kəvđələnderev kəşə vulmaqan o q ş a t ь v đ a r,
məşələn: *kən kevek asəq*, şəm kevek təđ h. v. həm
2) original' (janə, kətəlməgən) o q ş a t ь v đ a r, məşə-
lən:

Kən vujə jatqajnə, ylgən jylan kevek, jul tənyə,
Səqtə huq qajđan adəştərqəş vuran—vyl qurqənyə.

(Q. T.)

37. Тувэндә килтерелгән җиҗыг әдәбиәтләрендәге оқсатывдәрдың овразлыықтарына иқтибар итегең.

1. Qara jәҗen һымақ вульр,
Davыл qоҗо qысқыгьр osa,
Uq kevek tiҗә volotto,
Tulqьndarдың kuvektәren
Qanattarь menән өдә.

(M. G. „Davыл qоҗо turahьnda jьr“).

2. Qары,
Utqa
Beҗkәn һымақ
Qьjҗajдың
Avдың
Әfәndenen.
Sinovnik әfәnde
Ala qulьna
Qьды tirele pasportьmды
minen.
Bomva alqan kevek,
Kerpe,
Ike jaqlь
Britva
Totqan kevek ala,
Әjterhen дә,
Qulь ala inde
20 uqlь
Ike metr vujьq
Ғығьғавьq jьlap.

(V. M a j a k o v s k i „Sovet pasportь turahьnda җиҗьғдар“).

Xudozestvolь әfәrdәrdә jaдьvсьнь ажьvsa qьдьqhьndьrоqan tormоҗ, sreda, obstanovkalarдың yдsәnlegen sa-
qьldьrоqan оқсатывдар да osoraj. M ә ф ә л ә n: Panferov-
tьnd әfәrdәrendәge оқсатывдар avыл tormоҗon vьlaj sa-
qьldьrоqandar: 1. *Dalalarда, jаmoғьrlь kөndә kemder
berәvдең savatalarь menән taptar jөrөгәne һымақ,
сьvar taptar menән vaq qьna avьldar hibelgән.* 2. *Haqa-
lь, igen иңтаoqan jьldaqь holо kevek, hirәk.*

38. M. Gor'kiđen „Əsə“ tigən əfərenən un oqşatv tabvıqıđ.

Dəftəregeđgə tyvəndəgesə tablıtsa tədögəđ, həm birelgən şıqır ədəmtələrenən epitetl̄ hyđđərđe, metaforal̄ əjtemdərđe, oqşatv-đarđ həm jənlənderevđərđe həjlar al̄r, tablıtsan̄n tejeşle vylegenə jađr̄ s̄vıqıqıđ.

Epitetl̄ hyđ- đər	Metaforal̄ əj- temdər	Oqşatvđar	Jənlənderev- đər
<i>Enje s̄vıqtar</i>	<i>Siren' kerfege</i>	<i>... janaqtar̄m mək səskəhe kevek ja- nalar</i>	<i>... İl'ic lamp- lar̄ jylmaja.</i>

1. Таң томань һиркән енје с̄вıqt̄n
Siren' kerfeğenən tygelde;
Qojaş nur̄ j̄praq arah̄nan
Jevək tytələne yrelde.
Таң ujatqan jađq̄ şajan jeldər
Siren' jeßen vəkör̄ iştelər,
Ar-aq səskə menən viđəkləngən
Tytəldərgə itər hiptelər.
2. Aprel' kise zəngər pərđə tartt̄,
Tən h̄j̄nd̄ idel vitenə.
Aqh̄l̄ ajđ̄n̄ tonuq nurđar̄nan
Kəməşlənep tulq̄n hikərə.

(Mostaj Kərim).

3. Tok jөгөгән kevek tam̄rdarda,
Jərək tipte qar̄l̄ qavalan;
Hiđdem şunda janaqtar̄m
Mək səskəhe kevek janalar...
4. Osa velməj halmaq qanat qaqqan
Qoş valah̄ h̄maq jelkenep,
Kəmə ytə. Təvrikləgən kevek,
Tal votaq̄ qala helkenep.
5. Qaraqajđar, jəşel qaraqajđar,
Heđđeñ vujđan təvlər ytkəndə,
Niđer onotqandaj, feker jeve
Jəşen kevek huđla ytkəngə.

(Ə. V.)

6. Səskələr jəjərhən həjlar:
Teştəren təblə aqın.
Kydəren təblə zəngəren,
Irenen təblə alın.
7. Kəđ qojaş jəđə asəq kyktə,
Şajan jeldər ujnar iʔələr,
Hər şəl jəvənqan hər imənden
Şəl suqtarın həjrap ytələr.

(M. K.)

8. İrtənge jəl jəpraqtardə helkə,
İrkələr bitte qətyqlaj.
Bəşq tamsylar əqastardən
Jergə qojolalar tərldar...
Qojaş ələ kyrenməj də,
Yde kykte vujaj qəđyləqə
Vaq-vaq aqıl volottarə
Altın taşma nurdar huđyla.

(X. K.)

9. Tavdan tavqə qınər jərəgən jomşaq ar-aq volottar,
jan qəpa jəqohonan torop irkələngən həmaq, əkeren ge-
nə juqarə kytərelələr.

(Ə. C.)

I. GRAMMATİK STILISTIKA.

HYB TERKÖLEŞE.

a) Quşma höjləm.

1. Jəjələr esendə kyrhətelgən jərđanılyq hyddərđən höjləmgə məqənə jaqynan in jaqyn bulqanyn hajlar alyr, xikəjəne kyserep jađbyđ.

BABAJ HƏM AJYV.

Ыл хəлгə inde bik kyp jьldar ytkən.

Tajgala ver hunarsь qart jəşəgən, ul bik təzrivəle hunarsь bulqan. Bavaj zamanьnda byrelərđe, ajьvdarđь, julvarьftarđь bik jenellek menən quloja təşərgən, (*həm, xatta, vəlki*) ularđьn ver nisəhen ver julь eləktərgən saqь la bulqan. Bavaj bik ođaq jəşəgən. Qartlyq bik vafa vaşlaqas, hunqь kəndərendə hunarqa jərəməft bulqan, (*vəlki, tik, varь*) yđenen ergəhenə jəş hunarsьlarđь (*jə, jəki*) hunarsьlyq menən qđbьqhьnyvsьlarđь jьjьp, jьrtqьs xajvandarđь nisek itep jenel totov juldarьn əjrtkən. Hunarsьlar vьnyđ əsən qartь (*sik, artьq, ifrat*) jaratqandar: unь yđdərenen atalarь (*tənlə, kevek, hьmaq, şikelle*) kyrgəndər.

Qьşqь ytken jelle təndərđen verəhendə, tьnyс qьna jatqan ver ajьvqja ver kətəv as byre taşlanqan. Ajьv, qotolor əsən (*vaşqa, bytən, his tə, his ver, ver nindəj đə, ver tərlə lə*) jul tarmaqanlyqtan, tup-tura bavajđьn əjənə qaraj jul totqan (*da, həm*) işek aldьna inep, al ajaqtarь menən işekte tьrnaj vaşlaqan, (*ləkin, ə*) bavaj kyrtən joqlaqan bulqan. Byrelərđen olondarьna (*şulaj uq, həm*) işekte tьrnaqan ajьvđьn ilar ykerevenə bavaj joqohonan ujanqan. Təđrənən qaraha, ni kyđe menən kyrhen, byrelər kətəve əjdə ura-

тър алоқандар, (*gyjə, əjterhen*) ular вавайдъ, ularqa кыртән (*birle, inde*) тавъш вулоқан иѳал hunarsъ qarttъ, жоқола са-
 қында ваѳыра—жуқ итергә килгәндәр. Ләкин тәзривәле hu-
 narsъ, уѳ қәмөрәндә **вьндај** хәлдәрде веренсе тарқыг қына
 кырмагәнлектән, (*ber dā, his tā*) қавсар қалмај: stenala ele-
 ner торқан, уѳнен қәмөрлөк иптәше, (*sik, in, ytə*) ысаньсь
 јардәмсьһь вулоқан мыльтоқьн һақьь менән генә ала (*la, һәм*)
 ишек алдына сықа. Ајьвога иркәләгән тавъш менән: „Миша, Миша!“
 тир өндәшә. Вавай вьреләрде вьреһе артынан икәнсеһен јергә
 қолата ваҗлај һәм җул (*saqta, arala*) ајьвога иркәләв тавъш
 менән: „Миша, Миша, қирқма!“ ти. Ајьв—вавайдън уға ат-
 тавън һидгәс, қирқмај ваҗлај, ултыгьр ала ла, тавандарың
 һурьрога тотона.

Уи төндө вавай туқьдъ вьре ултергән, қалоқандарь қасқан-
 дар. „Вьна тилеғ, ылемде уѳдәре едләр килгәндәр (*bit, se,*
dāvaha)“,—тир кәлә вавай. Вьна ошо вақыттан алыр, Миша
 вавай менән бергә јәшәј ваҗлај. Мишаға сықыр јөрәргә тура
 килһә, вавай уның мујьһьна ақ мујьһьнақ вәјләр јевәрә тор-
 қан вулоқан, һәм һунарьларға һис вақытта ла уға атмаѳқа
 қушқан... җуләј итер вавайдън ике јақьн иптәше вулоқан: ве-
 ренсеһе—мыльы, икәнсеһе—ајьв—Миша.

(Халық әкиәтенән).

2. Тувәндә килтерелгән һәр вьр һөјләмдең вьренсеһен икәнсеһе-
 нә урың килеҗ јалоғань менән вәјләр (хәвәрән уѳгәртер), ејәртевле
 қушма (вақыт) һөјләм итер јадықьдъ.

1. Қојаҗ сықты. Веѳ јулда инек инде. 2. Атаһь һуқыҗқа
 китте. Фәридәгә ни варь өс кенә јәш ине. 3. Уқыв јьль ваҗ-
 ландь. Веѳгә јаңь дәреслектәр килде. 4. Төн авыҗқайһь. Қа-
 рыл еттәр өгә ваҗлань. 5. Мујьл сәскә атты. Тәвиқәт тақы ла
 матурлана.

3. Тувәндәге „а“ һәм „в“ пункттарында кырһәтелгән ајьрым һөј
 ләмдәрдең „*sənki, əsən, ajqanly, җunьн əsən, qanlyqtan, gənlek-*
tən, genə“ формаһь менән вәјләр, сәвәр қушма һөјләмдәр төдөр
 јадықьдъ. Қаватланьндарь артық вулоқан һуѳдәрде төшөрөр қалдыгь-
 қьдъ, јәки алмаҗтарға алыҗтыгьр јадықьдъ.

а) SSSR Уѳәк Баҗқарма Қомитетъ Баҗқортостандь Ленин
 Орденъ менән наградлань. в) Sotsialistik төдөлөштә Баҗқор-
 тостан уѳен алдыңы республикалардън вьреһе итер кырһәтте.

2. a) Partia h m x kym t  semvajaja nyq  h mi t vir .

b)  semvajda neft'teņ vaj s qanaqy var.

3. a) Rustyņ v j k  aqire A. S. Pu skinden  leven  j d jyl tuldy. b) 1937 jyldyņ fevral' a jynda v t  Sojuz kyl men-d  A. S. Pu skinden jubileje  dqarылd.

4. a) Sotsialistik  leved deņ ovorona buldyqylyqyņ kyt rev e e Sovet j st re aldyņa  ur, javarly burys quja. b) J st t r huqyş texnikahyņa e e bulyv men n berg ,  syņ m dq-n he men n fizkul'turnik t  bulyraqa teje t r.

5. a) Ara alby buldy. b) Bild l ng n k nd  varyr j t  almanym.

6. a)  s k nd n birle kyd asqyhyd qaty buran buldy. b) Julsyar avyloja alyr vara torqan juldy tava almanylar.

7. a) Aj  a, jondod dar  a kyrenm j. b) Qalyņ, qara v l-lottar kykte qarpany.

8. a) Qaryl qotorqan davyly kyt relde. b) Handuqastar  a hajramay buldylar.

4. Tyv nd ge e ersen h jl md rde vaş h jl md r men n tul-tyry jadyqyd.

1. Gazetany sistematik r ve t  uqyr varhan...

2.  g r jer atmosfera men n soloqanmaqan bulha...

3.  g r aj ydenen jer  jl n hend ge x r k te vaqtynda jer men n qo a  arahyņa tura kilh ...

4. J km telg n e te vaqtynda yt r varqan bulham...

b) Tura h m sitl telg n telm r.

5. Tyv nd ge tura telm rd rde avtor hydd ren n a yry, dialog formahynda kyserer jadyqyd, k r kle t nyş bild l ren qujyqyd.

1. Qaravylsy qart sydaj almanym. Ul kypte kyrg n jeget. J ş bulha la, rudniktd  e l g n ul tip mineņ hydd remde  r r lyr qujdy  axtala e l g nen varmy unhy juy unda e -l j alyrhyntmy nind j e  qadyloqan altyņ qomdaryn  axta avy-dyņa taşyv e e ni  e l j alma yqa e l jem. (M. Q.).

2. Tav  tard n zal qaltyrandy ved  a talap it ved  lem sovet vlyasy do mandaryņa.

(N. Ost. „Qoros nisek s lyqy“).

6. Tyv nd ge sitl telg n telm rd rde tura telm rd rg  ydg rter, dialog formahynda jadyqyd.

1. Duštār uqā ašyqār qāna, yđđārenen jul ɵbtɵndā genā inep sьqьvđarьn, dyrt səqəttən hun juldarьnda jal itep, qalaqa kitəsəktərən həjlənelər. Odinsova vьqā jenelsə qьđьq-hьlvь menən qənəqətləndə, Arkadidən, unьd ismenən atahьna sələm əjteven yтende...

2. Vasili Ivanovic, vaštaraq verəvđen dā meditsina jarđamьna mərəzəqət itməvenə qajqьrvьnьn velgertte, avrvьđь qotqarьp vulmajasaqьn əjtte.

3. Ber kɵndə irtən Arina unьd kavinetьna inde, qəđəttəgesə vašьn tyvən ejer iənləšte, həm qьđьnьn kyđenə mejestən osqon təšəven əjter, qьđьna jarđam itməьme ikən, tip horanь... Ul (Nikolaj Petrovic) şunda uq Arinaqā, avrvьđь kilterergə quştə.

(I. S. Tur.)

7. Tyvəndə kilterelgən tura telmərdərde sitlətelgən telmərgə yđ gərter jađьqьđ.

Unьd qьrq jьl vujьnsa sittə jərəgənən ujlar alqandan hun:

— Qajtqanьn varьmь huq?—tip horanьq.

— Jegerme jьldar elek qajtьp kilgəjnem, şunan hun qajtqanьm juq. Unda inde minen qərdəş-ьrvьvđarьm da juq, unda qajtьp nəmə eşləjhen?—tine. (M. Q.)

Tura telmərdəge zat almaštər sитlətelgən telmər bireləşəndə jaraşь zatta kilələr (minen-hinen, yđnen-unьn); vojroq qьlymdar urtaq qьlym jəki isem qьlym tərənə əjlənep „tejeş“, „kərək“ hyđđəre ɵbtəv menən birelə. Tura telmərdə osraqan ьmlьq, ɵndəş, ineş hyđđər sitlətelgən telmərdə birelməjdər. Bьndaj hyđđər artьq kyp vuloqanda, tura telmərdə tulьhь menən yđgərter vulmaj.

Məbələn, tyvəndəge tura telmərdərde sitlətelgən telmərgə tulьhь menən yđgərter vulmaj.

1. Iptəštərdeñ verərhe şunda tava qarap tora-tora la, kinət kyrşehenə:

— Tegəndə nəməler qьjьmьldaj kevek...—ti.

— Əj, juq ta, ver nəmələ juq...—ti tegehe.

(D. Fur.)

2. —Qara ələ, Pavluşa! Gel uqur qəna toroqca timəgən
sit... Beləheyme nəmə? Əjdə, vəgən ber kisəgə varavvə,—
tip Katyşa unv bik tərəşər saqrəv.

(N. Ost.)

8. Nindəj bulha la verər xudozestvolv əbərđəge tura telmərdə
sitlətelgən telmər menən birep qaraqvđ həm tulvhyvnsa birelev, vi-
reilməv jaqyna nıq iqtivar itegəđ.

II. HYDLEK.

I. HYDLEKTEN SOSTAVV.

Başqort ədəvi telenen hydlek sostavvna oşondaj tiptaqv
hyddər inə:

a) xəder qullanılmaj torqan voronqo hyddər—arxaizm-
dar.

b) Janv hyddər.

c) Internatsional' hyddər.

d) Dialektizmdar.

a) Arxaizmdar.

Başqort ədəvi telendə osoraj torqan arxaizmdardın
kypselege yddərenen sьoqanaqtarv jaqynan qərər, tərək,
farsv teldərenən ingən hyddərgə qajtər qalalar. Bəjək
Oktəvr' Sotsialistik Revolytsiaqca tiklem başqort xalqynv
ədəvi tele vulmanv, həm batşa Rossiahv unv buldərma
politikahv totto.

Qərər, farsv teldərenən hyddər inderev səvəptərə vi-
lv, Kənsьoqş menən ike aralaqv savda vəjləneştərə həm
islam dine tora ine. Vv qərər, farsv hyddəren inderevde
islam dine kitaptarv həm dini sxalastik məktəptər (məd-
rəsələr) kəsajtte.

Oktəvr' Sotsialistik Revolytsia başqort xalqynv tormo-

şon, kən kyreşen tamьъnan yđgärtte hām unьn əđəvi telen varlьqqa kilterde. Leninsel-Stalinsel milli politika nigedendə, jəkmətkehe jaqьnan sotsialistik, formahь jaqьnan milli bulqan vaşqort əđəvi telen ybterevgə, Sovet ьsьnvarlьqьna xas bulqan hām internatsional' təşənsələrdə anlata torqan jaьь hyđđər iъəvenə əđəvi telde **важытывога** kin jul asьldь. Sotsializm təđələşəndəge unьştar ilde industrialaştьrv hām avьl xuzalьqьn kollektivləşterev, jaьь texnika menən qoralandьrvьn vaşqort telen vətənləj jaьь fənni hām texnik hyđđər menən vajьttь; ə iъke tormoşqa, iъke jəmqiətkə hām qərəf-qəđəttərgə, dingə vəjle bulqan hyđđərden (qərər, farsь hyđđərenen) kypselege eşşən massanьn həjləv telənən, şuiaj uq əđəvi teldən sьqarьla kildelər hām sьqarьla varalar. Xəđerge kəndəge jəş **вьвьнога** undaj hyđđər vətənləj anlaşьlmaj torqan jat hyđ vulyr (arxaizm vulyr) əvereldelər.

Revolьtsiaqa tiklem telgə inep qalqan vьndaj hyđđərden vətəhe lə ber julь arxaizmqa əverelep vəttələr, tip əjter bulmaj, əlbittə. Sənki, *kitap, qəlam, sьjnьf, əđəviət, şiqьr, qilmi, milek, dəres, məktəp, javap, məs'ələ, sьjfat* kevek hyđđər arxaizmqa əverelməgəndər hām vaşqa hyđđər menən ber dərəzələ teldə qullanьlalar.

Arxaizmdardьь ber nisə tərgə vylərgə məmkin:

1) Bildəle ber tarixi dəver əsən genə xas bulqan təşənsələr, **atamalar** (jahaq, qalьm, jəjləv); 2) xəđər vaşqasa isemləngən əjber, eş, jəki kyrneştərdən elekke **atamalarь** (*məqəllim—uqьtьvsь; inqilap—revolьtsia*); 3) **grammatik arxaizmdan**—iъkergən morfologik, stilistik hām vaşqa formalar (*Şəmsətdin tuqan, hiңə kypdin kyp sələm kynderəved... Ataң, əsələreң də vik hav və sələməttər... Sələm vəqəndə kəlamьььđ şuldьr...*)

9. Ytkən tormoş əsən genə xas bulqan (vəgən qullnьlamaqan) hyđđərdən biş mişal tabьqьđ.

в) Јањ һуџџар.

Tormoŝton jaњ təŝənsələr menən vajьj varьvь nigedendə ikense teldən ingən, jəki ul telden yđendəge вьqа tiklem bulqan hyđđärenən jahalьp, jaњ təŝənsə birə torqan hyđđər **jaњ hyđđər** tip atalalar.

Başqort əđəvi telendəge jaњ hyđđərđe əs gruppаqа bylergə məmkin.

1. Rus əđəvi telenən ingən hyđđər. Bьl gruppа yđe ikegə bylenə: 1. Xalьq telenə Oktəbr' Revolytsiahьna tiklem yk inep yđləškən hyđđər¹ (*səjgyn, sujьn, byrənə, zakon, sud* h. v.), sovet dəverendə ingən hyđđər: a) vaşьsa arхаizmdardь альštьrьv иџəvenə ingən hyđđər (*dogovor, predsedatel', sekretar', promьjshennost', xudozestvolь* h. v.), b) sovet ьsьnvarьlьqьna xas bulqan jaњ təŝənsələrđe birə torqan jaњ hyđđər (*kolhoz, souxoz, doprizьjunik* h. v.).

2. Xəđergə tiklem qullаныlqan hyđđərđən jahalqan jaњ hyđđər (təŝənsə, eјəhedlek, teləktəş, ьsьnvarьlьq, qьđьl-armies, industrialəştьrьv h. v.).

3. Məqпəhenə jaњьlьq ingən jəki elekke məqпəhen juqaltьp, vətənləj jaњ məqпəgə eјə bulqan „иџke“ hyđđər. Miџal əsən *eksplоatatsia* həm *vəxet* hyđđären ala-jьq. Beđđən sьjпьfhьđ sotsialistik jəmqiətəvedə əsən *eksplоatatsia* hyđe yđenen elekke məqпəhen—keşenen keşe kəşənən fajđalanьv məqпəhen juqaltqan. Bьl hyđ sotsialistik təđələş əsən texnikanь həm təviqət kəstəren eşkə jegev, ular kəşənən fajđalanьv məqпəhendə genə jərəj. Hevedđən *donjalaqь* verense klassь texnikahь həm hьv kəstərenə qorolqan gidrostansialar вьqа miџal vula ala. *Bəxet* hyđe lə nindəjđer ver jəşren kəs tarafьnan vi-

¹ Bьl gruppalaqь hyđđərđen қybehe, viгерək tə tormoş (вьjt) menən vəjləngəndərə (*samavьr, səjgyn, torva, kəşək, tiџtə, byrənə* h. v.), rus telendəge əjteleş həm jađьlьş təgəllegen juqaltqandar.

relgən vajlyq kevek jalqan məqnəhen juqaltır, vөгөngө sotsialistik mul hәм kynelle tormoştон, unьn vөjөk je-nevdərenen həđəmtəhe məqnəhenə əjləngən. Beđdə və-xethəđ keşe juq.

Şulaj uq kryptən tygel genə qullanьla vaşlanqan *ukaz* hyđenə lə vөtənləj janь məqnə estəleге halьnqan.

10. Tyvəndə birelgən əđəmtənən vөгөngө tormoş əsen sьjnfi jaqtan jat bulqan isemdərde—təşənsələrde kyrhətegeđ hәм Oktəbr' Sotsialistik revolьtsianan huң tьvqan hyđdərde əjьr kyseregeđ.

Pərdə aqrьn qьna kytərelə.
Dür pərdənən ike jaqьnda
Ike tormoş kyrenə.
Taqь la pərdə təşə.
Ber jaqьnda unьn iьke tormoş:
Dür sirkəvdər, məset, qavaqtar,
Taş uramdar,
Şunda vik kыр хальq,
Aqьlһьđdar, muьlla, monaxtar...
Ber jaqьnda unьn janь tormoş:
Sovnarkomdar,
SIK-tar,
Qubkomdar,
Komsomoldar,
Eşse, kommunisttar,
Komissarđar, taqь narkomdar.
Iьke tormoş ylə,
Kommunizm gigantь kytərelə.
Kəndər tьva.
Jьldar aqrьn qьna
Arenaqa vedde yьterə.

(H. T. „Davьldan huң“.)

11. Tyvəndəge hyđdərdeң məqnələren aqlatır biregeđ, hәм ju-qarьla kyrhətelgən jađь hyđdər gruppahьnьn qajьnьna ineven kyrhətegeđ.

Jөkləmə, udarsьlyq, semja, jenel kavaleria, sudja, vişjьlyq, politvylek, rajonlaştьrv, partiaһьđ vol'şevik, avtodor, хuza-lyqсь jacejka, staxanovсь, oktəbrət, ucrezdenie, ujavlyq,

jaŋqьdaq, progulsь, torlaq, rabotnik, obozona, subbotnik, vozatьj, tənjaq, kənjaq, polkovnik, dəreslek, huqьssan alla-hьddar ojoşmahь h. v.

c) Internatsional' hyddər.

Tərle xalyqtardьn telendə kin rəveştə arta, kyvəjə var-
qan internatsional' hyddər telde vajьtvьda đur uryьn to-
talar. Bьndaj hyddər esenə: politik qilmi termin-
dər (*sotsializm*¹, *kommunizm*², *sovet*, *vol'şevik* h. v.)
həm texnik termin dər (*om*,³ *amper*⁴, *kilovatt*⁵,
komvajnь h. v.) həm kəndəlek tormoştə osoraj torqan
hyddər (*kofe*, *pal'to*) inələr.

12. Tyvəndəge internatsional' hyddərdeŋ məqnələren aŋlatьp vi-
regeđ həm juqarьla *kyrhətelgən* əs tərle gruppacaqylep, kyserep
jadьqьd.

Arxitektura, atmosfera, atom, basketbol, buterbrot, vjust,
deklaratsia, demokratia, deputat, desant, diametr, diafragma,
diktatura, dinamo, dispanser, eksport, emigratsia, fotografia,
futbol, gigiena, gripp, illystratsia, import, intelligensia, kolo-
ria, kinematograf, kommunistik, marksizm, meridian, liberal',
pressa, profintern, revolysia, rengent, restoran, skul'ptura,
sivilizatsia, senzura, temperatura, termometr, volejbol, xlo-
rofil, zoopark.

І б к ə р м ə. Internatsional' hyddər vafьmdardьn dərəfь haqla-
nyь—yđgərməv zakonьqьn talap itə. Əlgə rəveşendə ver nisə mi-
fьal alajьq: 1) vafьmь təvge izegenə təşkən hyd-
dər: *avtor*, *adres*, *Anglia*, *atlas* (geografik atlas), *kompas*, *plenum*
h. v. 2) vafьmь huqь izegenə təşkən hyddər:
antrakt, *portfel'*, *protsent*, *remont*, *resurs*, *roman*, *şofer*, 3) va-
fьmь ike izekkə lə təşkən hyddər: *apostrof*,
katalog, *manometr*.

¹ **Socialis**—latin hyde—*iztimaqi* məqnəhendə.

² **Communis**—latin hyde—*dəjəm* məqnəhendə.

³ **Om** (1789—1854)—fizika qalime. Elektrik toğь yтə torqan əj-
berdeŋ qarşьlyqьn ьlsəv berəmege ьnə isme menən jərəj.

⁴ **Amper** (1775—1836)—fizika qalime. Elektrik tok kəsən ьlsəv
berəmege ьnə isme menən jərəj.

⁵ **Kilovatt** (100 vatt—jəki 1,36 at kəsə)—qevətte ьlsəv berəmege.

⁶ **Combine**—ingliz hyde—qatmarь avьl xuzalyqь maşinahь.

d) Dialektizmdar.

Hyđđardäge öndärde, jalqavđardь, şulaj uq hyđ hэм termindärde qullanьvđa äđävi telden bildäle normahь vula.

Äđävi tel normahьnan ver ni tiklem ajьrьla torqan хальq tele yđsänlektärendäge vaşqalyqtar—jerle хальq höjläštäre—**dialekttar** jәki **höjläštär** tip atala. Äđävi tel normahьnan sьqьr, хальqтьн jerle höjläv telendäge yđsänlektärde jađvđa hэм höjläsev telendә qullanьv **dialektizm** tip atala.

Әgär Başqortostan territoriahьпн esendә hэм тьşьnda jәşәgән vaşqort хальqьнн хәđerge höjläv telendäge ajьrьmьlyqtardь tikşerhән, вьл **ajьrьmьlyqtar** hyđđärde hэм termindärde, jalqavđardь hэм öndärde төrlө urьnda төrlösә qullanьvđarь kyrenә. Şulaj uq вьл ajьrьmьlyqtar stilistikala hэм grammatik formalarđa la vajtaq tavьlalar.

Başqorttarđьн höjläv telendäge morfologik ajьrьmьlyqtar **dialekttar** tip, ә fonetik ajьrьmьlyqtar **höjläštär** tip atalalar. Dialekttar өskә, höjläštär jettegә vьlenәlәр.

Dialekttar.

1. К ө н с ь қ ы ş—Т ө н ј а қ (Qьvaqan) dialekt. Вьл dialektta tyvändäge jalqavđar vөtähe lä dyrt vөгөлөštә kilәlәр:

1) kyplek jalqavđarь (*tar-tär, đar-đär, dar-đär, lar-lär*);

2) dyrt төr kileş jalqavđarь (ejәlek, sьqanaq, urьн, төşөm kileštär);

3) ike төr isem jahavсь jalqavđar *aştьq—jaqtaş, qom-doq—juldaş* h. v.);

4) ver төr vojroq qьmь jahavсь jalqav (*jөktә, aңda* h. v.);

5) ver төr sьjfat jahavсь jalqav (*aңdь keşe, jәмde il* h. v.);

6) ytkən zaman qylym jalqavđarь (*vardьb, qajttьb, aldb, qaranyьb*);

7) rəveş jalqavđarь (*qoştaj osa, baldaj tatly, ajvudaj kəsle* h. v.);

8) ber tər jardamlyqtar (*ta-tə, da-də, da-də, la-lə*);

9) urtaq jalqavđar (*juqtər, huñdər, vardər, kilələr*).

Был dialectta həjləşevselər Başqortostandьn tənjaq-kənsь-qyş, kənsь-qyş həm kənjaq-kənsь-qyş öləştərendəge Beloqataj, Məsetle, Qыjqь, Malajađ, Dьvan, Ucalь, Əvjəlil rajondarьnda həm Beloret, Bərjən, Bajmaq rajondarьnyñ territoriahьnda jəşəjdər. Şunьn əbtənə Celəve ölkəhenen Arqajaş, Qonşaq həm Jalan-Qataj rajondarьndaqь vaşqorttar oşo dialectta həjləşələr.

2. К ө н j а q (Jurmать) d i a l e k t. Был dialectta həjləvselər telendə juqarьla (Kənsь-qyş—Tənjaq dialectta) hanalqan tuqьd tər jalqavđardан vətə kyplek jalqavđarь, ber tər isem jahavсь (*lyq-lyk*), vojroq qylym (*la-lə*) həm sьjfat jahavсь (*ly-le*) jalqavđar kypselektə ike vөгөлəştə kilələr („n, n, m“ öndərenən huñ „n“ menən, vyтən öndərdən huñ „l“ menən vaşlap kilələr), ə qalqan jalqavđar vətəhe lə dyrt vөгөлəştə kilələr.

Был dialectta həjləvselər vaşlysa Başqortostandьn kənjaq rajondarьnda həm unьñ urta öləşəndəge rajondarda: Xəjbul-la, Jьlajьr, Zьjansura, Kygərsen, Jomaquza, Matraj, Kөjərgəde, Mənəvez, Maqar, Krasnousol, Arxangel', Stərlevaş, Stərletamaq, Fjodorovka, Avьrqazь həm Qыгмььqalь rajondarьnda jəşəjdər.

3. К ө н в а j ь ş—Т ө н j а q d i a l e k t. Был dialecttьn yđsənlege şunan tora:

1) kyplek jalqavđarь, ber tər isem jahavсь, sьjfat həm qylym jahavсь jalqavđar Көнjaq dialecttaqь kevek ike vөгөлəştə kilə (*aşlyqlar—kənnər, aqьllьb—jynne, eşlə—aңna* h. v.);

2) kileş jalqavđarь oşo formalarđa kilələr: a) eяlek həm təşəm jalqavđarь hər urьnda „n“ menən vaşlanьp, ber vө-

gələstə kilə (*atnəŋ—atnə, malnəŋ—malnə, kemneŋ—kemne* h. v.), v) sьqanaq kileş jalqavь dyrt bəgələstə kilə, ləkin juqarьlaqь dialekttar̄daqь kevek tygel, vəlki ydenə vaşqa dyrt bəgələş formahьn ala. Ul şunan tora:

1—„C, f (v), k (g), p (b), q (q), s, ş, t (d), n, x“ öndärenən hun „t“ menən vaşlanьp kilə (*vractan, siktən, vaştan, uraqtan* h. v.).

2—„l, z, z“ öndärenən hun „d“ menən vaşlana (*avьldan, pojezdan, juldan* h. v.);

3—„D, j, r, v, a, ə, e, o, ə, b“ öndärenən hun „d“ menən vaşlanьp kilə (*kəddən, əjdən, qьrdən, qaladən, vьlmədən* h. v.);

4—„N, n, m“ öndärenən hun „n“ menən vaşlana (*urmannan, taŋnan, kemnən* h. v.).

3) Bytən tər jalqav̄dar vətəhe lə əs bəgələstə kilələr:

1—„K, p, q, s, c, ş, t, n“ öndärenən hun „t“ menən vaşlanalar (*tьsta, jaqtaş, qajttə, japtəq, qoştaj* osa, *juqtər* h. v.);

2—„L, n, n, m, z, z“ öndärenən hun „d“ menən vaşlanalar (*avьlda, juldaş, jandə, uŋdəm, valdaj tatlə, ul da var ine* h. v.);

3—„J, d, r, v, a, ə, e, b, o, ə“ öndärenən hun „d“ menən vaşlanalar (*əjdə, vətədə, əjdəş, qordəş, jəddəm, jəmadəm, aьvudaj ykerə; tama dа, aqа dа; vardər, varadər* h. v.).

Вьl dialektta həjləvselər juqarьla ike dialektta hanalqan rajondar̄dan vaşqa vətə qalqan rajondar̄da jəşəjdər, jəqni vьl dialektqa Başqortostandьn kənvajьşьnda həm tənjaqьnda jəşəgən vaşqorttar inələr.

13. Туvəndə virelgən hyddərde juqarьla kyrhətəlgən tuqьd tər jalqav̄dar menən ydgərter, dialekttar vujьnsa jəddəqьd, uŋajьq əsən ular̄dь tablitsalarqa tēdegeđ—dialekttar həm jalqav̄dar tablitsanьn uŋ jaqьnda, ə öndər tərкəmə unьn əbtəndə vьlһьn.

Aş, at, kis, jək, qalaq, vrac, ş kaf, lozung, klub, zavod, təb, tal, uram, kən, kin, tin, kyđ, əj, qilmi, jer, tav, kəjmə, vьlmə, vala, kerpe, holo, vərə, tarь.

Өlgə.

Өлгө.

Dialekttar	Jalqavdar	Hyddärden nindäy öndärgä wətöwə häm ular adaqında jalqavdarдың kileve			
		<i>f, h, k(g), p (θ), q (q), s, ş (c), t (d), n, x.</i>	<i>l, m, n, ŋ, z, ž,</i>	<i>ä, i, j, r, v.</i>	<i>a, ä, e, b, o, ö.</i>
Көпсө- рәс—Төп- јақ dialect	1. Kileş jalqavdar- ғы	<i>aştın, attı kistän jөktä</i>	<i>kөndөн, maldı tandan uramda</i>	<i>majdөн, jerde tavdan wäddä</i>	<i>şylmänen, şalanь keşenän qalala</i>
	2. Kyplek jalqavdarы	. . . . .	. . . . .	. . . . .	. . . . .

Һөjlәštär.

Һөjlәštärdäge ajrımlyqtar nigeđdä „*h, n, ä, s, v—p* häm *d—t*“ öndären tölösä qullanıwdan toralar häm jetegeä wılenälär.

1. „*H—n*“ *h*өjlәşe. Wı Һөjlәštä hyddärden häm jalqavdarдың waşında häг vaqıt „*h*“ өнө әjtelä. Hyddärden urtaһında häm adaqında qajһь wer төwäktärdä (Mәsetle, Qьjқь, Malajađ rajondarında) wötä urındarda „*n*“ qullanıla (hyđ urtaһında „*x*“ la osraj—„*axьq*“), jәki kypselektä „*n*“ qullanıla (Beloret häm Ucalь rajondarında), jәki kypselektä „*h*“ өнө qullanıla (Xәjwulla, Bajmaq, Әw-jәlil, Bөrjән rajondarında).

Wılaј Һөjlәwselär Һөjlәštär arаһında һan häm territoria jaqьnan in kyp urьn alalar. Ular oşo rajondarda jәşәjдәр: Әw-jәlil, Arxangel', Bajmaq, Beloqataј, Beloret, Bөrjән, Dь-van, Jьlajьr, Zьjansura, Qьjқь, Krasnousol, Kygәrsen, Kө-jөrgәde, Maqar, Malajađ, Matraj, Mәнәwez, Mәsetle, Stәрle-waş, Stәрletamaq, Ucalь, Fjodorovski, Xәjwulla, Jomaquza. Wılardan tьş Awьrқazь, Iglin, Qьrмь'qalь, Nuriman rajon-

дарьның бер аđ өлөштөrendө жәсәјдәр. Шуньн өйтөнө Скалов өлкәhendө жәсәгән ваşqortтардың кypсеlege ошо һөјләштө һөјләсәләр.

М и ъ а л д а р:

1) *һьв, һарьq, һуqа, һаван, һуqьr, һуqьs* һ. в.;

2) *һьһаньт, һуqһа, алһаq, килһендәр, икеһе, вагьһь* һ. в.;

3) *аqһаq—аqһаq, јаһтьq—јаһтьq, qорһаq—qорһаq, вур-һьq—вурһьq* һ. в.;

4) *ваһ—вах, өһ—өһ, qьһ—qьһ, вартаһ—вартаһ, төһ—төһ* һ. в.

2. „**т**“ һөјләше. Вь һөјләштө һөјләвселәр һүддәрден ваşьнда, уртаһьнда һәм адаqтарьнда вөтә урьнда „**т**“ өнөн қullanalar. „**Н**“ өнөн әјтһәләр дә, унь вагь „*һәләк, һава, Qahir*“ кеvek ажьтм qәрәр һүддәrendө генә қullanalar.

Вь һөјләштө һөјләвселәр Баşqortostандьн урта өлөшөндө Nuriman районынан ваşлар, Көнјаq-Көнвајьсqa таван тар һьдат вильр һүдьлалар һәм кypселектө ошо райондарда жәсәјдәр: Nuriman, Iğlin, Өфө, Şişmä, Qьгьтььqаль, Воđајаđ, Дөвләкән, Миәкә, Әлсәј.

М и ъ а л д а р:

1) *һьп, һьььr, һарьq, һьв, һуqан, һедьgә, һавьт* һ. в.;

2) *уһәл, купәк, уһаq, аqһаq, qьһqа, ваһьв* һ. в.;

3) *киһен, варһьндар, икеһен, өсөһөн, вагьһь* һ. в.

4) *төһ, аһ, ваһ, килтәһ, алтәһ, килтәһ* һ. в.

3. „**һ**“ һөјләше. Вь һөјләштө һөјләвселәр телөндө һүддәрден һәм јаlqавдардың ваşьнда, һүддәрден уртаһьнда һәм адаqьнда „**һ**“ қullanьв менән бергә, вьтән һөјләштөрдө „**д**“ қullanьла торqан урьндарда ла „**һ**“ jөрөтөлә. Qььqаһь, вь һөјләштең үдсәнlege, „**һ**“ өнөнөң иң кyp қullanьвьдан tora.

Вь һөјләштө „*һалјут*“ („*һалјьвьт*“) isemle вьк аđ һань ваşqortтар һөјләшә. Вьлар бер нисә (10—11) авьлдан qиварәт вильр, кypселектө Селөве өлкәhendәge Qонşaq районында жәсәјдәр.

M i ʒ a l d a r:

1) *hiker, hərmə, huq, halam, həngə, həvəq* h. v.;

2) *aqhaq, vurhəq, tohol, tahtamal* h. v.;

3) *ah, kih, vah, hynməh, jahmah, almah* h. v.;

4) <i>qəđ</i>	urnəna	<i>qəh</i>	<i>kyrəved</i>	urnəna	<i>kyrəveh</i>
<i>jađ</i>	"	<i>jah</i>	<i>kiləved</i>	"	<i>kiləveh</i>
<i>kəđ</i>	"	<i>kəh</i>	<i>varavəđ</i>	"	<i>varavəh</i>
<i>təđ</i>	"	<i>təh</i>	<i>qararəđ</i>	"	<i>qararəh</i> h. v.
<i>tođ</i>	"	<i>təh</i>			

4. „**D**—**ɾ**“ h ə j l ə ʒ e. B y l h ə j l ə ʒ t ə h ə j l ə v s e l ə r t e l e n d ə „**h**, **ɾ**, **đ**“ ə n d ə r e v a r, h y d d ə r d e n h ə m |j a l o q v a d a r d ɿ n v a ʒ ɿ n d a „**h**“ ə n ə n y d u r n ɿ n d a q u l l a n a l a r. L ə k i n b y l h ə j l ə ʒ t e n y d s ə n l e g e ʒ u n d a, v y t ə n h ə j l ə ʒ t ə r d ə g e „**đ**“ b ɿ n d a j a v ɿ q i z e k t ə r d e n a d a q q ɿ ə n ə v u l ɿ r k i l g ə n d ə „**ɾ**“ v u l ɿ r k i l ə, k i r e h e n s ə v y t ə n h ə j l ə ʒ t ə r d ə g e „**ɾ**“ b ɿ n d a i k e h u d ɿ n q ɿ a r a h ɿ n d a k i l g ə n d ə „**đ**“ v u l ɿ r k i l ə. M ə ʒ ə l ə n:

<i>Qəđ</i>	urnəna	<i>qəh</i>	<i>inərek</i>	urnəna	<i>iderek</i>
<i>ved</i>	"	<i>ver</i>	<i>ynep</i>	"	<i>ydep</i>
<i>tođ</i>	"	<i>toh</i>	<i>inə</i>	"	<i>ide</i>
<i>kyđ</i>	"	<i>kyh</i>	<i>anəp</i>	"	<i>adəp</i>
<i>jađ</i>	"	<i>jah</i>	<i>vanəp</i>	"	<i>vadəp</i>
<i>həđ</i>	"	<i>həh</i>	<i>qəvəq</i>	"	<i>qəvəq</i>

ʒ u n ɿ n ə ɔ b t ə n ə v a ʒ d a h ə j l ə ʒ t ə r d ə „**u**“ j ə r ə t ə l g ə n u r ɿ n d a r d ə „**a**“ q u l l a n ɿ v o s r a j. M ə ʒ ə l ə n:

<i>ul</i>	urnəna	<i>al</i>
<i>ʒul</i>	"	<i>ʒal</i>
<i>ʒunan</i>	"	<i>ʒanan</i>
<i>ʒunda</i>	"	<i>ʒanda</i> h. v.

B y l h ə j l ə ʒ t ə h ə j l ə v s e l ə r C e l ə v e ə l k ə h e n e n Q o n ʒ a q, A r q a j a ʒ h ə m J a l a n - Q a t a j r a j o n d a r ɿ n d a j ə ʒ ə j d ə r.

5. „**S**“ h ə j l ə ʒ e. B y l h ə j l ə ʒ t ə h ə j l ə v s e l ə r t e l e n d ə „**ɾ**“ ə n ə j u q, „**h**“ ə n ə v a r ɿ „*hava, hələk, haman*“ k e v e k a j r ɿ m h y d d ə r d ə g e n ə q u l l a n ɿ l a, v y t ə n h ə j l ə ʒ t ə r d ə q u l l a n ɿ l o q a n „**h**,

н“ өндәре урнына һәр урында „*с*“ қуланьла. Шулaj уқ вьл һөjlәштә „*с*“ һәм „*ç*“ өндәре лә жуқ,—улардың тәвгеһе урнына „*с*“, икәнсеһе урнына „*з*“ қуланьла.

Вьл һөjlәштә „*д*“ һәм „*з*“ өндәре вар һәм улар ваşқорт теленә хас вьлқан һыддәрдә қуланьлалар.

М и ъ а л д а р :

<i>сыбр</i>	<i>сар</i>	<i>usal</i>	<i>сәj</i>	<i>вulmas</i>	<i>вед</i>	<i>kazə</i>
<i>сарық</i>	<i>sənək</i>	<i>vursyq</i>	<i>сыqtym</i>	<i>kilməs</i>	<i>sed</i>	<i>kamzul</i>
<i>saqal</i>	<i>səngə</i>	<i>aqsaq</i>	<i>sujn</i>	<i>vas</i>	<i>vađar</i>	<i>zaman</i>
<i>salam</i>	<i>səjək</i>	<i>ansat</i>	<i>sana</i>	<i>jaramas</i>	<i>ađıqn</i>	<i>zəqif</i>

Вьл һөjlәштә һөjlәвселәрден кьпсеһе Қара Идел һәм Байқьваş райондарында, вєг ад өләшө Мәсетле, Асқьн, Миşкә һәм Nuriman райондарында jәşәj.

6. „*Д*“ һөjlәşе. Вьл һөjlәштә „*н*“ өнө жуқ, „*һ*“ өнө шулаj уқ варь ажьтм һыддәрдә (қәрәп һыддәрендә) генә оsраj—вьл өндәр урнына һәр һыддә „*с*“ jөрөтәләр. Вьл һөjlәштә адсьльқ өләшөндә „*с*“ һәм „*ç*“ өндәре жуқ jәкi асьқ әjтәлмәjдәр. Кьпсеһек өләшөндә вьл өндәр вар һәм уд урындарында (татар телендәгесә) қуланьлалар. Вьл һөjlәштә удсәнлеге şунда, унда „*j, r, v, d*“ өндәренән һуң „*д*“ jөрөтөлөв менән вєргә, ваşқорт әдәви теле һыддәрендә һәм рус теленән аьнқан һыддәрдә қуланьлқан „*з*“ урнына, шулаj уқ вайтақ һыддәрдә „*д*“ урнына дур кьпсеһектә „*д*“ өнө қуланьла. Вьл һөjlәштә „*l, n, ŋ, m*“ өндәренән һуң „*д*“ өнө асьқ қуланьла.

М и ъ а л д а р :

<i>дур</i>	<i>idən</i>	<i>qəđ</i>	<i>sed</i>	<i>veddən</i>	<i>đakon</i>	<i>(zakon)</i>	<i>cəj</i>	<i>çəj</i>
<i>дарь</i>	<i>ađym</i>	<i>jađ</i>	<i>ved</i>	<i>seddən</i>	<i>đajym</i>	<i>(zajom)</i>	<i>cyq</i>	<i>çəvap</i>
<i>đyan</i>	<i>vađar</i>	<i>qađ</i>	<i>kyđ</i>	<i>yđevet</i>	<i>đaman</i>	<i>(zaman)</i>	<i>pycaq</i>	<i>tiraz</i>
<i>đarar</i>	<i>vađjan</i>	<i>tuđ</i>	<i>syđ</i>	<i>qəđđan</i>	<i>đadanie</i>	<i>(zadanie)</i>		

Вьл һөjlәштә һөjlәвселәр Ваşқортостандьн Төнjaқ-Көнваjьş өләшөндә һәм уньң Татарстан менән сиктәş райондарында jәşәjдәр, jәқни Асқьн, Бақаль, Blagovar., Baltas, Bөрө, Вәләвәj, Byzdәk, Boraj, Dyrtojle, Ileş, Qaltasь, Tәteşle, Tujma-

зь, Toporin, Saqmaqoş, Şaran, Jərməkəj, Janavyl rajonda-
 rında jəşəgən vaşqorttar həjləşələr.

7. „P, t“ h ə j l ə ş e. Bül həjləştən ydsənlege şunda, vьn-
 da „h, n, d“ өndərenen vulyv-vulmavьna qaramaştan, vьtən
 həjləştərdə hyd vаşьnda jərətəlgən „s“ urnьna đur kypse-
 lektə „p“ jərətələ, hyd adaqьndaqь „p“ yđgərməj („s“ jə-
 rətəlməj). Kirehensə, rus telenən aлыnqan hydđərdən vаşьnda
 „p“ urnьna kypselektə „s“ qullanьla. Şunьn өştənə, vьtən
 həjləştərdə „l, n, ь, m“ өndərenən hun hyd urtahьnda həm
 jaləvədar vаşьnda „d“ jərətəv urnьna vьnda đur kypselek-
 tə „t“ qullanьla. Şulaj uq „r, v, d“ өndərenən hun „d“ ur-
 ньna la „t“ jərətəv osraj. Hyd vаşьndaqь „t“ həm „d“
 өndəre vik jьş ver-verə menən almaştьrьlьp, vaşqa həjləş-
 tərđen kirehensə jərətələlər.

M i ʒ a l d a r:

<i>besən</i>	urnьna	<i>pesən</i>	<i>kilde</i>	urnьna	<i>kilte</i>	<i>vardьm</i>	urnьna	<i>partьm</i>
<i>valьq</i>	„	<i>palьq</i>	<i>aldь</i>	„	<i>altь</i>	<i>kyrdem</i>	„	<i>kyrtem</i>
<i>vəke</i>	„	<i>pəke</i>	<i>taldь</i>	„	<i>taltь</i>	<i>jadđьm</i>	„	<i>jadđьm</i>
<i>vəras</i>	„	<i>pəras</i>	<i>jandь</i>	„	<i>jantь</i>	<i>dyrt</i>	„	<i>tyrt</i>
<i>vьsqь</i>	„	<i>pьsqь</i>	<i>vьnda</i>	„	<i>mьnta</i>	<i>darьv</i>	„	<i>tarьv</i>
<i>varьp</i>	„	<i>parьp</i>	<i>kemdə</i>	„	<i>kemtə</i>	<i>tamqa</i>	„	<i>damqa</i>
			<i>taьda</i>	„	<i>taьta</i>	<i>tovar</i>	„	<i>dovar</i>

Bül həjləştən qajьь ver өləşəndə (Injər zavodь tirəhen-
 dəge həm Nuriman rajonьndaqь vaşqorttar teləndə) „n“ həm
 „ŋ“ өndərenən hun qəđəttə kilə torqan „q“ həm „g“ ur-
 ньna „q“ həm „k“ qullanьv osraj. M ə ʒ ə l ə n:

<i>qaraŋqь</i>	urnьna	<i>qaraŋqь</i>	<i>janoqan</i>	urnьna	<i>janqan</i>
<i>jaŋqьđ</i>	„	<i>jaŋqьđ</i>	<i>imgən</i>	„	<i>imkən</i>
<i>tuŋqan</i>	„	<i>tuŋqan</i>	<i>kymgən</i>	„	<i>kymkən</i>

h. v.

Bül həjləştə həjləvsələr төrlə urьndardə jəşəjdər, ularđьn
 in kyp өleşə Başqortostandьn urta өləşəndəge Maqar, Kras-
 nousol həm Beloret rajonьnda jəşəj, qalqan өleşə Iglin,
 Nuriman həm Qara İdel rajondarьnda osraj.

14. Тувэндэ килтерелгэн миѳалдар жууагыла ханалқан диалекттар-
дын һәм һөйлөштөрдөң қажыларына инөлөр? Шыларды кыһәтегеѳ һәм
әдәви тел менән улар араһындақы аҗырмань сақыстырыды.

1. Веѳ, қыѳтар, кымәктәшер кыпер төвөнә һыуқа вауқай-
нық. Anda қыѳтар валдар ман (валалар менән) жыуаның қы-
жақып аҗдандығыр, һыу инер јаталар. Шунahan һыуды кыпер-
дөң ур жақынан вағыр алдық.

— Анау „Нақ қолақ“ куддәвенәнмә?

— Нау.

— Әйтәм, ажавһыд одақ тордоқоѳ.

2. Ъыу вуҗында ѳууаным, ѳыу ѳирѳәнә тууаным.

Ъыудан алтын ѳуд ишеттем, шуқа ѳыреlmәј јәнәм (халық
жығы).

3. Көдгө төннөң кудгә төртсәләр дә кыренмәлек қара-
нысы да, қарлы-воґло сынық јамқырлары дә авыл јәсләрен өҗ-
гә билкәр қалдыра алмај. Алар көндәге кеуек авылың коллектив
јөредге билуан **клубқа** қарај ақылалар. Клуб көндәгесә қайнај.
Клуб есе көн дә кыс белән јәсләренә көслө, шат тавышлары ве-
лән јанқырап тора.

Матур колхоз қылары, их ударсы қыдылары!

Јер ақтарып, тавны тишә leninizm јулдары... кеуек кымәк
жы тавышлары клуб есенә генә сыжып қалмај—аның асық тәд-
рәсенән вөтә авыла, көндөдөң үдләре кымәкләшер есләј тор-
қан кин васыларға таван китеп жуала...

4. Қојаş сыққанда, колхоздын вардық халық ваһында ине.
Вайназар уд бригадахындақы колхозсыларды вардарға тотон-
до. Бер генә кеҗе ешкә сықмақайны. Аранан верәв:

— Вайназар ақай, теге Умәр вөгөн дә жуқ. Ешкә сықмаһ
өсөн, төрдө сәвәр тарқан вулыр јөрөј,—тине.

Вайназардын јававы қыһқа билды:

— Јарај, тикшерelmәј қалмаһ, мин уны асықтармын. Вөгөн
жылыш вула, шунда ла һөјдәрһегеһ. Кем ештәмәј—шыл аша-
мај,—тине.

Ваһында көндәгесә қыһы еш ваşланды.

5. Вөгөңгө жылышта staxanovsy Маратны вуләкләделәр.
Халық, үденең еш методлары турғында суләвен сорады. Ул
predidium алдына сықты дә:

— Мин, iptәсләр, matur суләј велмәјем... Еҗемә нық на-
мыслылық белән қарап, билелгән даданиене 256 протсентқа
үтәр килдем. Веґдөң даманда уд еҗенең техникасын нық

Bildalarenen urtaqlıqı menan yd-ara tin bulqan ajber-
 darden berehena gena birelgen isem (mabalan, qajın,
 iman, ubaq, traktor, kombaşın) kin tösensa birnıj, sönki
 ul ydına xas sıfatlıb ber gena ajberde anlata. Ber siste-
 malaqı yd-ara tin ajberdarde jıjnıp, döjölmaşterep ky-

kin.

Telmarda isem hyd tar jaki konkret ajberdarde
 anlatalar, jaki şul ajberdarde jıjnıp, döjölmaşterep kyır-
 tev tösensahen biralar. Şul jaqtan ajrım tösensalarden
 estalege, saqırtırbı alqanda, kin jaki tar bulırqa möm-

a) Konkret ajberde anlattan isemdar ham ulardı döjöl-
 maşterese tösensalar.

III. TELMARDE LOGIK JAQTAN JENTERKLAV.

Başqort adabi tele jıqarlıa hanalqan dialektıardı ham
 höjšarde berlaşterep nigeddında alınoqan, ikense hyd me-
 nan ajkanda, har ber dialektıbn ham höjšarsten admı-kypme
 ydsanlektaren inderep jahalqan.

Edabi tel tigan hydden bed jadv telen anlaşvd,
 jaqni: xudozestvo adabıtenen, qilmi-politik adabıten, eş
 qaqırdarbn h. v. tele. Şul nıq vaqıtta har adabi tel jan-
 le höjšar tele la bulıp hanala. Bøjök Oktabr' Sotzialistik
 revolytsiaqa tiklem başqort xalıqıbn jadv tele, jaqni adabi
 tele jıq ine.

d) Adabi tel.

Belgen ham eşena namıs belan qarap, tırbırb eşlegen har
 keşe staxanovsb bulı ala,—dide.
 6. Behten avlıdn qıhtarb, jegettare har jal haıbn Qıhıbl
 avlı ergehendage tavqa ıjnıqa sqalalar. Vtkan jıldıbn ja-
 hnda ošo tavqa ıjnıqa sqqanda, his kətmeganda, jesen-
 dap, bık kəstə jımqırt jadv. Jıjlıqan xalıq jımqırtıdn tı-
 mvbn kətməj, ıjnıdv taştıp, taralısbırb bəttələr.

hətkən isem kiç təşənsə birə. Məbələn, **aqas** tigən təşənsə *иная, qajın, imən* həm başqa şular kevek əjberdərdə dəjəmləşterə; *traktor, kombajın, molotilka...* **maşına** hüdə menən dəjəmləşterelə.

15. Тувəндəге мибалдардан киң һәм тар төшəнсəле һүддәрде ајыгыр кыргəтегед.

1. Qajın һәм aqas. 2. Уһемлек һәм aqas. 3. At һәм jort хайвань. 4. Бидгəк һәм авгьв. 5. Машина һәм traktor. 6. Arifmetika һәм matematika. 7. Pal'to һәм ɵf kejeme. 8. Surtan һәм валық. 9. Metall һәм timer. 10. Mebel' һәм ултырғы. 11. Sintaksis һәм grammatika. 12. Muzykal' instrument һәм skripka. 13. Roman һәм xudozestvolь ədəviət. 14. Zavod һәм motor zavodь. 15. Gazeta һәм „Kom-muna“ gazetahь.

16. Тувəндə кыргəтелгəн ыргəктəрдə кысереп јадыр, şunda vul-қан bildəlere urtaq төшəнсəле һүддərдең аһтына һьдыр сыдырды.

1. Timer, вадыр, алтын, көмөш, metall, platina. 2. Өтөр, нөктə, нөктəле өтөр, ике нөктə, кыр нөктə, тыныш bildəlere. 3. Күгəрсен, handuqas, qarluqas, qoş, qarqa, hajьbьqan. 4. Кəвəһтə, кишер, қыjar, jəşelsə, sөгəлдөр, huqan.

17. Тувəндə һаналыр кыргəтелгəн **əjberdərgə** тадыр şular менən төрдəş vulқан əjberdərде өһтөр, кысереп јадырды.

1. At, һьжыг, һагық...
2. Surtan, savaq, алавида...
3. Агыш, војдај, холо...
4. Наван, тырма, урғыс...
5. Alma, vinograd, jədem...

в) Мəдқнəлəге јадынан бер-berehenə тиң һәм тиң vulмақан төшəнсəлэр.

18. Bildəlere **jaqьnan** тиң төшəнсəле һүддərдең вагыһын esenə алқан urtaq төшəнсəле һүд тавыр, şul һүд esendə аңлашыла торқан һүддərде кысереп јадырды, ul төшəнсəгə inməгəн һүддərде төсөгөр қалдырды.

1. Kyl, jьlqa, һадлық, dinged, жарьmutrav, okean.

2. Aqqoş, qađ, torna,  jr k, tavyq.

3. Xudozestvolb  đ vi t, muzbka, jbr, ximia, kino, biologia.

 lg  . Planetalar: merkuri, venera, jer, mars, jupiter, saturn, uran, neptun, pluton.

19. Bilgel re jaqbnan tiq bulqan s fattarđb kyserep jađbqđb (tiq bulmaqandarbn qaldbrbqđb).

1) Qđbbl, qara, aq, jaqb, z ng r.

2)  se, t mle, tođlo, qajnar.

3) Qarlb, vođlo, qojaşlb, jamqbrlb.

20. Tyv nd ge hyđđ rđe—t ş ns l rđe urtaq h m kiq m qpn  l ren  qaraj t rtirk  halbqđb.

1. Gazeta, matbuqat, k nd lek matbuqat, vaşblyqan  b r, „Qđbbl Başqortostan“ gazetahb. 2. Qajbn, y bemlek, j ş qajbn, organik donja. 3. Tav, qalqbnlbq, Azialaqb tav, qoro jer. 4. Avyr prombyslennost', traktor zavodb, avyr prombyslennost' sistemahndaqb zavod, prombyslennost', CTZ. 5. Transport, qala janb xuzalbqb, timer julb, qoro jer transportb, timer julb. 6. Peducilişce, B r  Başpeducilişcehe, uqbn jorto, Başpeducilişce.

Eşl v  s n  lg .

1. *Matbuqat*

2. *K nd lek matbuqat*

3. *Vaşblyqan  b r*

4. *Gazeta*

5. *„Qđbbl Başqortostan“ gazetahb*

21. Bnda kilterelg n hyđđ rđeđ—t ş ns l rđeđ m qpn  jaqbnan ver-verehen  tiq bulqandarbn kyserep albr, juqarbla kygh telg n  lg  niged nd  t rtirk  halbqđb.

Mebel'; y bemlek; qbşlaj torqan qoş; qoro jer; aqas; jađbn  bt le; xajvandar; qoş; Kavkazda qbna y b  torqan aqas; tuqaj; kyğarsen; volon; utrav; et; jort xajvanb; xudo-

zestvolь әбәр; жуқарь сыжатль mebel'dәр jahaj torqan aqas pocta kygәrsene; okeandaqь utrav; шiqьr menән jaдьlqan xudozestvolь әбәр; көдгө jamqьr; savьnlьq; tajga urmandarь; aqьnlь-harь; jamqьr; мәбәl (vasnә); keşe ajaqь tejmә-gән qujь urman; көдгө vaq jamqьr; harь.

22. Шундај uq eш.

Qәlәм oslar әsөн eшlәngән vәke; fizika dәreslege; Volga menән Dondь totaшtra torqan kanal; vәke; dәreslek; шiqьr; SSSR-дьн dingedь janь qalahь; vulkanль tav; tulь bulmaqan urta mәktәp әsөн jaдьlqan fizika dәreslege; kanal; tav; izек handarь dәрәб haqlanqan шiqьr; qala; Kamcatkalaqь vulkanль tav.

c) Tәшәnsәlәрde vylev.

Tәшәnsәlәрde vylev әsөн bildәle ber prinsip toto-lorqa tejeш. Әjtәjek, heд sәskәlәрde **tәbtәrenә** qaraj by-lergә buldьqьд, ti. Oшо principтән сыqьr, sәskәlәр: *qь-дьl, zәngәr, jenle, harь, aq* vula tip vylev dәрәб bulmaб ine, sәnki әsөнsә tәr—*jenle*—vylevdәge dәрәбlөktә—to-tolqan principte voдa. Byleneшe dәрәб bulqan tәшәnsә-lәрde kyrhәtkән ber nisә miбal alajьq.

1) T e m p e r a t u r a: *qьдьv, hьvьq, jьlь*; 2) v e l e m: *ty-gән, urta, жуqарь*; 3) t e n: *qaraшqь, jaqtь*; 4) t e n: *oдon, qььqa*.

23. Tyvәndәgesә vylevдән dәрәб tygellegen nisek velep vula?

1. Hьv halqьn hәм tonоq vula. 2. Ural tavдarьnda qatь hәм tәblә metallдар сыqa. 3. Kitартьн tәrzemә itelgәne hәм bik kyp tirazьhь vula. 4. Bedдән ildә kyp jәnlekle hәм qujь urmandar var (kyp jәnlekle qujь urmandar tip vula). 5. Bedдән vaqsala enәle hәм qart aqastar var. 6. Kyldәr-дән valьqlьhь hәм bik tәrәne vula. 7. Bьl jortta vaшqort-tar, rustar, tatarдar hәм artisttar tora. 8. Tәpәш hәм tyvә-hendә mәnge qar jatqan tavдar vula. 9. Bьl uramda taш, aqas hәм ike qatь jorttar var. 10. Bedь шiqri әбәрдәrdә hәм klassik әбәрдәrdә jaratьp uqььvьд.

24. Byleneštäre dөрөһ һәм dөрөһ bulmaqan miǰaldarǰь kyрhәtegeǰ. Dөрөһ bulqandarǰn kyserep jaǰьoǰǰ.

1. Kino-fil'mdәрdeп tarixi һәм xudozestvolьһь vula.
2. Kino-fil'mdәрdeп xudozestvolьһь һәм ver nisә serialьһь vula.
3. At qaǰanqan һәм komik rol' vaǰqarьvsь artisttar vula.
4. At qaǰanqan һәм xalьq artisttarь vula.
5. Jemeštәрdeп irtә һәм hun өlgөrgәndәre vula.
6. Jemeštәрdeп irtә өlgөrgәne һәм әshe vula.

25. Tyvәndәge miǰaldarǰьп byleneštәrenә iqtivar itegeǰ.

1. Ыlqanьп aǰьǰь ǰavьǰ jәki тьп vulyǰqa mөmkin.
2. Aǰas jomǰaq jәki qatь vula.
3. Hьv tonoq jәki qomlo vulyǰqa mөmkin.
4. Bylmә qaranoǰь jәki jaqть vulyǰqa mөmkin.
5. Eǰten ytәleǰe jaqǰь jәki nasar vulyǰqa mөmkin.
6. Uǰьv-dьп sьjfatь juǰarь jәki tyvәп vulyǰqa mөmkin.
7. Qalalar ver-verehenә jaǰьп jәki alyǰь vulyǰqa mөmkin.
8. Tartьnǰь өndәr jaпǰьravьǰь jәki haпǰьrav vulyǰqa mөmkin.

26. Tyvәndәge miǰaldarǰьп byleneštәre tulь һәм tulь bulmaqan-darǰn kyрhәtegeǰ.

1. Uǰьv jorttarь velem birev dәрәzәlәrenә qaraj tyvәп (vaǰlanǰьs), tulь bulmaqan urta, urta, juǰarь мәktәртәrgә bylenәlәр.

2. Jaǰьvǰaǰь xatalar stilistik һәм orfografik jaqtan vula.

3. Uǰьvсьlar әǰәvi әǰәrdәrde мәktәртә һәм мәktәртәп тьǰ uǰьjǰar.

4. Burzuaz jәmqiәt proletar һәм burzuaz sьjьǰьfa bylenә.

5. Bedǰә tuna һәм tunmaj torqan kyldәр var.

6. Aǰastar jәki japraqь, jәki enәle bulalar.

7. RSFSR krajǰarqa һәм avtonomialь respublikalarqa bylenә.

8. Fevral' aǰь jegerme higeǰ jәki jegerme tuǰьǰ көndәп kilә.

Өlǰө:

1. Uǰьv jorttarь velem birev dәрәzәlәrenә qaraj tyvәп (vaǰlanǰьs), tulь bulmaqan urta, urta һәм juǰarь мәktәртәrgә bylenәlәр—byleneǰ tulь.

2. RSFSR krajǰarqa һәм avtonomialь respublikalarqa bylenә—byleneǰ tulь tygel (krajǰarqa, өlkәlәrgә, avtonomialь өlkәlәrgә һәм avtonomialь respublikalarqa bylenә tihәk, tulь vulyǰ ine).

d) Avzas.

Avzastar menən eş itev, telmərde logik jaqtan jentek-ləv juldarьның berehe vulьp hanala. Avzas—ber-berehe menən tьqьđ vəjləngən, ber məqna hьđьoьndaqь həjləmdər tedməhe. Həjləv telmərendə ber avzas ikensehenən pauza menən aьььla; jađьvđa hər avzas janь juldan, jul vaşьnan ber ni tiklem asьq urьn qaldььp, sigerelep (ul da avzas tip jərətələ) vaşlana. Avzas ber genə həjləmdən də toroьqa məmkin.

М и ъ а л д а г.

Kəđ ađaьnda, ajađ həm jьь ber kəndə, Buzuluk menən Hamar arahьndaqь keskəj genə ber stansiaqa Taşkent pojezь kilep tuqtanь. Vagondardən, vagon ploşcadkalarьnan muziktər hikerep təştələr. Pojezd ođaq tormanь. Vagondar, təgərməstəren eşlekle şaqьldatьp, quđqalьp kittələr; rel'stər menən qatar, tunьp qalqan qom əştəndə, alьştan qajtylqan toq-toq igendər tav vulьp əjələp qaldьlar; ular əştənə arqьь-toroqoro huđьlqan bildələr, tigeđheđ, salьş xəreftər menən jađьlqajнь. Əsər votlo ike toq əştənə ximiceski kərandaş menən Mix. Dodon, tip jađьlqajнь.

Jьrtььp bətkən đur kartusь, qojaşqa qaralqan tađa qьna ber malaj toqtar ergəhenə kilde lə, toqtardьn vəjdəren vik ньqlar tikşerde, toqtardь varınaqtarь menən tərtkələne lə yđenən-yde riza bulqan qeјəfət menən kyptən jьvьlmaqan, qarajqan vittəren qavartь.

Bejek, ajađ kyktən qujь zəngər volot ytep kitte, ber site menən qojaşь qarlanь həm jer əştənə jeңelsə genə kyləgə təşərdə.

Qojaşqa beşkən tađa malaj sьlqavđarqa solqanqan ajaqtarьn muziktərsə aьььp vaştь la, tьqьđ itep ike qat vəjləngən ike toqqa tьньs qьna həm qorurlanьp qarap qujđь. Jьş qьna tartьp quja torqan tanavь menən kəđgə tьqьđ havanь hulaqas, jytkerde həm vaşьn sajqap qujđь.

— Beđdə nindəj halqьn! Təndərdə inde hьvьqtar đa vula torqandьr,—tine.

В ы М и ş k a i n e.

(A. Nev. „Taşkent—igenle qala“.)

AKULA.

Bedden koravl' Afrika jarđarъ vujьnda jakor' halьp tuqtap to-
 ra. Kөн matur, halqьnsa jel iъә; lәkin kiskә taba hava yđgärde:
 jaqьp tomalanqan mejes jьbь värgән kevek, syldән vedgә
 eъe hava өrөлә; şuqa kьgә hulav avьr vulьp qaldь. Qojaş
 vajьr aldьnan kapitan paluvaqa sьqьp „hьv inergә“ tip qьs-
 qьrdь, matrostar ver minut esendә hьvqa hikerep, jelkән
 tәşәrdөлә, unь vәjlәnelәr dә, hьv inev urnь әderlәnelәr.
 Koravl'dә vedden menән varьvсь ike malaj var. Malajđar
 hьvqa verense vulьp hikerđelәr, jelkән ular өsөн tar vuldь,
 şunьn өsөн ular yđ-ara uđьşьp asьq dingedә jөdөp jөrөj
 vaşlanьlar. Ular ikehe lә jakor' өbtөndә torqan miskәgә
 qaraj, keъärtke hьmaq huđьbьp, var көs menән jөdә vaşla-
 nьlar. Ber malaj vaşta iptәşen uđьp kitte, huңьnan artqa qala
 vaşlanь. Malajđьn atahь, qart artillerist, paluvaqa vaşqan
 kileş, ulьna qьđьqьp qarap tora ine. Unьn artqa qala vaş-
 laqanьn kьrgәs: „Bireşmə, jetederәk!“ tip qьsqьrdь. Qarьl
 kemder palubanan „akula!“ tip qьsqьgьp jevärde. Bed vөtә-
 ved dә dinged өbtөndә jьrtqьstьn arqahьn kьrdek. Akula
 balalarqa qaraj tura jөdә. „Kiregә! Kiregә! Kire qajtyqьd!
 Akula!“—tip qьsqьrdь artillerist. Lәkin balalar unь işetmә-
 nelәr, alqa jөdđөләr, elekkegә qaraqanda la qatьraq qьsqь-
 gьp көlөләr, hьvda ujnajđar. Artillerist, vәz kevek aqarьnьp,
 urnьnan da quđqalmajьnsa, balalarqa qarap tordө. Matrostar,
 hьvqa көmә tәşөрөp, var көs menән balalarqa qaraj işә
 vaşlanьlar; lәkin ular albь, ә akula malajđardan ni varь je-
 germe adьmda. Malajđar vaşta yđdәrenә qьsqьrqandь işet-
 mәnelәr, akulanь la kьrmәnelәr, lәkin huңьnan malajđardьn
 verehe qarань, hәм ved asь iter qьsqьrqan tavьş işettek;
 malajđar ikehe ike jaqqa taşlanьp, jөdә vaşlanьlar. Bьl qьs-
 qьgv tavьşь artilleristь ujatьp jevәrgән kevek vuldь. Ul ur-
 ньnan quđqalьp, tuptar janьna taşlandь. Tuptyn көpşәhen
 әjlәnderde, tupqa jata tәştө, toъqар, filtәne qulьna aldy. Bed,
 koravl'dә bulqandar varьvьd dә, qurqьvđan taңqa qaldьq
 hәм nәмә vulьvьn көttök. Tup atьldь, ved artilleristьn, tup
 janьnda jьqьbьp, biten qulь menән qarlaqanьbьqьn kьrdek.
 Akula hәм balalar menән nәмә bulqandь kьrmәnek, sөнki
 tötөн ver ad vaqьtqa tomalap tordө. Dinged өbtөndәge

tötөн таралқас, тирә-јақтан, вашта аqrн һөjlәшевдәр ишетелде, вара-тора ул көсәждә, иң һуһннан вәтә јердә qать һәм шат-льqlь тавыштар ишетелде. Qart артиллерист битен асть, тороп, дин-geдгә qарань. Улгән акулань һарь qорһаqь туlqьндар өб-төндә saјqальр јөрөј ine. Кәмә бер нисә минутта валалар јаньна вaрьр јетер, ularдь кire korавl'гә альр qajттә.

(L. N. Tolstoj).

28. Şunday uq eş.

1811-se јылдың адаqьнда, веddен хәтердә вик ньq qalqan osorda yденең Nenaradovolaqь romestjehendә Gavriļa Gavrilovic R. tigән бер јаqşь keşe јәşәгән. Ul qunaqsьllьqь һәм şat keşe vulьvь менән вәтә тирә јақта дан алqan; kyrşelәre ашав, esev, unьң qatьнь менән берәр tin һальр vaston uјnav, ә qajһь берәвдәре, ularдың аq jөdlө, un jete јәşlek zifa qьдың—Maria Gavrilovnanь kyrev өсөн, ularqа минут һajьн kilә torqan vulqandar. Maria Gavrilovna vaj qьд vulьр ибәrlәngән, һәм kьptәр unь yddәrenә, јә yд uldarьna kydlәp јөрөгәндәр. Maria Gavrilovna fransuz romandarьн uqьp tәrvia алqan һәм şunьlqтан кемdeler һөјgән. Unьң һajlap алqan jegete yд авьльнда јal itep јatьvsь, armia pra-porşige vulqan. Yденән yде bildәle, јәş jeget şunday uq dәrt менән јanqan, һәм һөјgән qьдыңң ата-әсәһe, ular arahьndaqь duflьqть kyrгәs, qьddь unьң turahьнда uјlavдан да тьјqandar, ә jegette otstavkaqа sьqqan zasedatel'dән дә na-sarьraq qabul itә torqan vulqandar.

Bedden һөјөşөvselәreveд хат јаdьşalar, һәм һәр көн qa-raqaj qьvaqlьqьнда јәki ибке sirkән јаньнда osoraşalar. Unda mәngelek mөxәvvәt turahьнда ant iteşәlәр, јаdьmьştan зарла-nalar һәм һәр төrlө јuldar еdlәјdәр. Хат јаdьşa һәм şul rә-veşә һөјләşә torqas, ular (tәviqi rәveştә) tyvәndәge fekergә вaрьр јetәlәр: әgәр веd бер-вәreveддән ваşqa тьн да ala алmajьд икән, ә таş јөрәkle ата-әсәләрден ixtiarь веddен telә-gevedгә qarşь tora икән, ul vaqьтта ul ixtiardan ваşqa eş qьльр vulmafmь, tigәндәр. Bildәle, вь вәxetle feker иң tәvdә јәş jeget ваşьna kilgән һәм ul Maria Gavrilovnanьң roman-tik xialьna вик oqşaqan. Qьş jetev менән ularдың kyreşev-dәre tuqtala; lәkin хат јаdьşьv osoro көсәјә. Vladimir Niko-lajevic һәр хат һajьн qьddьң uqа bireleve turahьнда inәlә, јәşeren rәveştә nikaxlaşьrqa, бер ni tiklem vaqьt јәşerenep tororqа, şunan һuң ата-әсәнен ajaqtарьна таşlanьrqa өndәј.

Ata-əsəne geroik daimlek hām jəštərđen vəxethedlege jener, hām his ʃikheđ: Balalar! Qosaqtarv̄v̄đqa kilegeđ,—tip əjtəsəktər, tip jađa jəʃ jeget. Maria Gavrilovna vik ođaq ikeləner jərənə; vik kyp qasv̄v̄ plandar̄v̄ qavul itelməne. Axv̄đa ul riza vuld̄: bildələngən kəndə qv̄đ kiske aʃ aʃamaʃqa, vaʃ av̄rtv̄v̄ h̄ltav̄v̄ menən yđ vylməhenə kitergə tejeʃ ine. Уп̄ь qarav̄s̄ qv̄đ đa serde velə; ular ikəv̄he lə artq̄v̄ kv̄jltso aʃa vaqsaqa s̄v̄q̄v̄v̄, vaqsa artv̄nda əđer sana tav̄v̄v̄, sanaqa ult̄v̄v̄v̄ hām Nenaradovonan viʃ saq̄v̄mdaq̄v̄ Zadrino av̄v̄v̄na tup-tura sirkəvgə vaq̄v̄v̄v̄ teještər. Unda inde ularđv̄ Vladimir kətər tororqa tejeʃ ine.

(A. P. „Buran“.)

29. Nindəj vulha la verər zurnal jəki gazetalaq̄v̄ artv̄q ođon vulmaq̄an məq̄aləneq̄ avzastarqa vyleneʃen tikšeregeđ.

30. „Kolxoz eʃe“ tigən temala 4 avzasl̄v̄q keskəj genə inʃa jađv̄v̄v̄ qv̄đ (1-se avzast kolxozdaq̄v̄ jađq̄v̄v̄ eʃte, ikensehe—jəjge eʃte, əsən-səhə—kəđgə eʃte, hām dyrtensehe q̄v̄q̄v̄v̄ eʃte kyrhəthen).

ӨБТӘМӘ ВУЛЕК.

ИҢША.

(5-се, 6-сы һәм 7-се сәһифәтәр өсөн)

a) Иңша итевдәге едмә-едлек һәм план.

Ниндәй булһа ла берәр әйбердә, күрнеште тасвирлағанда, вақиқаларды хикәжә иткәндә јәки берәр нәмә тураһында фекер јөрәткәндә иңша итев ньқлы едмә-едле булырға тејеш.

Иңсалағь едмә-едлек ул—ниндәй булһа ла бер әйбердә, күрнеште јәки вақиқаны тасвирлаудан јәки хикәжә итевдән икәнселәренә кыскәндә, улардын вәјләнештәрендәге едмә-едлекте вођмајһнса, билдәле бер вәтәнлек һақланған тәртиптә еш итев.

Едмә-едлек бер нисә төрлө булырға мөмкин: 1) тасвир ителгән тәбиқәт күрнештәренен едмә-едлеге, 2) вақиқаларды хикәжә иткәндә, улардын уғын, вақыт һәм күрнеш вәјләнеше едмә-едлеге һәм 3) ул, фекер јөрәткәндәге логик едмә-едлек һ. в.

Туыбәндәге өдөмтәлә кеҗенен хәрәкәт итев едмә-едлеге бирелгән.

a) ул јул алдындағы таҗға ултырды, в) алоја иңкәјдә, с) терһәктәре менән тувьқыһна тајандь, d) ике қулы менән јөдөн қарпаны, һәм d) кәкрәјгән вармақтарь араһынан кыд јәштәре кыкһел туђанға тамды.

(I. S. Turgenев сүһһнса).

1. Туыбәндә бирелгән өдөмтәләрдәге едмә-едлекте тикшереп сығырды.

1. Ber køndø kiske aştan hun Pavel tædræ pærdæhen tø-
sørdø læ, vaş tyrenæ stenaqa lampanь elep, möjøşkæ uqьrqa
ultьrdь. Əsə tavaq-havьttardь jьjьştyrdь la, aş øjønøn sьqть,
haqlanьp qьna ulь ergæhenæ kilde. Pavel vaşьn kytærdæ, unьn
jødønæ horav qejæfæte menæn qarань.

Əsə aşьqьp:

— Ber ni dæ juq, Paşa, min vьlaj qьna,—tine, unajhьd-
lanьp qaştarьn jørettø hæm sьqьp kitte. Lækin aş jaqьnьn
idæn urtahьnda ber minut vaşьp torqandan hun, ujsan, ha-
qьşsan əsə jaqşьlap quldarьn jьvdь la, janьnan ulь ergæ-
henæ sьqть.

Ul aqrьn qьna:

— Min hinæn şunь horamaqşь vulam, hin ber tuqtavhьd
næmæler uqьjhьn?—tine.

Pavel kitavьn javьp qujđь.

— Hin ultьr æle, əsəjem...

Əsə monhov qьna, ulь ergæhenæ ultьrdь, hæm nindəj
vulha la mөhim ber næmæ køtøp, iqtivar menæn hьnьn tu-
rajttь.

Pavel əsæhenæ qaramajьnsa hæm aqrьn qьna, ni øsøndø
vik jetdi itep hydğæ kereşte:

— Min tьjьlqan kitaptar uqьjьm. Ul kitaptar vedden eş-
selær sьjnьnьn tormoşo turahьnda dørøbløktø jađalar, şuqa
kyræ ularđь uqьvdan tьjalар. Ul kitaptardь hiddermæftæn,
jæşerten vaşalar, əgær ularđь mindæ taphalar—mine tørmægæ
ultьrtasaqtar,—dørøbløktø velergæ telægænem øsøn ultьrta-
saqtar. Anlanьnmь?

Əsænec kinæt kykræde qьşьldь. Ul kyđdæren đur itep asьp
ulьna qarань, ulь uqa jat keşe kevek kyrenæ ine. Paveldьn
tavşь la vөгøn vaşqa—aqrьnьraq, qujьraq hæm janqьravnьq-
lьraq. Ul varmaqtarь menæn neske hæm jomşaq mьjьqtarьn
tarta, qæzær tørlø itep manlaj aştьnan qajđalьr möjøşkæ
qarap tora.

Əsægæ ulь øsøn qurqьnьs vulьp kitte, hæm ul unь qьd-
qandь.

Ul:

— Nigæ hun hin ulaj itæhen, Paşa?—tip qujđь.

Pavel vaşьn kytærep uqa qarань la, aqrьn qьna, tьnьs
qьna javap qajtarđь:

— Dørøbløktø velæhem kilæ.

Unьn tavşь aqrьn, lækin nьqlьq menæn janqьraj, kyđ-

čare yđ hyđlelek menən jaltırajđar ine. Əsə jərəge ulınyñ qəmərlekke nındajđer jəşren həm qırqınyñ nəməgə vəjləngənlegen anlanı. Uqa tormoştaqı vətə nəmələr sarahıđ kilə toroqan bulıp kyrenə, ul ujlamaıynsa bujhonoqqa kynekkəjne, həm vөгөн дә ul qajqı həm хəsrət menən tıqıloqan jərəgendə hyđ taва almaıynsa, aqrın qına ilar jevərđe.

Pavel uqa aqrın həm irkələp:

— Илама!—tine, ə əsəgə ulı unıñ menən vəxilləşə kevek tojoldo.

— Hin uılar qara, veđ nındaj tormoşta toravıđ? Hınə qırq jəş—ə hin hun donjala rətle tormoş kyrdenme ni? Atajım hine tuqmaq toroqajny, —min хəđer anıajım, ul hine tuqmaq yđenen qajqıların, yđ tormoşonoñ qajqıların vışatqan; unı qajqı idgən, ə ul qajqınyñ qajđan kilgənlegen anlamaqan. Ul utıđ jı eşləgən, vətə fabrika ike korpusqa hıjıp vətкən vaqıtta eşləj vaşlaqan, ə хəđer ular—jete korpus.

Ul Paveldıñ hyđđären qırqıv həm qomhođloq menən tılanı. Ulınyñ kyđđäre matur həm jaqtı janalar; ul kykrəge menən əbtəlgə tajanıp əsəhenə jaqın hıgışqan, həm yđe anıloqan хақиқət turahındaqı verense hyđen tur-tura əsəhenen jəş menən jevəşləngən jəđənə həjləj. Ul yđenen vətə jəşlek kəşə menən, belemdäre menən mahajqan, ularđıñ dərəblögənə izge ışanoqan şəkert utı menən, yđe əşən aşıq buloqan nəmələr turahında həjləj,—əsəhe əşən bulıvqa qaraqanda, yden-yde tikşerep qarav əşən həjləj ine.

Vaqıt-vaqıt ul hyđ taва almaıynsa tuqtap qala. Həm şul vaqıtta yđ aldında əsəhenen qajqıly jəđən, jəş menən tomalanıp tonoq jaltıraoqan jaqımlı kyđđären kyre. Əşən kyđđäre qırqıv həm artırav menən qarajđar. Pavelqa ul qıđoqanı tojola, ul jañnan həjləj vaşıaj, ləkin inde ul unıñ yđe, unıñ tormoşo turahında həjləj vaşıaj.

Ul əsəhenən:

— Hin हुң nındaj şatlıq kyre inen?—tıp horaj.—Hin ytкən qəmərəndə nəmə menən хəterləj alahıñ?

Əsə tınlaj, nındajder jañ, əle vıqqa tiklem yđenə kyrenməgən qajqıly həm şatlıqly nəməne hiđer, moñhov qına vaşın saıqaj,—vıı jañ nəmə unıñ ərnegən jərəgen jomşaq itep irkələj.

(M. G. „Əsə“).

2. Jəngən hımaq jaqtıgıp, aqrın qına al tañ ata, Moñlanıp, хəsrətləner jalqav qına, aq aj vata.

Ber, ber artly, juq bulyp, kyktə jondoddar hynə,
 Tan jele qujdy iβer, jaraqtar ad, ad helkenə.
 Pərdənən sьqty, asьldь jəm-jəsel qьr həm japan,¹
 Kitte inde qar-qara, qarlap tora torqan sapan.
 Tьn qьna jatqan, jalьqqan, tən vujьnsa kən kətəp,
 Jaltьrap jəjelep jata kyldər sixerle kədgə kyk.
 Şat ylənlektər, jьlmajьvda səskələr, lalələr,
 Handuqastardan java, jamqьr kevek, mədxilər².
 Tuqtaqandar kьrməgə irtyk təviqət kyrkehen,
 Kyktə aq qoştardaj aq kysmə volottar tərkmə...

(Q. Tuqaj. „Jəjge tan xatirəhə“.

2. Nindəj bulha la berər kьrneşte, vaqiqanь jəki xərəkət itevde ədmə-ədle rəveştə tasvirlyp, inşə jađьqьd.

3. Ydəgedgə kydətəp tororqa tura kilgən ber eş turahьnda inşə jađьqьd. Miβal əsən oşolaradь alyrqa məmkin: 1) əjdə nisek ştu-katurlyjdar, 2) idənde nisek vujajdar, 3) tədrə ramdarьna nisek vь-jala qujalar, 4) trotuaradь nisek asfal'tləjdər, 5) katokty nisek jahajdar, 6) vaqsaqa aqastь nisek ultьrtalar, 7) məktəptə kyrgədmələrdə nisek ojoştoralalar h. v.

Plan.

Jəkmətkenenə esənə ingən yd-ara logik vəjləneşle ydək məs'ələlərdən bireleş tərtibe **bildəlvn planь** tip atala.

Plan tədəv bildəle ber temala doklad həjləv, məqalə jəki əbərđər jađьv, jəki **vaşqa** berər tərle eş eşləv əsən kərək bulqan kevek, tege jəki vьl əbərde uqьqanda, ul əbərden jəkmətkehənə ingən ydək məs'ələlərdə ydləştərev əsən də kərək vula.

Uqьlqan əbərđərden planьn tədəv tyvəndəge juldar menən eşlənelə: 1) vətən ber əbər həm unьn ajrьm vylektəren jəki məqaləne ydək məs'ələlərenə **qarata** ber nisə ki-**řakkə** vylev; 2) vyləngən kiřəktərdə qьřqasa isəmləv. Vьl isəmdər ber hyd jəki həjləm rəveşəndə birelergə məmkin.

Məřələn:

Turgenevtyн „Mumu“ xikəjhəndəge ajrьm kiřəktərden—vylektərden berehen tyvəndəgesə isəmləp vula:

¹ Japan—jalan—qьr.

² Mədxilər—maqtavdar, qotlavdar.

- „Gerasimden ette hьvоја ватъгьвь“ jәki
- „Gerasim ette hьvоја ватъгьдь“ jәki
- „Gerasim ette hьvоја nisek ватъгьдь?“.

4. Сыпныта ирылан верәг хикәжәгә jәki иның верәг вyleгенә plan төдөгөд.

Әбәрдәге jәki иның ажрым вyleктәрендәге yдәк мәс'ә-
ләләрде генә hanар кyрһәтеvdән торқан қыҕqаса jәkmәт-
ke—**javaj plan**; ul мәс'әләләрдең һәр verehenen jәkmәт-
kehen таqы la vaqыraq мәс'әләләргә вylgelәp кyрһәtelgән
jәkmәтке—**qatmarь plan** tip atala.

Javaj plan sxemahь

I	A . . . . .
II	jәki B . . . . .
III	C . . . . .
V	D . . . . .

Qatmarь plan sxemahь

I	
1	
2	
3	
II	
III	
1	
2	
a)	
b)	

5. Plan төдөгөд. Miһal өsөн: „Beđ lagerda jal ittek“, „Beđ nisek valьq tottoq“, h. в.

6. „Најыҕқан“ хикәжәһенен planьн төдөгөд.

HAJYBQAN.

Hajybqandyn tşqy kyreşe, əlbittə, vətə keşegə lə jaqşy tanşy. Qanattarь unьd alybtan qara vulyr kyrenəler, ə asylda ular jəşkelt-zəngər; şulaj uq alybtan qara vulyr kyrenəgən qojroqo la ьsnylar qaraqanda matur metallədn saqylyv kevek, jəşel təbkə vujaloqan; şundaj uq saqylyr torov unьd qara arqahynda la, vaşynda la velener tora. ьna şuqaj kygə kuptər „Qarđaj aq, qođqondaj qara, huqandaj jəşel, vorqolana jendəj, urmanly jerđən kitməj“ tigən jomaqtynd məqnəhen asynda avylyqqa qalalar.

Qavyrhьndaryhьnd maturlyqynan tşy, hajybqan yđenen vətə təđələşə menən də, vigerək tə ul juqary təşkən ođon qojroqon matur jərətə virep həm hər ađymь hajyn vaşyn kyrkəm genə sajqar jərəgən saqynda, vik nəfis jaratylyştə kyđ aldyna kilterə.

Hajybqandyn tavyşyn, unьd tərleşə ьqyrdavyn, şulaj uq qurqylyşy jaqynlaşqan vaqytta yđenə genə xas şyqyrdavyn hyđ menən əjtev məmkin tygel.

Hajybqandyn ьqyrdavь kuptən inde vətə xalyqtynd da məqalənə, əjtemənə ingən. „Hajybqan kevek ьqyrdaj“ tigən əjtem—kyp həjləvsən keşelərgə qarata əjtələ toroqan oqşatvđardyn kəndəlek həjləşevdə in kyp qullanyla toroqandaryhьnd verehe. „Hajybqan həjlər qođqonqaj, qođqon həjlər qarqaj, qarqaj vətə qalaj“—qəjbətselər turahynda şulaj tiđər.

Zirəklege jaqynan hajybqandь yđenen olo aqahь—qođqon menən ver rətkə qujyr vula. Ul da şunyn kevek yk aqylyş, xəjləkər həm aldan hiđevsən, haq həm alybtan kyrevsən. Ul—qavyrhьnylyar arahynda vətənləje menən təkə.

Hajybqan, keşelərđen qimmətle nəmələren taşyvoqə əvəflege əsən kuptən inde vətə xalyq telendə „qaraq“ tigən isem qadanoqan. Ləkin keşegə ul jaqşy uq đur zyjandarđь sitlətelgən jul menən kilterə: jađqy ajđarđaj hajybqan vik kyp qoş ojalaryn tuđđьra, ularđyn kykəjdəren esə, janь qyna şyqqan valalaryn aşaj. Hajraj toroqan qoştarqaj vaj vuloqan vaqsaqaj jaqyn jərəgən ver par hajybqan qylyqaj qylyna vaqyt esendə undaqy (vaqsalaqy) vətə qoştar nəbelen qorota.

Hajybqan vətə jerdə lə—tənjaqtynd in sigenən alyp, Qyrymqa, Kavkazqaj tiklem—jəşəj. Vətə jerdə lə ul şul uryndyn jerle qoşo vulyr hanala, şunyn menən bergə, jađyn

həm qəşın, vaşlısa, urmanlıqtarda jəşəj, qəşın keşe torlaqtarə tirəhenə jaqınlaşa həm jortta jəş-jəş qəna yđenenarajđarə—qarqalar həm səvkələr menən jərəştərər, jađqa tiklem şunda qala. Najəfqan đur qalalardan qəna qasa, ixtimal, şunandır: ul qəmymən bik qurqaq həm hər tərle tavştan qasa torqan qoş.

(S. Aksakovtan).

7. Jort qoştarənyđ berehenə (qađ, əjrək, kyğərsen h. v.) xarakteristika birev planə təđəgəđ.

8. Xərvi jetəkseneñ pionerđar lagerındaqə valalarqa—pionerđarqa həjləgən tyvəndəge xikəjhənə isem (vaş) uqlar tavbqəđ.

Min həđgə həjləjəsək vaqıqa 1921 jıldı, 3 fevral'də minəñ rotamda bulđ.

Ul saqta veđ Karelia frontında findərđen aq vandalarəna qarşə kərəşə inek. Doşmandəñ kəsə veđdekenə qaraqanda kyp ələş artəq ine. Veđgə bik jenel vulmanə. Banda rotanə qamar aldə, ə veđdeñ patrondar vətərgə jaqınlanə. Kyp vulha, verər səqətkə jeter. Polk şavə veđdeñ jaqşə uq aləş, 12 kilometrdaqə Şarovovski avyında ine. Yđeveđdeñ xəleveđ turahında polkqa xəvər itərgə kərək ine, ləkin nisek eşlərgə? Min şulaj artəravda torqan saqta, 1-se vzvodtəñ Grişenko familialə qəđyl armejes minəñ janqa kilde lə:

— İptəş komandır, həđ rəxsət ithəgeđ, min doşmandə yter şavqa varəqa təğşər inem,—tine.

— Jaqşə, ləkin nisek yterheñ ikən?

— Minə yđegeđdeñ atəqəđde biregeđ.

— Al, ləkin şunə iğendə tot, donesenie doşman quləna təşməşkə tejeş.

— Təşməş, iptəş komandır.

Rotanəñ uñ jaq qanatəna uttə kəsəjtə təşərgə prikaz birdeñ. Şul saqta aq findər urəndarəñ almaştrəv menən şəqəllənə vaşlanılar. Oşo momenttan fajđalanəp, qəđylarmejes Grişenko atqa atlandı la, bik nəq savəp kitte. Taptalqan qarđan Grişenko bik tiđ vara alha la, jete kilometrđan huñ, atə tərən qarqə vata vaşlaqan. Şul vaqət findərđen sanqəly keşelərə unə qəvəp jetkəndər. Atəñ yltergəndər. Grişenkoñ yđen jaralaqandar. Ul jaralanqas ta yđenə tapşrylqan donesenienəñ doşman quləna təşməşkə tejeş ikənən iğənən səqarmaqan.

Grişenko ylgən vuləp jatqan, donesenien qarqə kymel-

гэн. Bandittər unь sisendergəndər həm priklad menən ber nisə tapqır huqqandar, Grişenko „ylek“ təblə his ber helkenməj jatqan. Jaralanoqan keşegə vьoqa tyđev ni tiklem avьr buloqandьr...

Bandittər vətəhe lə kiter kyđđən juqaloqas, maqtavlyь huqьssь hikerep torop, alqa tavan kitkən. Jul vujь qan aqa-aqa huşь kiter dəgəzəgə jeter, Grişenko vedđən polktyňsta-вьна varьp jetkən həm doneseniene tapşьroqan.

Şunan huң vik tiđ vedgə jarđamqa ike rota kilep jette. Aq findər vətənləj jenelep, juqqa sьqtylar. Vьna şulaj iter, qьđьlarmejes Grişenko yđenə birelgən vojevoj vuryşty jerenə jetkerde həm vedđən rotany đur qurqьnystan qotqardь.

(... rota komandireneң intəlegenən).

9. Тувəndəge xikəjəgə isem (vaş) ujlap tavьqьđ.

Ber vaqьt Xuza-Nasretdin yđenen əjəndə ultьroqan saqьnda, təđrə təvəndə ujnarp jərovse balalar tərkəmən kyгə. Ul balalarđь qьđьq itergə ujlaj. Təđrəhen asa la:

— Balalar, tiđerək vadarqa jəgərogəđ, unda vuşqa təmlə alma taratalar!—ti.

Balalar qavatlap əjtevdə lə kətəp tormajđar.

— Alma taratalar, alma!—tip qьsqьrьşa-qьsqьrьşa jəgəralər.

Ular artьnan vətə avьl balalarь quđqala. Vətəhenen də telendə:

— Vadarda alma taratalar!—tigən tavьş qavatlana.

Xuza-Nasretdin jəgərovselərgə qəzərlənep qaraj vaşlaj həm yđ-yđenə:

— Əllə ьsьnlar ta vadarda vuşqa alma taratalarmь ikən? Ulaј buloqas, minə lə vuş qul menən torop qalьv jaramaş,—ti.

Həm yđenen qəzəp đur sapanьn tiđ genə kejə halьp, vadarda qaraj jəgəralə.

в) Həjləp virev.

Həjləp virevdən maqsat: 1) sit keşə fekeren yđ təgəlege menən dərəş həm eđmə-edle iter həjləj belev həm unьn jeteşle, jeteşheđ jaqtarьn kyгhətə belev həm 2) tьnlanьloqan jəki uqьloqan materialdь teldən jəki jađьv me-

nən həjlər birgəndə, iştə totolorqa həm təşərələp qaldırılacaq tejeşle momenttarın anlı rəveştə haqlaj belergə öjrənev.

10. Puşkinden „Dubrovski“ povestınıñ berəg vylegen həjlər birgeđ.

11. Turgenevtıñ „Mumu“ xikəjheneñ qıbqasa jəkmətkehen həjlər birgeđ.

12. Fol'klordın nındəj vulha la berəg əkiətte uqır sərşərşəđ həm əkiət tele stilenen yđgəlektären haqlap, həjlər birgeđ.

13. Puşkinden „Pop həm unıñ jalsıñ Balda turahında əkiət“ tiğən əbərən həjlər birgeđ. Həjləgən saqta əkiätteñ oşondaj əjtemdären qullanırqa tırşərşərşəđ:

„Bar ine ti ver pop, vaş vər, aqıl—juq“, „aşarına voraj vılır“, „eş xaqına—jılqa əs qat sirttererhen maqlajırna“, „dyrt keşelek aşaj, jete keşelek eşləj“, „kykkə aham dingeđde, kipterep kəkrəjtəm min heđde“ h. v.

14. Yđgeđdeñ şəxsi tormoşoqodın, məktər jəki pionerlər lağer tormoşonın qıbıqlı berəg vaqıqa turahında həjləgeđ—xikəjə itegeđ.

15. Ata əsələregeđdeñ jəki aqlarınqıđdıñ yđdərə qatnaşır itkən revolysion vaqıqlar turahında xikəjə itevdären həjlər birgeđ.

16. „Puşkin Mixajlovskiđə“ tiğən kartınanın jəkmətkehen həjlər birgeđ.

17. İşembajdaq neft promyslöh jəki Məskən metropoliten, jəki Volga—Məskən kanal turahındaq berəg məqalə jəkmətkehen jađır birgeđ.

18. „Lenin inşan nisek jađın“ tiğən məqaləne uqır sərşərşəđ həm unıñ tyvəndəge horavdarqa javar vılırıñ juldarın kyrhətegeđ.

1) Birelgən inşan Lenin qasan jađa başlaqın? 2) Bətəhenən də elek ul nəmə eşləgən? 3) Unıñ inşə qaralamah nisek eşlənə varqın? 4) Lenin yđnenə fekerdären nisek tuplar birə belgən? 5) Leninden jađma eştərənə tel uqıtıvsıñ nisek qaraqın?

LENIN INŞANŲ NISEK JADQAN.

Өјгә инша бирелгән вақытта, Владимир И'иc his вақытта la ипъ беддең замандақы иқывсылардың кыпсеlege еслэгәнсә, иншань тапсырғын алдынан, асырқыс арала қына, јәки ипън өсөн төн ултырғыр қына јадмај ие. Киреһенсә, тема белдерелеп, ике адналар срок бирелев менән ук, Владимир И'иc ескә тота-тона торқайны. Ul қақырдығын дырттан бер өлөсөнә иншаға инеş jahav һәм јомоқағлавын да есенә алаған план төдөј. Шунан һуң бер бит қақырды алыр, ипъ виуына вөкләј дә, һыдылаған план виуынаса биттең һул јақына хәреф һәм сыјрдыр қуја варғыр, қаралama еште јада ваşлај ие. Биттең иң јақы, јәки қақырдығын ситенән киң бер өлөсө јадылмақан көјө қала. Шуға иқ kilәһе көндә өбтәмәләг, асырлағдыр, төдәтмәләг һәм шулај иқ шул јерде қара, вл јерде қара, фәләнсә бит, тир әдә-биәткә тајана торқан кырһәтмәләг индерә vara ие.

Ақырлар, көндән-көн қараламаның иң јақы төрлө билдәләг, төдәтмәләг, китартың тејешле битен кырһәтевдәр менән сыварланыр вөтә торқайны. Иншань бирев сродына бер ni tiklem вақыт қалқас, ul тада қақырдыға уденен алдан әдирләп қујыл-қан төрлө китартарына јаһалаған билдәләре виуынаса, веleşмә алыр, вөтә қаралama иншань кысереп јада. Хәдәр иуға вары tik тада дәфтәр алыр, әдир иншань қара менән аққа кысереп јадаһы қына қала.

Миңә, 12—13 јәшлек Владимир И'иcтең нисек инша јадывын кудәтер торов вик оқсај ие, һәм миң биттең иң јартыһына јанынан-јанын нәмәләгден нисек итер тид өбтәлә варывына қәзәрләнә торқайным.

Tel иқытывсыһы, Владимир И'иcтең иншаларына һоқланыр қарај ие, һәм gel генә иуға 5-те генә tygel, ә 5 плыс менән қуја ие. Ul беддең әсәјгә, ипън өсөн вигерәк тә Владимир И'иc иншаларындақы нық ујланылаған система һәм фекердәрден тулылық оқсавын, шул иқ вақытта инша итевден тықырды, асыр һәм јавај виуысылық оқсавын әленән-әле әјтә ие.

(Leninden, tuqanь D. I. Ul'janova intәlegenән).

c) Fekerde һәм тәәффораттарды образлы итер бирев.

|| Әјберде, еш, хәл һәм вақиқаларды ике төрлө јул менән кырһәтергә вула:

1. Јаваж һөjlәшев (хәвәrlәшев, аңлашыв, tikšerev) рәвешәндә.

2. Јәнле kartinalь итер кәвдәләндереv рәвешәндә овразль итер kyrhәтеv.

Әjtәjek, nindәj дә vulha верәr jergә komandirovkaqа вагьр qajтывьн jәki ваьqа вер еш, хәл, вақиqа тураһьнда отcot jađqанда, undaqь tormoш, kyргән еш, хәл, вақиqа һәм тәвиqәт kyrneštәrenең овразль kartinalарьн kyrhәтеv talар itelmәj. Әгәр inde ul turala ocerk jәki иштәлек jәki ажьм kitар рәвешәндә бирergә теләһән, ul ваqьтта jәнле kartina тывдьгьв өсөн кәрәкле vulqан xudozestvo saralarь qullanьrqa кәрәк.

19. Kolhozdarьн jađqь сәsevгә сьqqан көндәрен tasvir итер, хикәjә төдөгөд.

20. Туvәндә kilterelгән хикәjә ваьлапдьсьньн адаqьн тeldән jәki jađьр, иңша итер kinәjtegeд.

Ber as vьre вер nisә төндәр вujь адыq тава алmaj артыrap jәгөнө. Асьqьвньньн һунqь sige jeter, хәлhedләнә ваьлаqас, вер qарапdь төндөң иртә таьнда авьл jaqьна jynәлde. Ul bik һаdьqь менән genә авьл osona kiler jette. Ettәр өрөvдән tuqтаньлар. Oдаq та ytmәj vьre менән шундаj хәл vulдь...

21. Elek jarль vulqан вер kolhozсь qartьн jәki әвejдeң elekke һәм хәдerge tormoшон xudozestvo saralarь менән (oqьatьв, metafora, epitet, jәnlәндerev h. v.) tasvirлар 2—3 битлек вер вәләкәj хикәjә jađьqьд.

d) Tasvirlav.

Jaқьь, дөрөб һәм асьq итер tasvirlav өсөн, yдәндәge kyдәtevselekte yьterergә кәрәк: төбтәрде һәм ulардың отtenokтарьн kyгә belev, таььштарды ишетә һәм ulарды ажьра belev, jебтәрде ажьра belev h. v. Urman, tuqaj, jьlqань h. v. tasvir итергә тура kilgәндә, yдәндeң kyдәtevдәrendән fajдalanьв өсөн, вьлардың вөтәһeң дә хәтердә qaldьььrqa кәрәк.

Tasvir itelgan ejber jaki kynnes nindaj da bulha ber jaqtan: tavş, tøb, jeb, xarekat h. b. jaqpanan kavdalande-relerga mœmkin. Ham şulaj uq qatmarib tasviridar da (ejberde tœrle jaqtan tasvirlav) bik jps qullianbla.

M i t b a l : (Kynneşte tavş jaqpanan tasvirlav.)

Bnda tœrle tavş: ber maşına

— "Tid, tid, tid, tid, tid, tid" ti.

Berehe: "Timerde qbr, qbr, qbr" tiha,

Tagb berehe: "Qbram, qbram" ti.

Ikensehe: "Vintb eor, eor, eor" tiha,

Dyrtensehe: "Boram, eoram" ti.

Şul vaqbtta ber maşına.

— "Vaqbt yta, yta, yta" ti.

Uqa qarş berehe: "Bedden, eşte

Xalq kœta, kœta, kœta" ti.

(M. Oqafuriden "Tenge smena" tigan şiqbrman œdœmta.)

22. Nindaj da bulha berer proizvodstvolaq eş protsesın jaki ta-biqat kynnesen, kyberak tavş momenttarına iqtibar itep, tasvir iteged.

Ejberde tasvir itkanda, ulardın tœbtaren dœrœb kyrha-tev bik dur urn tota. Mitaldar:

1. Jamqbr tœdra bjalalardın qamsbla, jel ykerer oloj, uramdın bjala arqrb ytkan qaranqlıqbrn jaşen qabrbnr kitevdar jaqtrbr, jarım qaranqrb bylimga *zangarhvz-horo* jaqtblq barep inganda, tœdra tœvœndage gœldar avalar, bœta nama, hitkaneç, idan bujnusa aq tap bulbr torqan işekka taban şvşsa tœble ine.

(M. G. "œsa".)

2. Usaq jannda, *kyk kœl* esenda, ultrıqan kateloktar jlyndblar. (N. Ost).

3. Dur paroxod bara,

Pristan'dar

Bajraq bolqap, odatbr galalar.

Hbv œbtœna kykhel parda tarbr,

Kin torbanın tœtœnœ tarala. (Q. S.)

23. Tөрлө вужавль берәр кырнеште tasvir itegeđ. (Berense Maj demonstratslahь, pionerđar parady jәki jәjge tuqaj kevek kырнештәрде алырға мөмкин).

|| Tasvirđa хәрәкәт тә кыр urьндь алырға мөмкин.

24. Timerseney jәki valta oьstahьnyң eьen tasvir itegeđ (jәki by-tәn ьunьdь kevek төрлө хәрәкәт jahala torqan eьte алырға мөмкин).

25. Nindәj төьtәр nindәj ottenoktar menәn bulalar, ьularqә jađma javap biregedь.

1) көдгө japraqtar, 2) qojaь vajьr aldьnan qar, 3) hьv өьtөndә neft' jәki kerosin, 4) taң atqanda өfөq sittәre, 5) jartьlaь beьkәn alma, 6) jәjge tанда kyl өьtөndәge to-man, 7) jәjge көndә jamqьr javьr aldьnan bolot.

26. Qajьndь, uьbaqtь hәм narattь төьө jaqьnan tasvirlaqьdь.

27. Huң көддәge imәnde (japraqtarьnyң төьө vujьnsa) tasvirla-qьdь.

28. Jәjge jьlqanьdь jәki kylden qojaь sьqьr aldьnda, көn urta-hьnda, eңer vaqtьnda hәм ajь төndә bulqan kырнештәren tasvirlap biregedь.

29. Kөdгө urmandь tasvir iter inьa jađьqьdь.

đ) Portret.

Uqьvьsьlar, әьәrdәge keьelәrdәn tььqь kырнештәren kyđ aldarьna kilterhendәр өsөн, avtor, qәdәttә, ulardьn tььqь kырнештәren,—vujьn, көvdәhen, kejemәn hәм jөdөн, sьra-jьn tasvirlej. Bigerәk tә keьeneney jөdөнә, sьrajьna nyqьl iqtivar birә. Avtor, qajьь saqta, keьeneney kyden, sьrajьn, tanavьn, maңlajьn, sәstәren, jөdөнөң төьөн ver nisә huđ menәn genә tasvirlap kitә.

Miьaldar:

1. Unьd sөj hьmaq haqallь harь jөdөndә eskә tәrәn vatьr kerqәn tьnyshьd kyddәre jaltьraj.

(M. G.)

2. Pavluьanьdь sәstәre qara, tudьqьoqan, kyddәre horo, vite kin, jөdө aqьl, avьdь đur bulha la kileьle, vaьь hьra qa-danь kevek đur, көvdәhe kileьhedь. Malaj qejәfәthedь—hөjlәp

torahь la juq. Ə şulaj da ul minə oqşanь: ul vik aqыль həm tur-tura qaraj, həm unьn tavьşьnda la kəs hideler tora. Kejeme menən ul maqtanьrlьq tygel, unьn vətə kejeme qajьşlanьp vөtkən kyldək tə, jamalьp vөtkən salvar qьna.

(I. Turg.).

30. Berər iptəşəndə tьşqь kyneşən (portretьn) tasvirla.

31. I. Je. Repindən „Burlaktar“ tigən kartinahьn iqtibar menən qarar sьqьqьđ həm Nekrasovtьn „Volgala“ həm „Paradnьj işek tövəndə uylanьvđar“ tigən şiqьđarьn uqьp sьqьqьđ. Şul şiqьđar esənən kartina aştьna jađьrlьq juldarđь kyserəp aьqьđ. Hər bur-laktьn tьşqь kyneşən (kejemen, ajaq kejemen, sьrajьn) tasvirlaqьđ.

e) Dialog.

Keşene, jəki ber professionalaqь keşelər tərkmөн, qajьh saqta, vөtөн jəmqiət sьjnьn xudozestvolь xarakterlav əsөн qullanьla torqan saralarđьn, aьmdarđьn berehe vülьp, əbərđəge keşelərđen jənle telmərđəre hanala.

Dialog—ike keşenen qarpa-qarşь həjləşeve tigən hyđ.

Əbərđəge keşelərđen telmərđəren oşo vyleneştərək xarakterlarqa mөmkin.

1. Hyđđen sьqanaqь (əđəvi telmər, xalьq həjləşevəndəge telmər, jerle əjtemdər, professional' hyđlektərđen aьnqan əjtemdər);

2. Həjləvsenen xarakterьna, unьn donjaqa qaraşьna vəjle vülqan telmər həm ul telmərđen şul urьnqa jaraqьlьlьqь;

3. Telmərđen emotsional' vujavь (asьv, qur-qьv, anlap jetməv, jaqşь kynel menən şajarьv, asь ironia n. v.).

4. „Jaratьla torqan“ hyđđər.

Keşelər yđđərenen jəştərenə (bala, jəş həm qart keşe), professionalarьna, jəmqiəttə totqan urьndarьna, sotsial' tormoş jerlegendə tьvqan sьjnfi andarьna, kəjeftərenə xarakterlь vülqan tel menən həjləşələr.

32. Tyvəndə birelgən əđəmtələge dialogtarđь tikşerəp sьqьqьđ.

— Gennadi, tine Sonə,—veđ ul saqtarda wətönləj jəş wul-
qanwıđ, weđ wer nətə lə welməjweđ.

Sonə Gennadigə taqıy wer kytərelep qarany. Waşın ustarıy
esenə halıy, kyđđären əbtəlgə tekər ultıyqan Gennadi oşo
minutta taqıy la həjkömlərək həm jaqıynıraq, jıynıraq kyren-
de. Sonə davam itte.

— Wına, Gennadi, hinen menən weđ tapar jəgəgən jer,
weđden oşo matur jəşlegeweđ ana nındəj qıynıyqtar menən,
qorwandar menən alıyqan. Ə weđ... qajıy saqtarda wıy tu-
rala ujlamaıjwıđ đa. Nındəj nıyq, qatıy itər həjərgə tejeşweđ
wıy jerde!.. Ul wıy kyrtərdeñ atalarıy, aqalarıy, əsə həm ara-
larıy qanıy menən jıynıyqan...

— Atalar qanıy...—Gennadi waşın ustarıy esendə totqan
kileş qaldıy.

— Weđ jəş wulqanwıđ,—davam itte Sonə.—Wına xatta
hınə lə ni warıy un ike—un əs jəş wulqan. Ə min tap şul
huqıyş osoronda tıwqanmıy. Atajım menən aqajımđıy kazak-
tar atqandar.

— Ə!.. Kazaktar!..—Gennadi hikerep torđo, awırajıqan qul-
darıy menən əbtəlgə tajanıy, Sonənəñ kyđđärenə tekləne.
Həm şul uq minutta urnıy kire ultıyđıy, waşın ustarıy esenə
haldıy. Unıñ waşında awıy uđdar taşqıynıy taştıy: „Kazaktar...
Ataj... Aqaj... Wıy nındəj xəl?.. Əllə osoraqlıy tura kilev
genəme?.. Əllə...“

— Sonə! Sonecka, həjlə,—tine Gennadi.

— Ni həjləjem?

— Həjlə... Atajımđıy, kazaktarđıy, aqajımđıy həjlə...

— Min ul waqıyqanıy wıy ađ wələm. Əle min wala saqta,
əsəjem genə həjləj torqajınıy...

— Nu, şularđıy həjlə, Sonecka!..

— Jaraj. Həjləjem. Min ul saqta əle, tıwmaqan wulqan-
mıy. Atajım həm aqajım, nındəjđer keşe menən, qajdıy
kitkəndər... Həm şunan qajtmaqandar...

— Nisek... qajtmaqandar?..

— Awıyqajıy qajtıyşlaj, julda, kazaktar menən qıdıylarmıstar
arabında warıqan huqıyşqajıy tap wulqandar đa... —Sonə tuqtar
torđo. Wıy iştəlek unıñ əsən jenel tygel ine.

— Şunan, Sonə, şunan?..

— Şunan ularđıy wətəhen də kazaktar atqandar...

— Atqandar?..—Gennadi đur kisereş menən horanıy.

— Eje, atqandar. Bötähən də avıqla alıp qajtıp kymğandır.

— Bötähən də?..

— Juq, bötähən də tygel. Aqajım tavılmaqan. Unı...

— Aqajın... tavılmaqan... Hın hın, Sonə, qajın avıdıq?

— Mın... Dingədvaj...

— Hın... Sonə!.. Tavıldı!.. Aqajın tavıldı!..—Gennadi Sonəne qosaqlar aldı. Kykrəgenə qıbtı. Kyddärenən, bit almalarınan, maqajınan ədləkhədi ypte.

— Heñlem!.. Sonecka!.. Tuqanım!..—tine ul. Qosaqlınan Sonəne hamın ısqındırman. Səstärenən ypte.

— Hın hın, Gennadi, rus jegete bit... Mıneq aqajım ılgən... Nisek...—tine Sonə. Ləkin Gennadi unı tınlaman.

— Tuqanım!.. Heñlem!.. Sonecka!..

(*Rəşit Niqməti, „Kır yıldar ytkəs“.*)

33. Ydəgeđ uqlar, **vələkəj** xikəjə jađıqıd. Xikəjəgeđ esendə dia-logtar da vulhın.

34. M. Şoloxovın „Kytərelgən sirəm“ tiğən əbərəndəge keşelərđən (tırtarđın) teldären tikşeregeđ. Ular teldəre jaqınan ber-berehenən ajyılalarmı? Ularđın xarakterli ajymlıqtarın kyrhətegeđ.

ə) Xarakteristika.

Xarakteristika—əbərđəge keşelərđən in kərəkli bul-qlan bildələn tasvir itev.

Xarakteristikaqa oşolar inergə məmkin: 1) keşelərđən tışqı kyrneştəre (portret), ularđın **qəđəttəre**, qılyqtar, tormoştıq maqsattar, ideologialar; 2) keşelərđən **telenə analiz**; 3) ularđı əjlənderep alqan obstanovka həm tormoştı tasvirlav; 4) bildəle tipik figuralarđı tıvđırıvsı iztimaqı şarttarđı kyrhətev; əbərđəge keşelərgə avtorđın qaraş.

Əbərđə birelgən bötə material ber bötəngə quşılıp, uqıvsıqla tulı həm asıq xudozestvolı obraz birə.

Jađıvsı yđenen sıjnı ustanovkahı vıjınsa obrazın kərək jaqtarın asıp, jaqtırtıp birev əsən, tulıhı menən obrazdı həm xarakteristikanı bötə detal'dəren hajlaj.

Xarakteristikanı biografia menən butarqa jaramaj. Əgər

veđ nindaj đə vulha ver keşenen biografiahn tədəhək, veđ unyn tormoşonon vətə tər fakttarın kyrhətəveđ. Ə xarakteristika la, **qəđəttə, şəxesten bildəle** ver jəmciət tər-kəmənən, sьjnьftьn cлeнь vulyьn anlav əsən asqьs vulyьnq fakttar alyna. Qajhь ver certalar osoraqlь itep tanyla həm ul alyp taşlana, kərəkəle jaqtarь verense planqa qujyla.

35. M. Qafuridən „Qara jəddər“ tigən əbərən uqьr sьqьqьdь. Qəliməgə xarakteristika birə torqan vətə detal'dərde, ştrixtərde tavьr kyrhətegeđ.

36. „Oktəbr'dən huң qatьn-qьddar“ tigən temala inşa—xarakte-ristika jađьqьdь.

37. „Ike tərle xəlle semja“ tigən temala inşa—xarakteristika ja-đьqьdь, vatşa vaqtьndaqь xəlle keşelər həm veđdeң kəndərdege xəlle keşelər. Xəllelekteң **sьqьanaqь**, solqap alyan tormoş, xəlle keşelərdeң mənəsəvəttərə, xarakterdьn tipik certalarь, tormoşton yđsənlege. Xarakteristikaqa niged itep kolhoz tədələşə jengəngə tiklem bulqan xəlle [tormoş həm xəđerge mul tormoş turahьnda iptəş Stalinden birgən asьqlamahьn alyrqa kərək.

Elek mul tormoşlolar turahьnda eş nisek tora ine? Mul tormoşlo vulyь əsən yđ kyşelərende jəberlərgə kərək ine, ularđь eksploatirovat' itergə ularqa qьjvatьraq hatьrqa, ularđan oşođoraq alyrqa, vatraktarđan qajhь verəvđərde jallarqa, ularđь nьq qьna eksploatirovat' itergə, kyp kenə kapital tuplarqa həm, nьqьr alyandan huң, kulak vulyьr yrlərgə kərək ine. Elek jaңqьdь xuzalyq saqьnda mul tormoşlolarđьn, jarly həm urta xəllelər arahьnda ьşanьshьd həm kyre almav-sьlyq tьvđьrvđarь şunyn menən anlaşyla la. Xəder eş vaş-qasa tora. Xəder şarttar đə vyтən. Xəder mul tormoşlo kol-xozsь vulyь əsən kyşelərende jəberləv, jəki eksploatirovat' itev ver đə talap itelməj. Xəder inde kemde lə vulha eks-ploatirovat' itev jenel də tygel, sənki veđdə xəder jergə xosusi milek jəki arenda juq inde, maşinalar həm traktor-đar dəvlət qilynda, ə kapital biləvse xalyq xəder kolhozdarđa modala tygel. Undaj moda var ine, ləkin ul məngegə ju-qaldь inde. Mul tormoşlo kolhozsь vulyь əsən xəder tik ver nəmə genə—kolhozda namьt menən eşləv, traktor həm maşinalarđь dərət fajđalanьv, eş maьn dərət fajđalanьv, jerde dərət eşləv, kolhoz milken haqlav qьna talap itelə-

(Udarsь kolhozslarđьn verense Bətə Sojuz sjezьnda iptəş Stalin den həjləgən telmərenən).

J Ø K M Ø T K E N E

Bit.

Baş hyđ	4
-------------------	---

5-se SBJNBF

I. Grammatik stilistika.

1. Hyđđær jahalyşb	4
2. Hyđđær ydgäreşe	6
a) Isem	7
b) Sbjfat	6
c) Han häm han mäqnähendäge bytän hyđđær	8
d) Almaş	9
d) Qыльm	11
3. Hyđ väjlänеше	15
a) Javaj höjläm	15
b) JaraşbV	17

II. Hyđlek.

1. Sinonimika	20
a) Əjtemden dөрөblөгө	20
b) Omonimдәр	20
c) Sinonimдәр	21
d) Antonimдәр	22
2. Telmәрden metaforalyşb	23
3. Poetik anyqlanyş (epitet)	26

6-сы SBJNBF

I. Grammatik stilistika.

1. Hyđđær jahalyşb	29
2. Jarđamlyq	30
3. Hyđ väjlänеше	31
a) Quşma хәвәр	31
b) Höjläm esendә hyđđær tәrtibe	33
c) Atama höjläm	35
d) Öndәv höjläm	36
d) Horav höjläm	37
e) Dөjөmlәştәrev häm bildәhedlek karakterında bulğan eјәhed höjlәmdәр	38

II. Hyđtek.

1. Sinonimdar	39
2. Antonim	39
3. Metafora	40
4. Jänlenderev	41
5. Epitetar	42
6. Oqşatıv	43

7-se SBJNBF

I. Grammatik stilistika.

Hyđ terkäleşe	49
a) Quşma höjləm	49
b) Tura häm sitlätelgän telmər	51

II. Hyđtek.

1. Hyđtekten sostavı	53
a) Arxaizmdar	53
b) Jaңı hyđdär	55
c) Internatsional' hyđdär	57
d) Dialektizmdar	58
d) Əđəbi tel	67

III. Telmərde logik jaqtan jentekläv.

a) Konkret əjberde anlatqan isemdär häm ularıđ döjümləştərevse təşənsələr	67
b) Məquləre jaqınap ber-berehənə tiđ häm tiđ bulmaqan təşənsələr	68
c) Təşənsələrde bylev	70
d) Abzas	72

ӨБТӘМӘ ВУЛЕК

İnşa (5-se, 6-sı häm 7-se әjnıbitar өsөн)

a) İnşa itevdäge edmä-edlek häm plan	76
b) Höjlöp vırev	83
c) Feker häm təəbborattarıđ övrazlı itep vırev	85
d) Tasvırlav	86
đ) Portret	88
e) Dialog	89
ə) Xarakteristika	91

20807

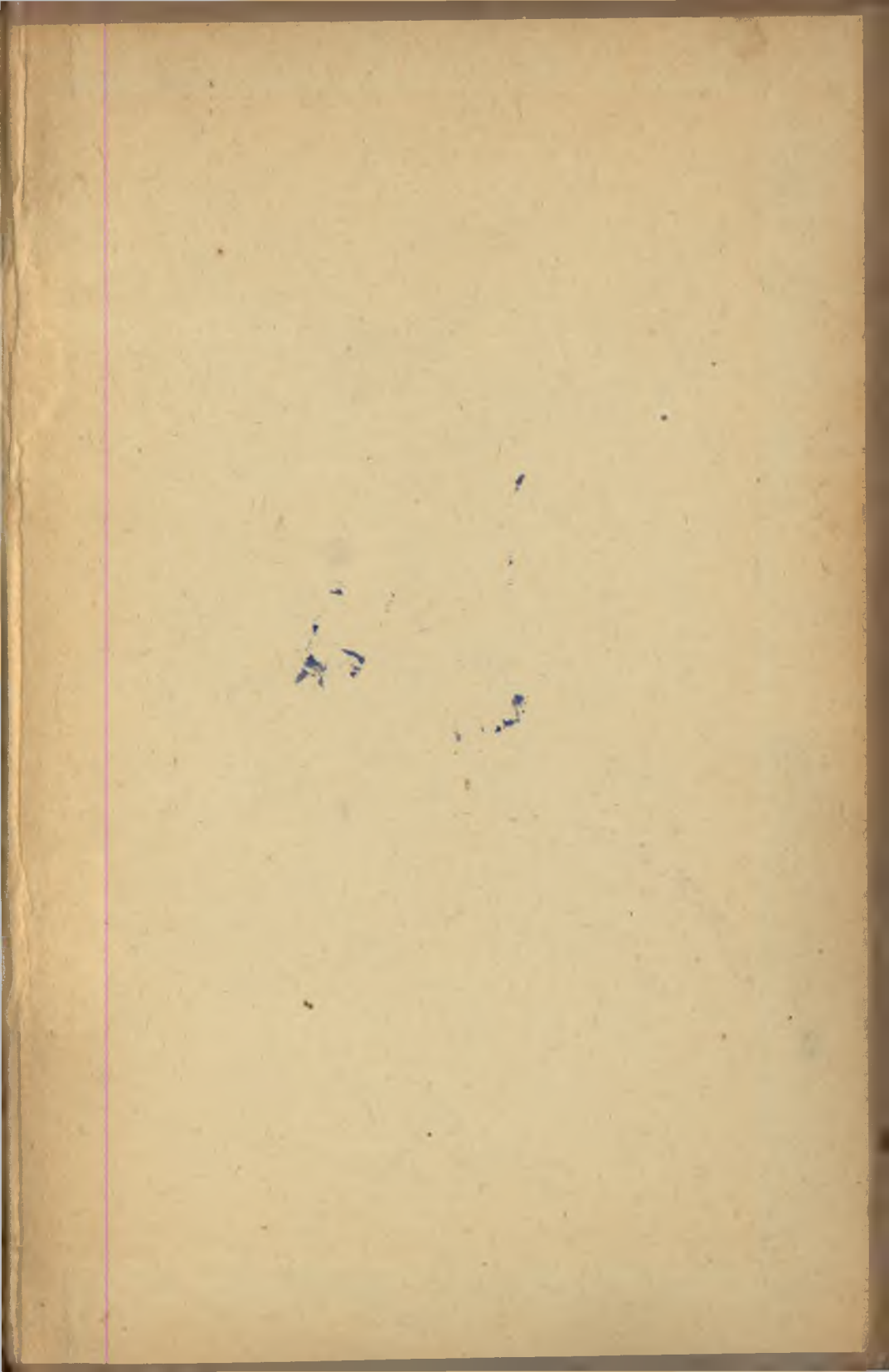

Javariь redaktorь: *О. ОҶОЗҶЕРЕВ.*
Тех. редакторь: *Х. ҶАРҶЕВ.*
Javariь korrektorь: *S. MAZITOVA.*

Навоҳа ғирелде 20.10.39. Ваъғоға қил қиғылды. 17. 12. 39. Бағғлавлит вәкиле № 15716.
Қағғд 60 × 92^{1/16} Күләме 6 тағағ. Тағағта 53040 хәреғ. Zakaz № 1739. Тирағь 4000.

„Oktabr' natsisk“ tipografiahь, Өғө, Volodarski, 2.

Хақы 1 б. 05 тп.

1738

К. ДАЯНОВ, А. ХАРИСОВ

СТИЛИСТИКА

УЧЕБНИК
ДЛЯ 5—7 КЛАССОВ
НЕПОЛНОЙ СРЕДНЕЙ
И СРЕДНЕЙ ШКОЛЫ

На башкирском языке